

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet
Magyar történelem és európai integráció tanszék

Zubánics László

Közép- és Kelet-Európa államainak Történelme és kultúrája a középkorban

Oktatási-módszertani kiadvány
Módszertani javaslatok és tantárgyi program
III-IV. akreditációs szintű felsőfokú
taintézmények diákjai számára

*Magyar Történelem
és Európai Integráció Tanszék*
2005 óta magyarul

Ungvár- 2023

**Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet
Magyar történelem és európai integráció tanszék**

Zubánics László

Közép- és Kelet-Európa államainak Történelme és kultúrája a középkorban

Oktatási-módszertani kiadvány
Módszertani javaslatok és tantárgyi program
III-IV. akreditációs szintű felsőfokú taintézmények diákjai számára

Képzési szint:	alapképzés (baccalaureus)
Szakirány:	01–Oktatás/Pedagógia
Szakosítás:	014 – Középfokú oktatás
Szak:	014.03 – Középfokú oktatás. Történelem
Oktatási program:	Történelem (a szaktantárgyak magyar nyelvű oktatásával)
Oktatás nyelve:	magyar

Ungvár- 2023

**Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Українсько-угорський навчально-науковий інститут
Кафедра історії Угорщини та європейської інтеграції**

Зубанич Ласлов Лавлович

«Історія та культура країн Центрально-Східної Європи у добу Середньовіччя»

**Навчально-методичний посібник
Методичні рекомендації та робоча навчальна програма
(за вимогами кредитно-модульної системи)**

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	01–Освіта/Педагогіка
Спеціальність	014–Середня освіта
Предметна спеціальність (Спеціалізація)	014.03–Середня освіта. Історія
Освітня програма	Історія (мова навчання фахових дисциплін – угорська)
Мова навчання	Угорська/українська

Ужгород - 2023

УДК 94(4-191.2)“04/14”
(076)

Зубанич Л. Л. Історія та культура країн Центрально-Східної Європи у добу Середньовіччя. Навчально-методичний посібник. («Історія (мова навчання фахових дисциплін – угорська)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, за спеціальністю 014 Середня освіта за предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія) Методичні рекомендації та робоча навчальна програма. Ужгород, 2023 – 160 ст.

Zubánics László. Közép-Kelet-Európa államainak története és kultúrája a középkorban. Módszertani javaslatok és tantárgyi program (Szak: “Történelem (a szaktantárgyak magyar nyelvű oktatásával”). – Ungvár, 2023. – 160 old.

RECENZENSEK:

Aszlanov Sztellasz professzor, a politikai tudományok doktora

Pavlisin Ljubov docens, a történelemtudományok kandidátusa

Kiadását ajánlotta:

- a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék (2023. június 13-i ülésén, 11. sz. jegyzőkönyv);
- az Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet módszertani bizottsága (2023. június 24-i ülésén 8. sz. jegyzőkönyv);
- az Ukrán-Magyar Tudományos-Oktatási Intézet Tudományos Tanácsa (2023. június 27-i ülésén, 2. sz. jegyzőkönyv).

© Zubánics László, 2023

© UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

A tantárgy leírása	7
Bevezetés	8
A tantárgy tematikus tervének leírása.....	9
A gyakorlati foglalkozások vázlata és témái	10
Önálló munka.....	11
A tantárgy tartalma	12
Előadások.....	21
Vizsgakérdések	150
Szakirodalom	152
A diákok tudásszintjének felmérése	156

A TANTÁRGY LEÍRÁSA

Megnevezés:	Óramegoszlás a tanterv szerint	
	Nappali tagozat	Levelező tagozat
Kreditszám – 4 (EKTC)	Képzési év:	
Óraszám (összesen) – 120	2	2
Modulok száma – 1	Szemeszter	
Heti óraszám a nappali tagozatos hallgatók számára: – tantermi: 60 – önálló munka: 60	4	4
	Előadások:	
	40	12
	Gyakorlati foglalkozások:	
	20	4
Az ellenőrzés típusa: vizsga	Laboratóriumi foglalkozások:	
A záró ellenőrzés formája: kombinált	Önálló munka:	
	60	104

BEVEZETÉS

Az alapképzésben részt vevő hallgatók számára kötelező kurzus a Balti- és Fekete-tenger, valamint a Földközi-tenger közötti térségben élő népek és országok történelmi fejlődésének útját mutatja be, szoros összefüggésben az európai kontinensen az V. századtól a XVII. századig lezajlott civilizációs folyamatokkal. A kurzus keretében olyan modern országok középkori történetét tanulmányozzák, mint Észtország, Lettország, Litvánia, Fehéroroszország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ausztria, Románia, Moldova, Bulgária, Szerbia, Montenegró, Horvátország, Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Albánia és Görögország.

A szakirány elsajátítása magában foglalja a felsőoktatási hallgatók programszerű tanulási eredményeinek kialakítását és fejlesztését a felsőoktatási standardnak megfelelően a 014 Középfokú oktatás szakirányon és a "014.03 – „Középfokú oktatás–Történelem” oktatási programban.

Elsajátítandó ismeretek:

- a Közép- és Kelet-Európában az V-XVII. században lezajlott főbb történelmi események és folyamatok ismerete és elemzése;
- az államformák fejlődésének mintái és főbb szakaszai Közép- és Kelet-Európában a középkorban;
- a középkori struktúrák fejlődésének sajátos feltételei és formái Közép- és Kelet-Európában;
- az integrációs folyamatok jellemzői Közép- és Kelet-Európában a középkori struktúrák fejlődésével összefüggésben;
- a főbb társadalmi rétegek és politikai csoportok kialakulásának főbb tényezői és jellemzői Közép- és Kelet-Európa népei között az V–XVII. században.
- a közép- és kelet-európai népek vezető történelmi személyiségeinek tevékenysége.

A képzés végén az alábbi ismeretekkel rendelkezik:

- a megszerzett ismereteket alkalmazni tudja a középiskolai és szakiskolai oktatásban, a természettudományok területén;
- elsajátítja a forrásokkal való munka legfontosabb módszereit;
- kutatni képes a Közép- és Kelet-Európa történelmével kapcsolatos történelmi forrásokat;
- az oktatási program kidolgozása és kutatás mellett alkalmas Közép- és Kelet-Európa történelmével kapcsolatos előadások megtartására.

A TANTÁRGY TEMATIKUS TERVÉNEK LEÍRÁSA

A modulok és témák megnevezése	Órák száma					
	Oktatás típusa (nappali, levelező)					
	Összesen:	Ebből:				
Előadások:		Gyakorlati foglalkozások	Laboratóriumi foglalkozások	Egyéni felkészülés	Önálló munka	
1. szemeszter						
1. modul						
1. sz. részmodul						
1. téma. A szlávok Közép- és Kelet-Európa történetében.	5/7	2/1				3/6
2. téma. Bulgária.	5/7	2/1				3/6
3. téma. Szerbia.	7/7	2/1	2			3/6
4. téma. Horvátország és Szlovénia.	8/7	2/1	2/1			4/6
5. téma. Lengyelország és Pomeránia.	8/7	2/1	2/1			4/6
6. téma. Csehország.	6/6	2/1				4/6
Az 1. sz. részmodul elsajátításának felmérése	58/62	18/6	10/2			30/54
2. sz. részmodul						
7. téma. Magyarország.	5/7	2/1				3/6
8. téma. Az osztrák tartományok.	11/7	6/1	2			3/6
9. téma. Nyugat-Balkán országai (Montenegró, Bosznia, Dalmácia és Dubrovnik)	8/5	2/1	2/1			4/4
10. téma. A litván állam.	8/6	2/1	2/1			4/5
11. téma. Havasalföld és Moldva.	6/5	2/1				4/5
A 2. sz. részmodul elsajátításának felmérése	62/58	22/6	10/2			30/50
Mindösszesen:	120	40/12	20/4			60/104

GYAKORLATI (SZEMINÁRIUMI) FOGLALKOZÁSOK TEMATIKÁJA

Nr.	Téma	Óraszám	
		Nappali	Levelező
1.	A szlávok helye Európában.	4	2
2.	A középkori Szerbia története és berendezkedése.	2	
3.	A középkori Szerbia története és berendezkedése.	2	
4.	A Nagymorva Birodalom.	2	
5.	Szerbia az érett középkorban.	2	2
6.	Lengyelország történelmi fejlődése.	2	
7.	Lengyelország történelmi fejlődése.	2	
	Összesen	20	4

1. TÉMA. A SZLÁVOK HELYE EURÓPÁBAN

1. Elméletek a szláv őshaza helyéről, a szlávok etnogenezisééről.
2. A szlávok nyelv, társadalmi berendezkedése, szokásai.
3. Az ószlávok a korabeli bizánci forrásokban.
4. Az Avar Kaganátus szerepe a szlávok szétvándorlásában.
5. A szlávok és a kereszténység.
6. A szlávok és a nyugati világ.

2-3. TÉMA. A KÖZÉPKORI SZERBIA TÖRTÉNETE ÉS BERENDEZKEDÉSE

1. A szerbek letelepedése a Balkán-félszigeten, államiságuk kialakulása.
2. A szerbek és a Bizánci Birodalom kapcsolatai. A kereszténység felvétele.
3. A szerbek és a Bolgár Birodalom.
4. A Nemanja-dinasztia hatalomra kerülése. I. István (Stefan Prvovencanij) király uralkodása és az önálló szerb egyház kialakulása.
5. Szerbia virágkora Stefan Dusan cár uralkodása idején. Szerbia társadalmi berendezkedése, szociális-gazdasági fejlődése Dusán cár Törvénykönyve (Dušanov zakonik) alapján.

4. TÉMA A NAGYMORVA BIRODALOM

1. Samo államának kialakulása és sajátosságai.
2. A Nagymorva Birodalom kialakulása és virágkora.
3. Különböző hipotézisek a Nagymorva Birodalom fekvéséről (a történelmi források alapján).
4. Cirill és Metód szerepe a Nagymorva Birodalom megkeresztelésében.
5. A Nagymorva Birodalom kapcsolatai a frankokkal.
6. A Nagymorva Birodalom és a honfoglaló magyarok.

5. TÉMA SZERBIA AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN

1. Szerbia belső széttagolódása Dusán cár utódai alatt.
2. Az oszmán-törökök megjelenése a Balkán-félszigeten. Sikeres hódításai előfeltételei.
3. A rigómezei ütközet és hatása Szerbia további sorsára.
4. Lazarevics István uralkodása.
5. Brankovics György hintapolitikája Magyarország és az Oszmán Birodalom között.
6. Szerbia török fennhatóság alatt.

6-7. TÉMA. LENGYELORSZÁG TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

1. A kereszténység felvétele és az államiság kialakulásának sajátossága a lengyel területeken. I. Miesko és I. (Vitéz) Boleszláv uralkodása, a lengyel területek egyesítése.
2. A Piast-dinasztia uralkodása. A széttagoltság kora Lengyelországban.
3. Lengyelország központosítása I. (Lokietek) Ulászló és III. (Nagy) Kázmér uralkodása idején. A visegrádi királytalálkozó jelentősége.
4. Lengyelország I. (Nagy) Lajos, Hedwig és II. (Jagelló) Ulászló korszakában. Lengyelország és Litvánia szövetsége. A krewói unió.
5. Lengyelország és a Német Lovagrend szembenállása. A grünwaldi ütközet és annak hatásai.

ÖNÁLLÓ FOGLALKOZÁSOK TÉMÁI

№	Téma megnevezése	Óraszám	
		Nappali tagozat	Levelező tagozat
1.	Az ószlávok Közép-Kelet-Európa történelmében.	3	6
2.	Az Első Bolgár Birodalom létrejötte és fejlődése.	3	6
3.	A szerb állam létrejötte és fejlődése.	3	6
4.	A horvát állam kialakulása.	3	6
5.	A Nagymorva Birodalom.	3	6
6.	A Przemysl-dinasztia cseh állama a IX–XII. században..	3	6
7.	A magyarok honfoglalása a Kárpát-medencében. A Magyar Királyság létrejötte.	3	6
8.	A Piastok lengyel állama a X–XII. században.	6	6
9.	A polab és pomor szlávok a VIII-X. században.	3	6
10.	A Második Bolgár Birodalom.	3	6
11.	A szerb állam a XIII–XV. században.	3	6
12.	A bosnyák állam a XIII–XIV. században.	3	6
13.	Havasalföld és Moldva a XIII–XVII. században.	3	6
14.	A Cseh Korona országai a XIII–XVII. században.	3	6
15.	Lengyelország szociális-gazdasági és politikai fejlődése a XII–XV. században.	6	6

16.	A Litván Nagyfejedelemség a XIII–XVI. században.	3	6
17.	A Magyar Királyság a XIII –XV. században.	3	5
18.	Ausztria a XVI . században – XVII. század első felében.	3	5
	Mindösszesen:	60	104

A TANTÁRGY TARTALMA

I. MODUL

1. részmodul

Téma 1: A szlávok Közép- és Kelet-Európa történetében

A tantárgy témája. Közép- és Kelet-Európa, mint történelmi régió. Közép- és Kelet-Európa természeti és földrajzi jellemzői. A tantárgy tartalma és célkitűzései, felépítése és korszakolása. A korszakolás vitatott problémái. A közép- és kelet-európai népek történetének aktuális kérdései. A déli és nyugati szlávok szerepe Közép- és Kelet-Európa történetében. A szláv népek és nemzeti államaik kialakulásának sajátosságai. A közép- és kelet-európai népek politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődésének általános tendenciái.

A közép- és kelet-európai népek történetére vonatkozó alapvető források jellemzői. A közép- és kelet-európai népek történetének történetírása. A kelta, thrák és germán törzsek szerepe. A Római Birodalom és a közép- és kelet-európai törzsek. A Római Birodalom válsága és a nagy népvándorlás. A kelet-római (bizánci) birodalom kialakulása. A Közép- és Al-Duna régiója a középkor hajnalán. A hunok. A hun törzsszövetség és Attila. Az avar kaganátus.

A szlávok etnogenezeise, annak főbb jellemzői: egy bizonyos terület és egy közös szláv kultúra megléte, a protoszláv nyelv létezése, az identitás alakulása. A szlávok eredetének problémái: tudományos hipotézisek és elképzelések az őshazáról. A szlávok antropológiai jellemzői. Az első történelmi információk a szlávokról Hérodotosz, Idősebb Plinius, Cornelius Tacitus, Ptolemaiosz, Jordanes, Caesareai Procopius és más szerzők műveiben.

A szlávok megjelenése a történelmi színpadán. Szláv törzsek a népvándorlás korában. A szlávok balkáni hadjáratainak és letelepedésének három korszaka: 1) III. század - V. század közepe; 2) V. század vége - VI. század első fele; 3) VI. század második fele - VII. század első fele. Az ószláv közösségek felbomlása. A szlávok három ágának kialakulása: keleti (ukránok, oroszok, fehéroroszok), déli (bolgárok, szerbek, horvátok, bosnyákok, szlovének, macedónok, montenegróiak) és nyugati (lengyelek, csehek, szlovákok, szorb-luzsikai, poláb-pomerán törzsek). A főbb keleti szláv, délszláv és nyugati szláv törzsek néprajzi elhelyezkedése. A dél- és nyugat-szlávok etnogenezisének főbb mérföldkövei.

Az ősi szlávok társadalmi-politikai rendszere: nagycsalád, nemzetség (családok szövetsége), törzsszövetség, törzsi állam/több törzset magában foglaló állam. Katonai demokrácia. A gazdaság fejlődése: mezőgazdaság, állattenyésztés, vadászat, erdőgazdálkodás. Mesterségek és kereskedelem. A szlávok vallási hite: népi rítusok és istenek pantheonja. A szláv kultúra kialakulása.

2. téma: Bulgária

Az ősbolgárok behatolása a Balkánra és az Első Bolgár Birodalom kialakulása. A bolgárok eredetének problémája a történeti irodalomban. A bolgár állam kialakulása. A bolgár kánok bel- és külpolitikája. A bolgár-bizánci kapcsolatok a VII-IX. században. A kereszténység felvétele és szerepe a bolgár államiság kialakulásában. A bolgár ortodox egyház autokefáliáért folytatott küzdelem. Cirill és Metód tevékenysége. Az ősbolgárok asszimilációja a szlávok között. A feudális viszonyok kialakulása az országban. A bogumil mozgalom és helye a többi eretnek tan között. A feudális széttagoltság és az Első Bolgár Birodalom bukásának fő okai.

Bulgária bizánci uralom alatt. Bulgária hellénizálása és a feudalizmus bizánci formájának meghonosodása. A bolgárok felszabadító harca a bizánci uralom ellen. Az 1185-1187-es felkelés és a Második Bolgár Birodalom megalakulása.

Az Első Bolgár Birodalom kultúrája. A szláv-bolgár nemzet etnokulturális megszilárdulása. Az állam keresztényesedési folyamatai és a bogumilok eretneksége. Bizánc hatása a bolgár kultúrára. Művészet. A Madara falu melletti szikladombormű. Az irodalom első emlékei ("A bolgár kánok nevei"). A szláv ábécé megalkotása és a szláv irodalom kialakulása. Cirill és Metód tanítványainak tevékenysége Bulgáriában. Ochridi Szent Kelemen. Szent Naum. A preszlávi irodalmi iskola. János exarcha, Konstantin püspök, Vitéz Csernovec.

A Második Bolgár Birodalom. Feudális viszonyok az országban: a földbirtoklás formái, a parasztok kategóriái, társadalmi és jogi helyzetük. A kézművesség és a kereskedelem fejlődése. Ivaila felkelése (1277). A szeparatizmus erősödése és a Második Bolgár Birodalom összeomlása.

Bulgária oszmán-török meghódítása, annak szakaszai és következményei. A Porta belpolitikája a meghódított területeken. A bolgár nép társadalmi-gazdasági helyzete a XIV. században – a XVII. század első felében. A bolgárok nemzeti felszabadító mozgalma az oszmán uralom ellen. Az 1598-as tirnovói felkelés. A bolgár földek helyzete a XVI. század – XVII. század első felében.

A bolgár kultúra a XIII-XVII. században. Építészet: a 40 mártír temploma Tirnovóban. Művészet: a Bojana templom freskói. A miniatúr festészet fejlődése: "Manassé krónikája", "Tetra evangélium". Irodalmi emlékek: "Boril király zsinata", a bolognai zsoltár, a Béke evangéliuma. Grammaticus Máté. "Szofiai Szent Miklós élete". A mindennapok kultúrája.

3. téma. Szerbia

A szerb törzsek megjelenése és letelepedése a Balkán-félszigeten. A szerb területek társadalmi-gazdasági fejlődése. A kereszténység felvétele. Az első szerb államalakulatok – Raska, Zahumje, Dukla (Zeta). Mutimir raskai fejedelem és a szerb területek egyesítésére tett kísérlet. Časlav raskai fejedelem egyesítési politikája. A Zeta körüli szerb földek egyesítése. A Nemanjida-állam megalakulása.

A Nemanjida-állam. I. Stefan király bel- és külpolitikája. Szerbia Stefan Dusan uralkodása alatt (1331–1355). Dusan király „törvénykönyve” (1349). Háborúk Bulgáriával és Bizánccal. Az állami intézmények kialakulása és fejlődése. Társadalmi-gazdasági rendszer: közösség és szomszédság.

Az oszmán terjeszkedés kezdete. A szerb királyság összeomlása. A koszovói csata (1389) és annak következményei a szerb államiság történelmi fejlődésére. A szerb despotátus a XV. században. Saját államiságának elvesztése és Szerbia, mint az Oszmán

Birodalom vazallusa. A szerb népesség vándorlása: irányok és formák. Szerbia az oszmán uralom alatt –politikai, gazdasági és társadalmi vonatkozások. A szerb ortodox egyház helyzete. A törökellenes felkelések (hajdukok és uszkók).

Szerbia kultúrája a XII–XVII. században. A kereszténység hatása a szerb nép kulturális fejlődésére. Miroszlav evangéliuma. A népi eposzok és annak ciklusai. Az első írásos emlékek: A szentek élete. Szent Száva „Szent Simeon élete”, Dániel érsek „A szerb királyok és érsekek élete”, Filozófus Konstantin "Stefan Lazarevic despota élete". Építészet és festészet (freskók és könyvminiatúrák).

4. téma. Horvátország és Szlovénia

Az első történelmi adatok a horvátokról, letelepedésük a Balkánon a 7. században. A Szávai és a Dalmát Horvátország. Tomiszláv király korai feudális horvát államának kialakulása. A kereszténység felvétele és egyházi viták a X. században. A „glagoljászok” tevékenysége. A horvát területek társadalmi-gazdasági fejlődése a VII-XI. században. A kora középkori horvát állam hanyatlásának bel- és külpolitikai okai. A kereszténység felvétele és annak hatása a horvát kultúra fejlődésére. Glagolita, cirill és latin betűs írások. A horvát írás legrégebbi emlékei: a „Basčanska”-tábla Krk szigetéről.

Az 1102-es magyar-horvát unió. A horvát területek politikai fejlődése a Magyar-Horvát Királyság részeként. A délszláv területek mongol-tatár inváziójának társadalmi és politikai következményei. Horvát földek a XII. század végén –XIV. század közepén. A nagy egyházi és világi földbirtokok kialakulása. Városi és nemesi jogok. Az osztálytársadalmi törvényhozás kialakulása. A magyar uralom alakulása Horvátországban. A török támadás Horvátország ellen. A mohácsi csata (1526) és annak politikai következményei. A horvát történelem "két évszázados folyamatos sírásának" kezdete. Az 1573-as parasztfelkelés. A protestantizmus elterjedése a horvát területeken. A katonai határőrvidék (Krajina) létrehozása. Horvátország állami és jogi helyzete a Habsburg-monarchiában. A szláv egység eszméje.

A horvát kultúra a XII-XVII. században. Templomépítészet ("fonott díszítés"). Síremlékek ("márványok"). Az első jogi dokumentumok. A "Vinodoli törvénykönyv".

A szlovén törzsek letelepedése. A szlovének függése az avar kánságtól. A szlovének a Samo-i állam részeként. A kereszténység elterjedése a VIII. század második felében. A szlovén területek német gyarmatosítása. Nagy Karantánia összeomlása. Stájerország, Karintia és Krajna csatlakozása a Cseh Királysághoz. Szlovénia társadalmi és gazdasági fejlődése a XII–XV. században. Szlovén területek a Habsburg Birodalomban: a kérdés politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozásai. Szlovénia az oszmán terjeszkedés körülményei között. Az 1478-as felkelés. Feudális nyomás és parasztlázadások a XVI. században. Szlovén földek a reformáció és az ellenreformáció korában.

Szlovénia kultúrája. Irodalom: költészet, történelmi krónikák. „Karintiai krónika”. Művészet: Lublini Janez és Castroville-i Vincet freskófestményei. Építészet (a román stílustól a gótikáig). Kulturális fellendülés a reformáció idején. A szlovén irodalmi nyelv kialakulása. Primož Trubar. Adam Bohoric. J. Dalmatin.

5.téma. Lengyelország és Pomeránia

A lengyel törzsek VI–IX. századi letelepedésének határai, társadalmi és politikai felépítésük, kultúrájuk és vallásuk. A korai lengyel állam kialakulása és fejlődése. I. Mieszko (960–992 körül) uralkodása. A kereszténység felvétele (966) és annak hatásai az

állam társadalmi-politikai és kulturális életére. A lengyel állam bel- és külpolitikája I. Bátor Boleszláv (992–1025) uralkodása alatt. A feudális viszonyok kialakulása. A lengyel államiság válsága. III. Boleszláv statútuma a legfőbb hatalom öröklésének elveiről és annak következményei.

Lengyelország a feudális széttagoaltság időszakában: a probléma politikai és gazdasági vonatkozásai. A német gyarmatosítás. A Német Lovagrend területei Lengyelországban. A városok, a kézművesség és a kereskedelem fejlődése. A lakosság társadalmi szerkezete: a lovagi osztály (nagy feudális urak és szolgák), a papság, a városi osztály (patriciusok, iparosok, plebs) és a paraszti osztály.

Lengyelország kultúrája a X. és XII. században. A kereszténység felvétele és annak hatása a lengyelek kulturális fejlődésére. A székesegyházi és kolostori iskolák megjelenése. Iskola és könyvtár a krakkói székesegyházban. Anonymus Gallus krónikája. Építészet: a poznani székesegyház, a Gniezno melletti templom, a krakkói Wawelben lévő Szent Félix és Szent Adukat templom.

Az egységes lengyel állam helyreállításáért folytatott küzdelem a 13. században és a 14. század elején. III. Nagy Kázmér (1333-1370) bel- (közigazgatási, katonai és igazságügyi reformok) és külpolitikája.

A Jagelló-dinasztia uralkodásának kezdete. A lengyel állam Anjou Lajos alatt (1370-1382). A kassai paktum (1374) és a krevói unió (1385). A Német Lovagrenddel való kapcsolatok. Az 1410-es grünwaldi csata és annak történelmi jelentősége. A rendi monarchia kialakulása: a területi sejmik intézményének létrehozása és a törvényhozás új mechanizmusa (uralkodó, kétkamarás sejm – szenátus és képviselői ház), a lengyel hűbérurak kiváltságai. Lengyelország társadalmi-gazdasági fejlődése. Az uradalmi és jobbágyrendszer: keletkezésének okai, jellege és történelmi szerepe. A földtulajdon koncentrációja a mágnások kezében. A vidéki lakosság társadalmi szerkezete. A város, a kézművesség és a kereskedelem fejlődése. A lengyel állam politikai fejlődése a XVI. században – a XVII. század első felében. A királyi földek visszaszerzéséért indított "excisionista" mozgalom - a király, a nemesség és a mágnások küzdelme. A reformáció hatásai a lengyel földekre. A trienti zsinat határozatai 1563-ban. A lengyel állam külpolitikája a XVI. században és a XVII. század első felében. A lublini unió (1569). Az 1570-es évek politikai válsága. A Wasa-dinasztia uralkodásának kezdetei. III. Zsigmond (1587-1632), IV. Ulászló (1632-1648) és II. János Kázmér (1648-1668) bel- és külpolitikája.

A lengyel kultúra a XII-XV. században. Egyházi iskolák megnyitása a városokban. A krakkói egyetem (1364). Az első lengyel nyelvű irodalmi művek: "A Szűz Mária éneke", Szventokhisz prédikációk. Történelmi művek. Vincent Kadlubek: „A lengyelek krónikája”, „A nagy lengyel krónika”. A gótika, mint stílus elterjedése az építészetben: a wroclawi székesegyház, a krakkói mariánus templom. Szobrászat. A Wysotytsi Madonna.

A XVI. század és a XVII. század első felének lengyel kultúrája. Humanizmus Lengyelországban: Philip Kallimach. Az oktatás és a tudomány fejlődése. A krakkói akadémia tevékenysége. Nikolaus Kopernikus „Az égi szférák forgásáról”. Jan Długosz „Lengyelország története”. A könyvnyomtatás megjelenése (1474) és hatása az irodalom fejlődésére. Mikołaj Rey és Jan Kochanowski szerepe a lengyel irodalmi nyelv kialakulásában. Az anyagi kultúra változásai. A "szarmatizmus" fogalma.

A polábi és pomerániai szlávok letelepedési területe. A gazdaság, társadalmi rendszer és a vallás. A szlávok harca a német gyarmatosítási törekvésekkel szemben. A

wend állam. Gotschalk obodrita fejedelem uralkodása (1044-1066). A kereszténység elterjedése. A német hűbérurak elfoglalják a poláb és pomerániai szlávok földjeit. Oroszlán Henrik szász herceg hadjáratai az obodriták földjeire. A meklenburgi hercegség létrehozása. Oroszlán Henrik megegyezése Pribyslavval. Félig független szláv fejedelemség létrehozása Primorjében.

6. téma: Csehország

A morva állam kialakulása. Az állam politikai és társadalmi-gazdasági szerkezete. A lakosság etnikai összetétele. Német terjeszkedés a Nagymorva Birodalom területein. Cirill és Metód keresztényesítése és oktatási tevékenysége. Nagy-Morvaország hanyatlásának fő okai, történelmi és kulturális jelentősége.

A přemyslidák cseh államának megalakulása. Borivoj fejedelem megkeresztelése. I. Vencel fejedelem (921–935) uralkodása és vértanúsága. I. Boleszláv fejedelem uralkodása. I. Ottó német uralkodó fennhatóságának elismerése. A magyar terjeszkedés elleni küzdelem. II. (Jámbor) Boleszláv bel- és külpolitikája. A Szlavnik-dinasztia kiirtása. A prágai püspökség megalapítása. A katolikus egyház helyzete az államban.

A cseh állam társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése a XI–XII. században. A cseh állam és a Přemysl-dinasztia megszilárdulása I. Brzetislav és II. Vratislav uralkodása alatt. II. Vratislav és IV. Henrik császár kapcsolatai. II. Vratislav – az első cseh király. A Přemysl-dinasztia és a cseh államiség válsága II. Brzetislav, II. Borzivoj és Szvjatopolk uralkodása idején. I. Vladisláv és a cseh állam integritásának helyreállítása. Sobiesław herceg uralkodása. Cseh uralkodók I. Barbarossa Frigyes birodalmi politikájának középpontjában. II. Vladislav – a második cseh király. A feudális kapcsolatok megerősödése. Konrád fejedelem statutuma (1189).

A cseh kultúra. Román építészet. A Szent Vitus rotundája. A latin kultúra hatása az építészetre. A prágai várban található Szent György-bazilika. A világi építészet. A királyi palota a prágai várban. Szentek élete (Szent Ljudmila és Szent Vencel legendája). Prágai Kozma krónikája. A könyvfestészet fejlődése. Wolfenbütteli Humpold kézirat Szent Vencel legendájáról, Visegrádi evangélium. Gregorián koráll. Az "Uram, könyörülj rajtunk" című ének.

A középkori cseh állam gazdasági virágzásának okai a XIII. században: az agrárgazdaságról az agrár- és kézműves gazdaságra való áttérés. A német gyarmatosítás és annak szerepe a cseh területek urbanizációjában. A cseh városok fejlődése: a nürnbergi és a magdeburgi jog alkalmazása. A cseh városok társadalmi és nemzetiségi összetétele. Az örökös királyi cím megszerzése I. Přemysl Otakar (1197–1230) által. I. Vencel király (1230–1253) és Ausztria. II. Přemysl Otakar (1253–1278), Lengyelország és Litvánia. Ausztria egyesülése Csehországgal. II. Přemysl Otakar és Habsburg Rudolf. A markhweldi csata. II. Vencel (1283-1305), Csehország és Lengyelország királya. Kísérletek egy cseh-lengyel-magyar birodalom létrehozására. III. Vencel (1305–1306) és a Přemysl-dinasztia vége.

A csehországi politikai helyzet a XIV. század első harmadában. A Luxemburg-dinasztia uralma. A cseh korona országai IV. Károly uralkodása alatt (1346–1378). IV. Károly politikai kurzusa a központi kormányzat megerősítésére. A király, a nemesség, a városok és az egyház közötti kapcsolatok. IV. Károly német-római császárrá való megválasztása. „Az Aranybulla” (1356), tizennégy különleges charta (1348) és a Majestas Carolina című törvénykönyv – tartalmuk és jelentőségük az állam társadalmi és

politikai életében. IV. Károly politikája a gazdaság és az oktatás területén. A prágai egyetem megalapítása (1348).

A cseh társadalom válsága a XIV-XV. század fordulóján és a huszizmus ideológiai előzményei. Jan Hus tevékenysége. A huszita mozgalom fő táborainak kialakulása: a kelyhesek és a táboríták. Az 1419–1471 közötti huszita reformációs mozgalom és főbb állomásai. A huszita sereg taktikája és szervezeti felépítése. Jan Žižka és Nagy Prokop. A husziták külföldi hadjáratai. A lipanyi csata (1434) és annak következményei. Politikai küzdelmek Jiří z Poděbrádi/Pogyebrád György (1437–1471) uralkodása idején. Csehország társadalmi és gazdasági fejlődése a XV. században. A cseh és a magyar korona egyesítése a Jagelló-dinasztia Wladyslaw (II. Ulászló) uralkodása alatt. P. Helčický tevékenysége és a "példás keresztény közösségek" kialakulása. A királyi hatalom gyengülése és a társadalmi feszültségek növekedése a XV–XVI. század fordulóján. A cseh területek Habsburg-monarchiába való betagozódásának körülményei. I. Habsburg Ferdinánd király belpolitikája (1526–1564). A reformáció eszméinek terjedése. A jezsuiták ellenreformációs tevékenysége. A Cseh Királyság elnémetesedésének folyamata. A földbirtokosok és a király közötti konfliktusok. Az 1547-es felkelés. Gazdasági fejlődés. Vallási harc. A cseh testvérek közössége. A politikai ellentétek kiéleződése a XVI–XVII. század végén. Az 1618–1620-as cseh rendi felkelés és annak következményei. A cseh földek a harmincéves háború idején (1618–1648). A harmincéves háború politikai és gazdasági következményei a cseh földekre nézve.

A cseh középkori kultúra. A kereszténység felvétele és annak hatása a csehek kulturális fejlődésére. A kolostorok szerepe a nép szellemi és kulturális életében. Prágai Kozma tevékenysége. Iskola és oktatás. A prágai egyetem (1348). Az ócseh nyelv kialakulása. A cseh irodalom fejlődése a XIII. században: cseh dráma, huszita krónikák. Zenei kreativitás. Építészet: a gótikától a reneszánszig. A humanizmus hatása a cseh kultúrára a XV. században.

2. részmodul

7. téma. Magyarország

Magyar törzsek a középkor hajnalán. A magyarok megérkezése Kárpát-medencébe – a honfoglalás. Magyar kalandozások Nyugat-Európában. A kereszténység elterjedése. A korai feudális állam kialakulása. I. (Szent) István (974–1038 körül) uralkodása. A kereszténység elterjedése: érsekségek és püspökségek létrehozása. A Magyar Királyság királyi vármegyékre (ispánságokra) való felosztása. Az állam intézményeinek kialakulása. Belső és külső harc az ország megmaradásáért.

A kultúra fejlődése. A román művészet (esztergomi palota, visegrádi vár, a jáki templom). Magyar szentek élete. Móra pécsi püspök hagiográfiai művei (Szent Zoárd és Benedek története, István király és Gellért püspök életrajza). Liturgikus énekek.

Belső harcok a XIII. század elején. II. András Aranybullája. A Magyar Királyság külpolitikája a XIII. században. A mongol-tatár betörés és következményei. IV. Béla (1235-1270) és a városok növekedése. Az Anjou-dinasztia hatalomra kerülése és belpolitikája. Károly Róbert (1310-1342). I. Nagy Lajos (1342-1382). Magyarország közeledése Lengyelországhoz és Csehországhoz. A magyar, cseh és lengyel királyok találkozója Visegrádon (1335). A magyar társadalom társadalmi szerkezetének változásai a XIV–XV. században. Az Anjou-dinasztia külpolitikája. A Luxemburg-dinasztia hatalomra jutása. A rendi monarchia kialakulása. A török elleni küzdelem. A

Magyar Királyság felvirágzása I. Mátyás uralma alatt. A dunai birodalom létrehozására tett kísérlet.

Magyarország kultúrája a XII. és XV. században. Villar de Gonnecourt építész. A gótikus Mária (Mátyás) és Mária Magdolna székesegyházak Budán. Paloták – királyi rezidenciák Visegrádon, Budán és Diósgyőrben. Magyar művészet: miniatúrák. Neksei Demeter bibliája. Táblafestészet. Kolozsvári Tamás szobrai. Történelmi krónikák: Képes Krónika, Anonymus és műve, a Gesta Hungarorum. Kézai Simon krónikája. Küküllői János és Nagy Lajos uralkodásának története. Az Ómagyar Mária-siralom című magyar nyelvű költemény.

A Magyar Királyság a XVI. század elején. Etnikai folyamatok a XVI. században. Társadalmi és gazdasági fejlődés. Az 1514-es Dózsa György-féle parasztháború. A mohácsi csata és a Magyar Királyság összeomlása. Magyarország a Habsburg-monarchiában. A magyar királyság területei az Oszmán Birodalomban.

Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség kultúrája a XVI–XVII. században. Brodarics István. Forgách Ferenc ("Magyar történelem"). Oláh Miklós ("Attila", "Magyarország"). A könyvnyomtatás fejlődése. A sárvári nyomda. Sylvester János és az Újszövetség magyar nyelvű kiadása. Heltai Gáspár erdélyi prédikátor és könyvkiadó (1490-1574). A magyar irodalom. Balássi Bálint költő (1554-1594). Zrínyi Miklós (1620-1664) költő, publicista, hadvezér és államférfi és művei ("Mátyás királyról", "A Szigeti veszedelem"). Bornemissza Péter drámaíró ("Elektra").

8. téma: Az osztrák tartományok

A Babenbergerek és az osztrák tartományok kialakulása. Az Ausztria, mint név. A Babenberg-jelenlét megszilárdulása a tartományokban. III. Leopold örgróf (1095–1136) és a hercegség létrejötte az osztrák területeken.

Egyházi és szerzetesi kultúra. Iskolai oktatás. Székesegyházi iskolák Salzburgban, Passauban, Brixenben. A götweigi kolostori iskola. A reichersbergi kolostori iskola. Teológiai szövegek, vallásos költészet, történetírás. Freisingi Ottó püspök. Reichenbergi Magnus. Ava német nyelvű író és művei. A Mária-kultusz.

Az osztrák területek a XII. század végén és a XIII. század elején: Babenberg-Ausztria fénykora. A Babenbergi-fejedelemség válsága és hanyatlása. Az osztrák alpesi területek politikatörténete a késő középkorban: Stájerország, Karinthia, Krajna, Salzburg, Tirol, Vorarlberg. A területek betelepítése a középkorban. Gazdasági élet a késő középkorban. Egyházi és udvari kultúra.

A késő középkor (1246–1526) és Ausztria a Habsburg-dinasztia fennhatóság alatt. Küzdelem a babenbergi örökségért: II. Přemys Otakar cseh király. A Habsburgok első lépései Ausztriában. A Görzi grófok és birtokaik. A Habsburg-hatalom elterjedése és megszilárdulása a keleti alpesi területeken. A hatalom megosztása a késő középkorban. Az osztrák tartományok III. Frigyes császár alatt. Küzdelmek a burgundi és a magyarországi örökség megszerzésért. A késő középkor települései, gazdasági élete és szellemi kultúrája.

Reformáció és ellenreformáció (1526–1648). Az 1526-os (cseh és magyar) királyválasztások és I. Ferdinánd közigazgatási reformja. Harcok Magyarországon (1526-1562). A császári politika és a felekezeti kérdés. A protestantizmus felemelkedése a Habsburg-országokban. Az osztrák örökös tartományok felosztása I. Ferdinánd fiai között. II. Rudolf uralkodása. Az ellenreformáció és a török elleni küzdelem. "A Habsburg testvérek viszálya". Mátyás császár és a harmincéves háború előtörténete. A

harmincéves háború. A westfáliai béke és Ausztria. Település és népességáramok a konfesszionális korszakban.

9. téma: A Nyugat-Balkán országai (Montenegró, Bosznia, Dalmácia, Dubrovnik)

Az első államalakulatok Montenegró területén. Zéta egyesülése Raskával és ennek következményei. A Crnojević-család bel- és külpolitikája a XV. században. Az Oszmán Birodalom és Velence terjeszkedése. Montenegró az oszmánok uralma alatt. Az 1513-as felkelés: okok és következmények. Montenegró társadalmi-gazdasági rendszer. Montenegró a XVI. század végén – a XVII. század első felében. Montenegró szellemi és anyagi kultúrája a középkorban.

A nyugat-balkáni szerb törzsek földrajzi elhelyezkedésének jellemzői. Bosznia elszakadása a szerb területektől. A Boszniai Királyság kialakulása. A kereszténység bosnyákokra gyakorolt hatásának sajátosságai – a bogumil mozgalom. A bosnyák bánóság. Bosznia társadalmi-gazdasági fejlődése: a mezőgazdaság és a bányászat fejlődése. Polgárháború a XIV. század 60-as éveinek második felében I. Tvrtko (1353–1391) uralma alatt. A boszniai állam hanyatlásának bel- és külpolitikai okai. Bosnyák-magyar és bosnyák-török kapcsolatok a XIV–XV. században. Stepan Vukčić, Hercegovina (Dél-Bosznia) uralkodójának tevékenysége. Bosznia-Hercegovina, mint az Oszmán Birodalom része: a probléma politikai és társadalmi-gazdasági vonatkozásai. A lakosság iszlamizálódása: okok és következmények. A bosnyák nép szellemi és anyagi kultúrájának sajátosságai.

Velencei terjeszkedés Dalmáciában. A dalmát város fejlődésének sajátosságai. A dalmát kereskedelmi köztársaság – Dubrovnik (Raguza). Dubrovnik gazdasági és politikai eredményei a XV. század első felében. Az oszmán fenyegetés aktualizálása és következményei. A dalmát-dubrovnikai irodalmi reneszánsz a XVI–XVII. században: Marko Maruljić, Šiško Menčetić és Jore Držić. Építészet és művészet.

10. téma: A litván állam

Litván területek a XIII században. Gediminas (1316–1341) és a Litván Nagyfejedelemség megalakulása. Olgerd (1341–1377) és Keistut (1345–1382) uralkodása. A Litván Nagyfejedelemség területi növekedése. Az állam föderatív jellege. Kapcsolatok Lengyelországgal és a Német Lovagrenddel. Jagiello és a krevói unió megkötése Lengyelországgal. Vytautas uralkodása (1392–1430). A grūnvaldi csata. A gorodelski unió. A svidrigailó-i háborúk.

A Litván Nagyfejedelemség a XV–XVI. században. Katonai és ideológiai konfrontáció a moszkvai állammal. A litván nagyfejedelmek belpolitikája. Nemzeti és vallási ellentétek. A Litván Nagyfejedelemség politikai rendszere: az állami irányító szervek, a nagyfejedelem és a Nagytanács. A Szejm. A vajdaságok és sztaroszták állami közigazgatása. Megyei önkormányzatok. Városi közigazgatás. A lakosság társadalmi összetétele. Nemesség és parasztság. Az 1529-es, 1566-os és 1588-as litvániai statútumok. A livóniai háború. A lublini szejm és az 1569. évi unió.

A Litván Nagyfejedelemség kultúrája. Építészet és művészet. Történelmi és irodalmi művek: „A litván nagyfejedelmek krónikája”, az „1446-os fehér-orosz-litván krónika”, „A Litván és Zemantiai Nagyfejedelemség krónikája”, „Bykhovets krónikája”. Szpiridon metropolita „Az ortodox igaz hit kifejtése”. Hryhorii Tsymlak metropolita vallásos művei. Jurij Drohobics (Kotermak). Frantisek Skoryna. Mykola Huszovszkij. Mykhalon Lytvyn. Augustinus Rotundus.

11. téma. Havasalföld és Moldva

A Kárpát-Duna-vidék társadalmi és gazdasági fejlődése a XIII-XIV. században. A havasalföldi és moldvai fejedelemségek kialakulása. Havasalföld és Moldva államrendszere. A feudalizáció folyamata. A kézművesség és a kereskedelem fejlődése. A városok kialakulása. Havasalföld és Moldova politikai fejlődése az Oszmán Birodalom terjeszkedésének összefüggésében.

Havasalföld és Moldva kultúrája a XIII–XIV. században. A szláv vallásos irodalom elterjedése. A ngameci kolostor Moldvában. A Philos havasalföldi logothet egyházi énekgyűjteménye. A putnai kolostor szerzetesének, Eustathiusnak és a nãmãtãi kolostor apátjának, Theodosiusnak egyházi művei. Cãmblac Gergely és a moldvai irodalom első eredeti műve, „A szent és dicsőséges mártír Új János”. Gabriel Uric moldvai miniatúrafestő és szerzetes ("Tetra-evangélium"). Jogi értekezések. Matthias Vlastar "Syntagma" című értekezésének szláv fordítása.

A moldvai és a havasalföldi fejedelemségek a XVI–XVII. században. Mezőgazdaság, városok, kereskedelem. A parasztság helyzetének sajátosságai. A nagybirtokok növekedése. Az uralkodó osztály környezetének változásai. Parasztmozgalmak. Az oszmán uralom elleni küzdelem. A dunai fejedelemségek kultúrája a XVI–XVII. században. A könyvnyomtatás fejlődése. A hivatalos krónikák létrehozása. Bojári krónikák. A bukaresti Szent György-templomban működő szláv iskola és a tirgovistei gazdasági iskola megnyitása. A szláv-görög-latin akadémia megalapítása.

ELŐADÁSOK

A SZLÁVOK ŐSTÖRTÉNETE

A szláv nyelvek ahhoz a nagy nyelvcsaládhoz tartoznak, amelyet elterjedésének két legfontosabb területe alapján indoeurópainak, vagy indogermánnek nevezünk. Őshazán általában egy nép azon korábbi lakóhelyét szoktuk érteni, ahol az a nép még részekre bomlása előtti időben együtt lakott. A szlávok őshazájának azt a területet nevezzük, amelyen a szlávok még szétvándorlásuk előtt, az ősszláv nyelv korszakában éltek. Itt meg kell különböztetni a szláv őshazát az indoeurópai népek őshazájától. Ez utóbbiak helyére és idejére vonatkozólag a felfogások ma is élesen eltérnek. Míg egyesek az indoeurópai nyelvek őshazáját Európába, különösen Kelet-Európába helyezik, addig ma is sokan vannak, akik azt Ázsia területén keresik. A szláv őshazáról az volt sokáig az általános vélemény, hogy a Duna mentén és a Balkánon kell keresni. Ez a felfogás már a legrégebb (XII. századi) orosz krónikában, az úgynevezett Nesztor-krónikában is jelentkezik, ahová talán valami délszláv forrásból került bele. A délszlávok ugyanis, főleg a horvátok, az egyházi szláv nyelvért a latin papsággal vívott küzdelmükben szívesen hivatkoztak arra, hogy ők a klasszikus ókor illírjeinek utódai, a glagolitírás pedig magától Szent Jeromostól származik. Ez a felfogás a szláv krónikákban - legalább is keleten és délen - mély gyökeret eresztett. Hatása alól még a múlt században sem tudtak szabadulni, mert például Safárik a múlt század közepén írt - a maga korában magas tudományos értéket képviselő - munkájában szintén ezt vallotta. A szlávok őshazájának megállapítása nem könnyű feladat, de nem is megoldhatatlan. A klasszikus kor görög és latin írói, valamint a későbbi források adatainak a nyelvtudomány és a régészet eredményeivel való összevetése nagy vonásokban elég biztosan meghatározza azt a területet, ahol a szláv őshazát keresnünk lehet. Mindenesetre azt egész határozottan eldönti, hogy hol nem lehet. Ezeknek a forrásoknak világánál ma már a legkisebb kétségünk sem lehet, hogy a Duna mentén és Balkánon nem kereshetjük a szlávok bölcsőjét. Ennek a területnek néprajzi viszonyait a klasszikus ókorban sokkal jobban ismerjük, semhogy olyan nagyszámú nép, amilyennek a szlávság a Krisztus utáni VI. századtól kezdve élénk bukkan, ezen az aránylag nem nagy területen hosszú évszázadokon keresztül teljesen homályban maradhatott volna. Az itt említett trák-dák és illír népekkel való azonosítás a mai fejlettebb nyelvtudományi és régészeti ismereteink mellett magától eszik, mert minden, amit ezekről a népekről tudunk, teljesen ellentétben áll a régi szlávokról ránk maradt adatokkal. A VI. században élő Jordanes és Prokopios a szlávokat a Kárpátoktól északra helyezi és nem említ szlávokat a Duna mentén. Különösen fontos itt Jordanes tanúvallomása, mert ez az író a Duna vidékének és a Balkánnak történeti eseményeit és néprajzi viszonyait nagyon jól ismerte.

Minthogy tehát a szláv őshaza a Kárpátoktól délre semmiképpen sem helyezhető el, a komoly kutatók a múlt század közepétől kezdve egyértelműen a Kárpátoktól északra kezdték keresni. Ma már nincs senki, aki nem itt tenné fel a szlávok őshazáját. A részletekben azonban az egyes felfogások között jelentős ellentétek mutatkoznak. Az Elbától a Volgáig alig van olyan vidéke ennek az óriási térségnek, ahová a szlávok őshazáját több-kevesebb szakszerűséggel ne próbálták volna rögzíteni. Az északnyugati terület mellett való állásfoglalás szoros kapcsolatban van az úgynevezett lauzitzi kultúrának népi hovatarozásával. E kultúra központja a régi Lausitz területén volt, ahonnan kelet felé a Dnyeperhez, dél felé a Cseh-medencébe, Morvaországba és kis

részben Magyarország területére is kisugárzott. Ezt a kultúrát - amely a Krisztus előtti II. évezred eleje körül kezdődött - régebben általánosan szlávoknak tartották, főleg azért, mert ennek a kultúrának egyik jellemzője volt az urnatemetkezés, már pedig kétségtelenül szláv eredetű temetőikben is gyakran bukkanunk erre a szokásra. Azonban ennek a kultúrának az urnatemetkezés szokásán kívül a szlávok emlékeivel semmi kapcsolata nem volt s ma már senki sincs, aki a lausitzi kultúrát - amely legvalószínűbben illír volt - a szlávokkal hozná összefüggésbe.

A szláv őshaza kérdésében ma két, lényegében egymástól nem sokban eltérő felfogás küzd egymással. Az egyik inkább nyugatra, a Visztula vidékére, a másik inkább keletebbre, a Dnyeper körüli területre helyezi. A két felfogásnak politikai színezete is van, mert az elsőt németellenes élel a lengyel kutatók képviselik, míg a másodikat főleg a németek hirdetik, de a cseh Niederle is ez utóbbi mellett foglal állást. Mai tudásunk szerint a szlávok a Krisztus születése körüli időben a Visztulánál tovább nyugatra nem terjedhetett, mert ókori forrásaink szerint ott már a germánok területe kezdődött. A Visztulára mint a szlávok nyugati határára vonatkozólag az ókori források is utalnak, így például a Krisztus után II. századi Ptolomaeus alexandriai geográfus térképén a szlávokat ókori nevük, a Veneti/Venetoik alatt a Visztulától keletre helyezi. A VI. századi Jordanes szerint is, a „*Veneták nagyszámú népe, akiknek a neve törzsek szerint váltakozik, mégis főleg szlávoknak és antoknak hívják őket*”, a Visztulától a Dnyeszterig terjedő területen laknak. A szlávok területének nyugati határául tehát időszámításunk kezdetétől a VI. századig a Visztulát tekinthetjük. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a Visztulának egész hossza mentén forrásától torkolatáig, ültek-e a szlávok, vagy csupán a középső részén. Főleg a Visztula torkolata kérdéses, mert itt ugyan tudunk a Krisztus utáni III. századból gót államról (ennek emléke Danzig, lengyelül Gdansk, eredetileg Godaniska), de hogy szláv lakosai is voltak-e, ma még semmi bizonyítékát nem látjuk.

Még kérdésesebb a keleti határ. A Krisztus utáni VI. században, amikor a szlávok a különböző forrásokban félreérthetetlenül kezdenek felbukkanni, a szlávok keleti határa eléri, sőt át is lépi a Dnyeper folyót. A VI. századi Prokopios szerint a szlávok egy törzse, az antok, már a Don felső folyásának vidékén is laknak. Nem lehetetlen azonban, hogy itt csak a Donecről van szó. De ez a terület már nem tartozhatott a szlávok őshazájához. Abból a tényből ugyanis, hogy e vidék nagyobb vizeinek a nevei az egy Desna folyót kivéve, nem a szlávokból erednek, világosan következik, hogy a szlávok e területen későbbi jövevények. Ennek alapján valószínű, hogy eredetileg a Dnyeper vidéke nem tartozhatott a szláv őshazához, mert a folyó neve nem szláv eredetű.

Ami a terület déli részét illeti, felette bizonytalan, hogy elérte-e a Kárpátokat. Egyrészt az ókorban itt egy karp nevű népet emlegetnek (erről nevezték el a Kárpátokat), mely a Krisztus utáni II. században a Kárpátokat átlépve, Erdély területére költözött. Minden amellettszól, hogy ez a nép trák nyelvű volt, de mindenesetre bizonyos, hogy nem volt szláv. Már előbb, a Krisztus előtti IV. század körül a nyilván germán eredetű basztarnákat is itt találjuk, és innen van a Peutingeri táblán a Kárpátok láncolatának Alpes Bastarnicae neve is, azaz e népnek valami maradványa még esetleg a Krisztus utáni századokban is élhetett e vidéken. E hegylánc egyes részeinek trák Beszkid (a Kárpát név mindenütt feledésbe merült és csak újabban, a klasszikus irodalom alapján terjedt el újra), sőt a Dnyeszter egyébként ismeretlen eredetű neve is a mellett szól, hogy a szlávok területe eredetileg nem terjedt eddig a vidékig.

Északon a helyzet aránylag a legkönnyebb. A mai Kelet-Poroszország és az egész fehér orosz terület víznevei kimondottan nem szláv eredetűek, hanem balti jellegűek

(Nemen stb.), bizonyos tehát, hogy a szláv őshaza idáig már nem nyúlhatott fel. Kérdés legfeljebb a Visztula torkolata körül lehet, mert Ptolomaeus térképe a szlávokat ide helyezi, sőt a Balti tengert is „veneta”, azaz szláv öbölnek nevezi, azonban egyelőre minden más adatunk ennek ellentmond.

A szláv őshazát tehát mai tudásunk mellett – legalábbis Krisztus születése körüli időben – a Visztula és a Dnyeper középső folyásai közé helyezhetjük. E terület északi határa körülbelül Varsó vonalában húzódhatott. Déli határára kevesebb a támaszpontunk, de annyi valószínűnek látszik, hogy nem érte el a Kárpátokat, délkeleten pedig legfeljebb Kijevig terjedt. Ez a terület, amely magában foglalja a háború előtti Lengyelország középső részét, Volhíniát és Ukrajna nyugati területét, mocsarakkal tarkított jellegzetesen erdős vidék. A szlávok magukkal hozták őshazájukból a mocsarak és erdők iránti vonzalmukat és szétvándorlásuk után is elsősorban ilyen vidékeket szálltak meg. De ez a fémekben rendkívül szegény vidék magyarázza meg azt is, hogy az ősi szláv kultúrában miért hiányzanak jóformán teljesen a fémleletek.

A szláv őshaza rögzítése felveti a kérdést, kik, milyen népek voltak a szlávok szomszédai az őshazában. Mint láttuk, a szlávok legközelebbi rokonai az indoeurópai nyelvcsaládban a balti népek, akikkel a nyelvtudomány tanúsága szerint az indoeurópai közösségből való kiszakadás után is még évszázadokon keresztül együtt éltek. A balti népeket tehát nyilván valahol a szláv őshaza közelében kell keresnünk. Mind a három balti nép lakóhelye a szlávokétól északra kerül el, valószínű, hogy a balti-szláv korszakban is már ez volt a későbbi két ág őséneke, a két nyelvjárásnak az elhelyezkedése. Itt tehát, nem tekintve az egyes kirajzásokat, mint pl. a galindokét, (oroszul goljad), akik messze keletre kerültek, az őskortól kezdve lényeges változás nem történt.

Legnehezebb a nyugati szomszédság kérdése. Időszámításunk elején ugyan már germánok laktak a szlávoktól nyugatra, a Visztula bal partján, bizonyos adatokból azonban arra következtethetünk, hogy ez nem mindig volt így. A németek ugyanis a szlávokat Windeknek, nyelvüket windischnek nevezik (innen a nyugat-magyarországi szlovének magyar vend neve), ez a név Venedi, Veneti, Venedae stb. alakokban a szlávok nevéként már a klasszikus ókorban előfordul. Mivel a szlávok magukat soha és sehol sem hívták ezen a néven – a szlávok saját népi neve Slovene, amely latinositva Sclaveni, Sclavi alakban használatos – bizonyos, hogy e név eredetileg nem a szlávokat jelölte, és csak névátruházással van dolgunk, mint pl. a csehek német Böhmen nevének a korábban ott élő kelta bojok nevéből: Bojohaimen 'a bojok hazája'. Feltehető tehát, hogy a Winden is ilyen, eredetileg nem szláv népet jelölő név volt, amelyet a germánok a régi Veneta nép földjére települt új szláv lakosságra ruháztak át. Mivel pedig ez a név pontosan azonos a balkáni és észak-olaszországi illírek nevével (vö. Venetia 'Velence'), valószínű, hogy ezzel a névvel a germánok eredetileg az illíreket nevezték, az illírek elköltözése után azonban e nevet a helyükre települt szlávokra vitték át. Mivel az illírek északi hazájukból a Krisztus előtti első évezred elején vándoroltak le, a névnek a germánban igen réginek kell lennie. Ebből mindenesetre következik, hogy a szlávok eleinte nem voltak szomszédosak a germánokkal és csak akkor kerültek egymás mellé, amikor az illírek kiürítették északi hazájukat. A germán-szláv szomszédság azonban mindenesetre igen régi, amit a nyelvtudomány is bizonyít.

Az ősszlávok szomszédságával kapcsolatban meg kell emlékeznünk a gótokról is. Valamennyi szláv nyelvben nagyszámú olyan szót találunk, amelyek az egyes nyelvekre jellemző szabályos hangalakjuk alapján az ősszláv örökségből származnak, ott azonban világosan a gót nyelvből vannak átvéve. Ez azt mutatja, hogy a szlávok még az ősszláv

korszakban valahol a gótokkal érintkeztek. A gótok a skandináv félszigetről hajóztak át a szárazföldre és a Visztula torkolata körül telepedtek le. Időszámításunk elején az ókori írók itt találják őket. Később délkeleti irányban a Fekete-tenger mellékére, majd onnan a Kr. utáni III. században az Alduna vidékére vonultak és innen veszélyeztették a római birodalom határait. A hunok elől a IV. században a római limes mögé a mai Bulgáriába kértek bebocsátást, ahonnan az V. században nyugat felé költöztek. Nyilvánvaló, hogy a gót jövevényszavak a szlávban abból az időből valók, amikor a gótok a Visztula alsó folyása mellett laktak. A jövevényszavak fontos műveltségi tárgyakra és fogalmakra, főleg azonban állami és hadi szervezetre vonatkoznak, ami valószínűvé teszi, hogy a gótok nemcsak szomszédai voltak a szlávoknak, hanem uralmuk alá is hajtották őket.

A szláv őshaza tárgyalásánál említettük, hogy a szlávok mocsarak és erdők közepette éltek az egész ősszláv korszakon keresztül. Ennek megfelelően a szlávok elsősorban halászattal és vadászattal foglalkoztak. Az erre vonatkozó egész szókészletük mutatja e két foglalkozás ősi jellegét. Azonban a földművelés sem volt előttük ismeretlen. A szántás, vetés, aratás, valamint a búza, árpa, rozs, zab, köles stb. jelentésű kifejezések minden szláv nyelvben szabályos alakban vannak meg, ami ősszláv eredetre mutat. Későbbi adatok is arra vallanak, hogy a szlávok a földművelést nagyon jól ismerték. A háziállatoknak úgyszólván valamennyi középeurópai fajtát tenyésztették (ló, tehén, juh, kecske, disznó), de nagy nyájak nem voltak. Csak annyi állatot tartottak, amennyit télen is etetni tudtak. Télen ugyanis száraz takarmánnyal etették az állatokat, mint azt a szénagazdálkodás egész szókincse mutatja, és nem ridegen tartották, mint például a steppeken lakó pásztornépek. Mint erdőlakó népnél nagy szerepet játszottak náluk a méhek. Mézből készült italukat az ókori írók is megemlítik.

Ruházatukra vonatkozólag kevesebb adatunk van, mert a mai ruhadarabok legnagyobb részének idegen eredetű neve van. Bizonyos, hogy volt valami könnyű nyári ruhájuk, állatbőrből készült ruhájuk és bocskoruk. Lakásuk valószínűleg fából készült ház (dom az indoeurópai domusból és kútja) lehetett. Az eredetileg nagyon egyszerű és kezdetleges lakáskultúra később germán hatásra lényegesen emelkedett, amikor átvették a 'meleg szoba', 'konyha', 'kamra' intézményét. Keleten pedig, úgy látszik idegen hatásra megismerkedtek a fürdőházzal (bánja). Mivel a szó a latin balnea szóból származik, lehetséges, hogy az intézmény is délről került hozzájuk, bár jelenleg éppen északon van elterjedve.

A fémek közül indoeurópai eredetű neve van a vasnak, aranyak, ezüstnek és az ólomnak. Ezeknek a fémeknek ismeretét tehát az indoeurópai ősnyelv korára kell visszavezetnünk. Régi, de nem az indoeurópai korból származó szavuk van a rézre és a fémre, míg a bronz és a cink neve későbbi és a germánból származik. Ezeknek a fémeknek ismerete ellenére a legrégebb szláv kultúra, mint azt a sírleletek mutatják, fémekben rendkívül szegény. Mivel a szláv őshazában az ásványi kincsek majdnem teljesen hiányoztak, ezeket csak kereskedelmi úton és nyilván csak a gazdagabbak szerezhették meg, de ritkaságuk és becses voltuk miatt még azokat sem temették el a halottakkal. Ez a lelethiány az oka annak, hogy a szlávokat régészetileg olyan nehéz meghatározni. De még ott is, ahol ilyen maradandó mellékletek találhatóak, a leletek semmiféle sajátos szláv típust sem tüntetnek fel. Ennek oka talán az, hogy az őshazában nem lévén fém, a szlávoknak nem volt módjuk maguknak a saját ízlésük szerint készíteni tárgyukat, hanem idegenből a kész tárgyat vásárolták.

Társadalmi szervezetük alapja a család. Ebből alakult ki a nemzetség, amely egyúttal az ősszlávok legmagasabb politikai szervezete is volt. A X—XII. századi törzsek

nevei világosan mutatják a családból való eredetet (Ljutici, Radimici, Vjatici, Krivici: Ljuta, Radim, Vjata, Kriv népe vagy leszármazottai). Az ősszlávok tehát számtalan nemzetségre voltak tagozódva, amelyeket semmiféle kapcsolat nem fűzött össze. A család, úgy látszik, patrimonialis jellegű volt, bár vannak nyomai a matrimoniális szervezetnek is. Mint annyi másban, a szláv kultúra ebben is több irányú idegen befolyás bélyegét hordja magán. Így vannak adataink egynejlőségre, többnejlőségre és többférjlőségre is.

A hadiszervezet, mint már említettük, germán hatásokat árul el. Legrégibb korszakáról különben a kifejezéseken kívül semmit sem tudunk. A későbbi állapotokat, a földvár-rendszert, már nem tekinthetjük eredetinek, mert ez az intézmény csak ott található, ahol már a szlávok megjelenése előtt évszázadokkal azelőtt is kimutathatjuk. A szláv ősvallásról is csak X–XII. századi források alapján alkothatunk némi fogalmat, amikor az egyes szláv népek új területeiken ebben a kérdésben is nagymérvű átalakuláson mentek keresztül. Talán annyit mondhatunk, hogy lényegében a természeti jelenségek megszemélyesítésében állott. Papi szervezet és kultikus élet azonban nem volt.

A NYUGATI SZLÁV NÉPHATÁR TÖRTÉNETE

Kr. u. az V. században a germán törzsek vándorlásaik során elhagyták a mai Kelet-Németországot s helyüket a Pripjet-mocsarak és a Bug mellől előnyomuló szlávok foglalták el, akik északon az Elba és az Odera közötti síkságot szállták meg, délen pedig lassú vándorlással a Duna mentén vonultak nyugat felé. Megjelenésükkor nem lehet egységes politikai szervezetről beszélni. Társadalmi berendezkedésük nemcsak ebben az időben, hanem még jóval később is nagyrészt vérségi kapcsolatokon nyugodott. Legmagasabb egységük sem haladta meg a törzsi köteléket, de még ez sem volt mindig és mindenhol állandó. Bizonyos kezdeti társadalmi osztódás azonban az archeológiai kutatások megállapításai szerint már megindulhatott, a leletek alapján elválasztható a hercegek vagy törzsfők csoportja a köznéptől. Az előkelőbbek lovon harcolnak és páncéllal védik meg magukat, a nagy tömeg inkább dárdát használ és kis kerek pajzsokat, a harcot pedig gyalog vívja meg.

Harcmodoruk lényegesen elütött az akkori germánokétól, akik szerették e miatt alatomossággal vádolni őket. Nem ismertek nyílt csatasorokban rendezett ütközetet, kis csoportokban harcoltak, mindig kihasználva a terepet. Mesterei voltak a visszavonulásnak és az ellenfél törbecsalásának. A német törzsek kemény harcokat vívtak velük, sokszor kellett rablóhadjáratokhoz hasonló betöréseiket elhárítaniok. Amikor pl. 631-ben az első cseh politikai egység megteremtője, a frank származású Számó ellen három germán sereg indult, a nyugati német hadak Vogastisburgnál három napos kemény küzdelemben olyan véres vereséget szenvedtek, hogy a másik két sereg hadműveleteit, amelyek pedig eddig sikerrel folytak, be kellett szüntetni.

Gazdaságuk átmeneti fokon állott a gyűjtögetés, állattenyésztés és földművelés között, nagy tömegeik ragaszkodtak az erdők gyűjtögető kihasználásához: a prém több törzsnél a pénz szerepét töltötte be. Ismerték már a földművelést is, de csak kezdeti fokon: földjeik szétszórtan feküdtek, minden rendszer nélkül; eke helyett kapát használtak és sarlóval arattak. Településük társadalmi és gazdasági életük primitív rendje szerint alakult. Falvak helyett csak kisebb tanyákban szálltak meg, a családok gazdálkodása szerint. Telepeik az erdő szélén vagy a mocsarak mellett feküdtek, sohasem hatoltak mélyen az erdőbe, noha az irtás útján való térnyerést ismerték. A tanyák és kisebb

falvak közt elszórtan várak feküdtek; ezeket a szlávok elődeiktől vették át s a védelem és közigazgatás központjának használták.

A cseh származású tudósok alapvető munkássága óta a szlávok nyelvi sajátosságai szerint négy nagy csoportba szokás osztani: északi, nyugati, keleti és déli szlávokra. Az északi szlávok megjelenésük időpontjában az elba-menti szlávokra, vagy cseh elnevezés szerint polabokra és lechekre vagy lengyelekre oszlanak. A polabok az Elba és Odera közti területet szállották meg, a Cseh-Érchegeységtől a Keleti-tengerig. Északi csoportjukat az abotritok képezték a mai nyugati Mecklenburgban, tőlük délre találjuk a vilceket, a legdélibb csoport a szorbok voltak. A polabokról keletre a lengyelek ősei éltek: a lechek az Odera és a Visztula között. A nyugati szlávok: a csehek és morvák ősei, a markomannok elvonulása után a cseh medencét és a Morva völgyét árasztották el, egyes ágaik pedig hazánk északnyugati részein telepedtek meg. A délszlávok legnyugatibb csoportja: az alpesi szlávok vagy karanténok az avarok fennhatósága alatt jutottak el a Duna és az Adriai-tenger közötti területre.

Az első megszállás ütemének lassulásával azután a Kr. u. VII. században kialakult az első szláv néphatár, amely egyes területektől eltekintve, mindenütt germán népelemekkel érintkezett. A déli szlávok ebben az időszakban elérték az Istriai-félsziget nyugati partjai, teljesen megtöltötték a Dráva és a Mura, illetőleg mellékfolyóinak völgyét, sőt átlépve a Mura és az Enns vízválasztóját és a Tauern-hegységet, Linzig terjeszkedtek. Itt csatlakoztak aztán a nyugati szlávok népei a déliekhez: a Cseh-erdő előterében a Naab-folyóig haladva jutottak el a nyugati szlávok a türingiai hegységekig. Itt az északi szlávok legdélibb csoportjának, a szorboknak települési területe kapcsolódott a nyugati szlávokéhoz, s a határokat - a vidék földrajzi adottságainak megfelelően - a folyók völgyeiben találjuk. Előbb az Unstrut és a Saale, majd pedig az Elba vonulatát követte ez a határ és a Lüneburgi pusztaságon át jutott el Bréma és Hamburg között az Északi-tenger partjáiig.

Később a szorbok a frank birodalom gyengesége s a germán törzsek belharcai folytán újabb előnyomulásokat tehettek, a Kr. u. VIII. század végére erőteljesen kiterjesztve a nyugati néphatárt. Túljutottak a mai Bajorország és Hessen határain, megszállták Bamberg környékét, élcsoportjaik elérték a Göttinga melletti Eichsfeldet, egyes töredékeik pedig egészen Würzburg vidékéig és a Weserig nyomultak előre.

A szláv törzsek magasabbrendű politikai szervezését azok az idegen - germán, avar stb. - népelemek indították el, amelyeket óriási településterületükön szétszórtan találtak s lassan magukba olvasztottak. Az első politikai szervezkedéssel együtt járt a szlávoknak egymás közötti meghasonlása is. Már a földrajzi elhelyezkedésből következett, hogy a legnyugatibb csoportok, a szorbok, abotritok és csehek németellenesek voltak, a tőlük keletre fekvők pedig mindaddig, amíg a németiség közvetlen közélről nem fenyegette őket, németbarátok, így alakult ki a IX. század eleji helyzet, amelyben az abotritok a szászokkal állottak szemben, az abotritokat viszont keletről a még harciasabb vilcek támadták. Ugyanígy politikai ellentét mutatkozott később az elbamenti szlávok és lengyelek, illetőleg csehek között is. Az elhelyezkedésből folyó ellentétek hatásai akkor kezdtek erősebben megmutatkozni, amikor Nagy Károly uralkodása alatt a frank birodalom megerősödött. A belső rend megszilárdításánál, illetőleg a szászok ellen viselt háborúban, a császár nem mondhatott le az abotritok természetes szövetségéről. Ugyanígy használta fel a cseheket és a morvákat az avarokkal szemben. A szász és avar háborúknak az lett a következménye, hogy a birodalom keleti határát fenyegető két erős hatalom eltűnt. így keleten, ahol eddig csak a harcok területe

jelentette a birodalom végét, a császár szilárd határvonalat jelölhetett ki és bevezethette a frank határvédelmi rendszert. A kijelölt határvonal északon nagyjából a Saale és Elba vonalán futott, délen azonban messze előrehatolt a régi Pannónia földjére. A limes saxonicus vagy avaricus elnevezéssel jelölt határvonalnak nemcsak védelem volt a feladata, hanem a szlávok fékentartása is, egyrészt határerődítések, másrészt fegyverkiviteli tilalmak segítségével. A szlávokkal való kereskedelemre kilenc várost jelöltek ki, köztük Magdeburgot és Lorchot. A határ nyugalmanak fenntartására a császár még azt is szükségesnek tartotta, hogy a legközelebbi szláv törzseket a birodalom hűbéreseivé tegye. Így kerültek egymásután hűbéres függésbe északon az abotritok, majd a szorbok és a csehek, délen pedig a karanténok. A császár végső célja nem ezeknek a törzseknek a meghódítása, illetőleg a birodalomba való bekapcsolása volt; hogy mennyire nem, azt legjobban mutatja, hogy a kereszténység terjesztésére sem történtek komolyabb kísérletek. A szláv fejedelmek hűbéresege csak a határvédelem tökéletesítését célozta, előteréül szolgált a birodalom keleti határainak.

Ezzel a lépéssel azonban a szláv háborúk sárkányfogát vetette el a császár. Már első utóda alatt a meghódolt szlávok arra törekedtek, hogy visszaszerezzék régi szabadságukat. Törekvésüket ideig-óráig sikerek is kísérték, de az állandó határvillongások végül is azt eredményezték, hogy az uralkodók a szlávokat teljesen leigázták és a birodalom határát keletebbre vitték. Ebben az időben a háborúktól és belső bajoktól megviselt birodalom még nem gondolhatott nagyobb telepítésekre, így a szláv néptalajt ebből a szempontból nem fenyegette veszély. Veszteségük nem a germanizációnak, hanem az állandó háborúnak volt köszönhető, amelyben mindkét fél teljes meggyőződéssel irtotta egymást. Hatalmas tömegek pusztultak el, így 806-ban a szorbok ellen viselt hadjáratnak kifejezetten büntető-expedíció jellege volt; a benyomuló német sereg mindent tönkretett, ami útjába került. 849-ben a csehek lázongtak, sőt megverték az ellenük küldött német hadakat is. Végre maga a német király indult ellenük és 851-ben sikerült véres háborúval leverni őket.

A küzdelem változó szerencsével folyt. A X. század elején, amikor a birodalmat a magyar kalandozások gyengítették, megint a szlávok voltak előnyben; délen fel kellett adni az Ostmarkot, és a határ is az Ennsig szorult vissza. Csak amikor Ottó császár a riadei csatát követő kilencévi békét ügyesen kihasználta, fordult ismét a kocka: a békeévek megfeszített munkája nemcsak a magyarok kalandozásainak vetett véget, hanem ugyanabban az évben, 955-ben a szlávok is véres vereséget szenvedtek. A vereség természetes folyományaképpen a birodalom területét kiterjesztették az Oderáig és a határ védelmére egy a Nagy Károlyéhoz hasonló, de annál tökéletesebb szervezetet hoztak létre. Új határgrófságok keletkeztek a birodalom keleti határain: északon a Merseburg, Zeitz és Meissen körüli markok, délen pedig, ahol a fejlődés menete lassabb volt, a feltámasztott Ostmark óvatosan nyomult előre a Fischáig, Karantánia és az akkoriban lényegesen nagyobb Friaul az Adriai-tengerig vitték előre a birodalom politikai határait. Ezzel délen a bajoroknak ismét sikerült megszakítani a déli szlávok egyesülését a csehekkel és a morvákkal.

Ezek a harcok a szlávok nagy tömegeinek pusztulásával jártak. A németség a szlávokat pusztulására ítélte ellenségként kezelte. Ezt egyetlen példa is világosan igazolja. Henrik császár azokat, kiknek különböző súlyosabb büntettek miatt otthon nem volt maradásuk, Merseburg egyik külvárosában telepítette le. Egyetlen kötelezettségük volt a szomszédos szorbok ellen harcolni, őket pusztítani. Amint a krónikás megjegyzi: «A különböző háborúkban egyáltalán nem volt szó kereszténységről, hanem egyedül csak

pénzről». Pedig ebben az időben a császárság már a térítést is igénybe vette az új területek megszervezésénél. Az investitura elterjedése lehetővé tette, hogy az újonnan birtokba vett területeken az egyházi szervezetet is a hódító világi főhatóság hozza létre. Így szerveződtek a határ előbbrevitelével és az új határgrófságok kialakításával kapcsolatban új püspökségek is: Magdeburg és Merseburg 968-ban, Meissen 990 körül. Az egyes egyházi intézmények sokat szenvedtek és sokszor teljesen elpusztultak a kiújuló szláv harcokban, de különösen a XII. században, a cisztercita rend működése kapcsán, megint csak fellendültek. A XII. századi német püspökségek azután nemcsak kereszténységet és nyugati kultúrát hoztak magukkal, hanem erős ösztönző hatással voltak a germanizációra is. A Dráva völgyében például, ahol maga a Dráva lett a határ az aquilejai patriarcha és a salzburgi érsek egyházmegyéje között, a szlovének csak az aquilejai oldalon tartották meg né-piségüket. Az új püspökségek eleinte nem kaptak nagyobb birtokokat, hanem a térítő püspökségek mintájára szinte teljesen a szlávok tizedeire voltak utalva. Ez pedig nagy terhet jelentett, holott már a világi adók is súlyosak voltak. Amikor Gerold püspök 1156-ban az abotri-tok fejedelmét, Pribiszlávot rá akarta venni a megkeresztelkedésre, a fejedelem panaszkodott a püspöknek: annyira elnyomják őket, hogy jobb lenne meghalniuk, mint élni; csak ebben az évben ezer márka adót fizettek a hercegnek és több százat az örgrófnak; hogyan gondolhatnának hát megkeresztelkedésre és templomépítésre, amikor legszívesebben elmenekülnének innen. Szívesen lennének keresztényekké, ha olyan jogokat kaphatnának, mint a szászok. Elmenni semerre sem mehetnek, kelet felé sem jobb a helyzet.

A legnyugatibbra fekvő északi szláv törzsek tragédiája bontakozik ki ezekben a szavakban. Németek és saját fajtestvéreik nyomása alatt sehogyan sem tudták tartani magukat. Ezek a harcok abban az időben érték őket, amikor nagyrészt nyugati hatásra társadalmi és állami létük fejlődésnek indult. A kezdeti szlávok államalakulásoknak a társadalomban nem volt gyökere; egy-egy idegen hódító vagy hatalmasabb hazai fejedelem személye tartotta fenn a birodalmat, amely az uralkodóval együtt száll sírba. Így látjuk hirtelen feltűnni a frank származású Számó államát és Szvatopluk Nagymoráviáját. Viszont a IX. században a vilceknél öröklődő monarchiáról hallunk. Olyan hatalmi túlsúlyra ugyan egyetlen törzs sem tudott szert tenni, hogy az összes nyugati szlávokat egyesítse és uralmát felettük hosszabb időre biztosítsa, mégis keletkezett két nagyobb nyugati szláv állam, Lengyel- és Csehország. Maradtak azonban szláv törzsek, amelyek a német, lengyel és cseh hatalom között őrlődtek. A harcok még régiebb keletiek voltak a lengyelek és a szomszédos szlávok, a pomeranok, vilcek és szorbok között. A német archeológia kutatásai megállapították, hogy ezek a népek az Odera és a Warthe mellett nagy erősségeket emeltek saját létük védelmére a lengyelek ellen. Amikor azután a lengyel állam kezdeti kibontakoztak a X. század végén, a harc az egyes szláv törzsek között hihetetlen méreteket öltött és hatalmas pusztulással járt. Nem lett könnyebb a sorsuk akkor sem, amikor a két fiatal szláv állam: a cseh és a lengyel szembekerültek egymással, mert a Szilézia birtokáért folytatott küzdelem megint csak az ő földjeiket pusztította s ha ideig-óráig engedett is a nyugati vagy a keleti nyomás, alapjában véve a legnyugatibb szláv törzsek pusztulásra voltak ítélve. Egyszerre kellett harcolniuk a dánok, németek és saját fajtájuk ellen, mindezt abba az időben, amikor a szláv néptalaj szempontjából meg sokkal nagyobb veszedelem kezdett kibontakozni. A keleti szász egyházi és világi nagyok 1108 körül kiáltványt intéztek a nyugati német lakossághoz és felszólították őket az elfoglalt területek benépesítésére. Ebben a kiáltványban sajátosan keveredett a keresztény misz-szió és a német nagyhatalmi

politika: «Jőjjetek hát - szól a kiáltvány -szászok és frankok, lotaringiaiak és flandriaiak, itt elérhetitek lelketek üdvösségét, és ha úgy akarjátok, megszerezhetitek magatoknak a legjobb földeket is.» A keleti német kolonizáció legérdekesebb okmánya adja a nyitányát annak a kornak, amelyben a most már keresztény szlávok békésebb körülmények között olvadnak bele a németségbe és lassan veszítenek emberben és területben egyaránt.

A meghódított terület régi frank jog szerint a király birtokába került, lakói pedig többé nem voltak szabadok, hanem szolgaságba süllyedtek. A törzsek önként való hódolása esetén azonban a meghóduló szláv fejedelem nyerte hűbérbe egész törzsének birtokát s így fennmaradhatott a régi szláv társadalmi berendezkedés is. A régi várkerületek nem-nemes lakossága felismerhetően három osztályra oszlott, amelynek élén a zsupánok állnak. A zsupán tölti be a falubíró tisztségét, de nem egy, hanem több faluban. A meissen kerületben pl. 210 falunak csak 15 zsupánja volt. Ezek bizonyos közigazgatási funkciók mellett bírói jogkört is gyakoroltak, az úriszéknek vagy a tartományi gyűlésnek a szláv jobbágyok feletti ítéleteit ők hozták, saját jogszokásaik szerint. A zsupánok mellett kiemelkedik a harcosok, vitázok rétege, akik annyiban különböztek a legalacsonyabb rétegektől, hogy személyükre szabadok voltak és lovon teljesítettek a zsupánok mellett szolgálatot. A két személyileg szabad, felfelé törekvő réteg mellett a szlávság legnagyobb tömegét a sár: *“szmrd”* (szmerd) megvető kifejezéssel illetett szolgák képezték, akik éppúgy eladhatók, elcserélhetők és elörökíthetők voltak, mint a római rabszolgák. Földműveléssel vagy iparral foglalkoztak, későbbi időkben kertészettel; innen latin nevük: *“hortulani”*. Közülük sokan felszabadultak ugyan, nagy tömegeik azonban röghöz kötött, örökös jobbágyok maradtak. Természetesen az eredeti szláv társadalmi rend maradhatott meg mindenütt. Míg Meissenben a zsupánság még a XVI. században is megvolt, addig Karintiában 828-ban a szlávok felláztak, a király pedig okulva ezen, elűzte a szláv törzsfőket és helyettük a német hivatalnokrendszert vezette be.

Az elfoglalt területeken nagy birtokadományok történtek, egykorú krónikás szavával: a király kiosztotta a földet a lovagok és harcosok között. Az adományos - egyházi és világi egyaránt - anyagi erejének növelésére hamarosan német telepéseket hozott a régi szláv falvakba, vagy erdőirtás útján nyitott teret új falvak számára. Az első telepítés bizonyára igen kisméretű volt és sok helyen egyáltalán nem érintette a szláv néptalajt, lényeges volt azonban, hogy az új telepések vékony, egyre terjeszkedő ékeket vertek a szláv telepések közé és ezen keresztül állandó utánpótlást biztosítottak a keleti német kolonizáció részére.

A német település másik alapját a kereskedővárosok képezték. A XII. században Németország kapcsolatai kelet felé egyre jobban kiépülnek. Német kereskedők jelennek meg a mai Ukrajna legnagyobb városaiban: Kievben, Luckban és északon Novgorodban. A keletre vezető utak mellett mindenütt kisebb kereskedőtelepek alakultak és behálózták egész Kelet-Európát. Ilyen volt a Dnyeper felé vezető úton Krakkó, északon a tenger mellett Lübeck. Köztük és az anyaország között számos kisebb-nagyobb német kereskedővárost találunk, amelyekben a kelet-nyugati utak forgalma lüktet: Lemberg, Wladimir, Brest-Litowsk; északon a haladás még nagyobb léptekkel jár: Danzig és Riga már a XIII. század elején német kereskedelmi centrumok.

Már ezek a városalapítások is mutatják, hogy a későbbi német település hol fog mélyebben benyomulni a szlávok közé. Délen az Odera felső folyása mellett Krakkó irányában, a középen a Warthe folyó mellett, míg északon vékony csík alakjában húzódik a tenger partján Kelet-Poroszország felé, ahol már kialakulóban van a katonaállam, a

német lovagrend országa. A határmenti települést és a városszalapítást mindenütt követi a falvak kialakulása és ezzel párhuzamosan a németesedés is. Ennek egyik példáját találhatjuk meg a sziléziai Oppa folyó völgyének középkori történetében, ahol az eredeti szláv lakosság még a középkor folyamán háttérbe szorul.

Az Oppa völgyét dél felől a magas Altvater-hegység és a Gesenke dombjai határolják, északon Ratibor felől szintén dombok választják el az Odera völgyétől. Ősállapotában a vidék legnagyobb részét erdő borította, lakói pedig kizárólag szlávok voltak. Ez a szláv megszállás nem volt sűrű, csak az átfutó cseh-lengyel főútvonal mellett mutatott tömörebb jellegűt. Amikor Sziléziának ez a része a csehek uralma alá került, a cseh királyok a vidék legnagyobb részét eladományozták. Ezeken a az eladományozott birtokokon keletkeztek a későbbi német településnek támaszpontjai: a német városok. Elsőként a XII. század végén jelenik meg Troppau, a lengyel-cseh útvonalnak az Oppa-folyón való átkelőhelyén. Mielőtt még a nagyobb arányú német paraszttelepülés megindulhatott volna, újabb városok keletkeztek: Leobschütz és Jagerndorf, azonban mindkettőben helyet kapott a földművelő elem is, szemben Troppauval, amely teljesen kereskedelmi jellegű. Kialakult még két bányaváros is: Freudental és az onnan telepített Zuckmantel. A városok voltak alapjai a XIII. században meginduló német telepítési munkának, amely lassan szállta meg a föld-művelésre alkalmas vidéket, behatolt a régi szláv telepek közé és azokat szétrepesztve, egymástól elvágva, lassan felszívta. Az intenzívebb telepítést a Leobschützben birtokos Johannita-rend kezdte meg soltészai útján. Amikor az első német hullám birtokába vette a szlávok-tól szabadon hagyott területeket, fejlett kultúrájával magasabb technikájával az erdőkre vetette magát, és ezekben irtásokat és új telepeket létesített, ezzel is fokozva saját népi erejét és a megmaradt szláv telepek elszigeteltségét. Így alakult ki azután az eredetileg teljesen szláv vidéknek középkor-végi képe, amelyben már csak kevés szláv elemet találunk. Az sem egységes; átszótták és körülvették a német telepeket.

A német településeket nem a véletlen szeszélyes játéka hozta létre, hanem a király, vagy más földesúr akarata, annak céltudatos gazdasági politikája. Nem okozott lényegesebb akadályokat ebből a szempontból az sem, hogy maga a földesúr esetleg nem volt német nemzetiségű. Amint Magyarországon sem német, hanem vér szerint is magyar királyok segítették elő a német városok keletkezését, éppúgy a Piastok vagy Premyslidák is előmozdították a német települést.

A keleti német kolonizáció a soltészszég intézményének létrehozásával megkönnyítette és meggyorsította a falvak településének útját, másrészt azonban biztosítékokat nyert arra is, hogy a letelepült némettség megtarthassa eredeti nemzetiségét. A falvak gyors kialakulásának ez a módja már a XIII. században is általánosan ismert, elfogadott és használt volt, mindenütt, ahol német telepek jöttek létre. A fejlődés útját ezirányban a következőkben foglalhatjuk össze. A földesúr bizonyos nagyságú területet adott át a soltésznek, vagy latinosan lokátornak, aki külön szerződésben kötelezte magát a kijelölt föld benépesítésére. A földesúr az új telepnek néhány évi adómentességet biztosított, a soltész és utódai részére pedig a falubíró öröklődő tisztét, néhány szabad telket és esetleg kisebb kedvezményeket. Az újonnan létrejött német falu lakossága azonban lényegesen különbözött a régi szláv telepektől, mert a németek személyükre nézve teljesen szabadok voltak, míg a szlávok legnagyobb része örökös jobbágy maradt. Igaz ugyan, hogy ez a különbség nem mindenütt maradt meg ilyen élesen, mert a birodalomhoz került területeken a szláv falvak jelentős hányadát is átalakították ú. n. «német jogú» falvakká. Ezzel a szlávok személyükre éppoly

szabadok lettek, mint a németek, a falu vezetője: a zsupán pedig a soltész jogait és kötelességeit vette át. Ez tagadhatatlanul előnyt jelentett a korábbi állapotokkal szemben, ugyanakkor azonban meglazítva az eddigi kötöttséget, sokszor éppen ezáltal nyitott utat a pusztulásnak a zárt falu népében.

A városok és a körülöttük keletkező német jogú falvak elterjedésében még egy tényező játszott nagy szerepet: az erdő. Közép- és Kelet-Európa hatalmas erdőségeinek fokozatosan helyet kellett adniok a mezőgazdaságra alkalmas területeknek. Az erdőirtást minden nép, így a szláv törzsek is ismerték. Nem jutottak el azonban a relatív túlnépesedésnek arra a fokára, amikor a rendelkezésre álló föld mennyiségét vagy a termelés minőségét kell feljavítani ahhoz, hogy az egyre növekvő népesség megélhetést találjon. A német nép nyugati része már a XII. században eljutott erre a fokra, és mivel a termelési eszközöket javítani nem tudták, a középnémet erdők irtását pedig már annyira vitték, hogy több helyütt az erdőállomány kímélését kellett elrendelni, legalkalmasabb lehetőségnek tűnt a keleti határok előbbre-vitele és az újonnan bekapcsolt területek erdeinek irtása. Így váltak most az eleinte védelmet nyújtó erdők a szlávok számára veszedelemmé. Az Oppa-vidék példáján is láttuk, hogy a völgyekben elhelyezkedő szláv telepet a német irtásfalvak körülveszik. Hasonló folyamat szinte teljesen megszakította a szláv néptalaj összefüggését a Kárpátok északi lejtőin, ahol a hatalmas erdőségeket mindenütt németek irtották és csak a San, a Dunajec és más folyók völgyében maradt meg összefüggően a szláv települési terület.

A társadalmi és jogi ellentétek védőpajzsán túl a németség egyes rétegei még egyéb olyan tilalmakat is hoztak, amelyekkel saját fajtájukat igyekeztek védelmezni. Elsősorban az egyházi rendek voltak azok, amelyek íratlan törvényeikkel lehetetlenné tették a szlávok nagyobb mérvű bevonását. Így például a ciszterciák Lengyelországban évszázadokig nem vettek fel mást, mint németet. Sokhelyütt a káptalanokban is ez volt a helyzet. A városokban, nemcsak a szűkebb birodalmi területen, hanem magában a vendéglátó-országban sem vettek fel a céhek más nemzetiségűt, mint németet.

Természetesen ezek az intézkedések a szláv népek részéről is ellenkezést váltottak ki. A gneseni érsek már 1257-ben megtiltja egyházmegyéjében olyan német tanítók alkalmazását, akik nem tudnak lengyelül. Azonban ilyen intézkedésekkel sem a germanizációt feltartóztatni, sem pedig a keleti német városok és falvak elszlávosodását elkerülni nem lehetett. Azok a német falvak és városok, amelyek a szláv telepek közé élkelődtek, még a középkor folyamán lassan elvesztették tiszta német jellegüket.

A birodalom határainak kiterjesztése kelet felé és a kereszténység terjesztésével járó hatalmas, véres háborúk, majd a XII. század második felében a német népi terjeszkedés hatalmas hullámai voltak tehát azok a tényezők, amelyeknek következtében a germánok nyomában megjelenő szláv népek nyugati határa a középkor folyamán lassan pusztult és ismételten kelet felé szorult. A politikai tévesztés eredményeként az Elbáig terjedő hatalmas területen csak két szláv állam tudott kialakulni: a cseh és a lengyel. A néptalaj szempontjából ez sem sokat jelentett; mindkét állam vezető nem-német rétege maga segítette elő az eredetileg egybefüggő szláv néptalaj széttörését és pusztulását. Politikai függetlenségük sem volt tökéletes; a lengyel állam kialakulása után hosszú ideig, Csehország pedig egész történelme folyamán német fennhatóság alatt állott. Egymásközi harcaik és expanziós törekvéseik is saját fajtestvéreik pusztulásával jártak.

Ilyen viszonyok között érkezünk a középkor alkonyához, amikor a német kolonizáció elapadt, a birodalom pedig már távolról sem volt elég erős ahhoz, hogy nagyobb szabású hatalmi terjeszkedést folytasson. A szláv néptalaj azonban már csak

széttépett töredékekből állott, összehasonlítva kora-középkori kiterjedésével. Délen a Dráva völgyének északi oldala szinte teljesen elnémetesedett, a felsőausztriai tartomány hegységeiben pedig már csak néhány helynév őrizte az elveszett szlávok nyomait. A középkor elején a Duna völgyében egyesüléssel fenyegették Európát a nyugati és déli szlávok, most egész Csehországot átszöttek a német telepek. Hatalmas szigeteik mindenütt német néptalajhoz kapcsolódtak. A cseh medencét körülvevő szláv népek részint elpusztultak, részint az erdőirtás és bányászat útján keletkezett német telepek sora vágta el a csehektől és a morvaktól. Dél-Galíciában, a Krakkó-Jarosláv vonal és a Kárpátok között hatalmas, szinte teljesen egybefüggő német szigetek vágta éket a lengyelek és a tótok közé. Érdekes, hogy a szorbok, akik elsőnek hódoltak meg a németeknek, még a középkor végén is nagyrészt zárt egységben éltek az Odera, Bober és Spree között. Ugyanígy maradt meg az Elba mellett Brandenburg és Mecklenburg határán egy kisebb egybefüggő szláv sziget. Pomerániát a német település éke a Netze, illetőleg Vistula oldalán elvágta a lengyelektől, bár itt még hosszabb ideig maradt egybefüggő szláv néptalaj.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a szláv népek részéről nem volt visszahatás. Nemcsak Galíciában lengyelesedtek el a folyóvölgyekben fekvő német városok, hanem sokhelyütt Sziléziában és Csehországban is. A teljes mérlegelés pedig még más szempontokra is felhívja figyelmünket. Bármennyire megvolt a törekvés a középkor későbbi folyamán az elzárkózásra, a kölcsönhatások nem maradtak, nem maradhattak el. Nemcsak a szláv-német fajbeli keveréktípus kialakulása következett be, hanem sokféle kulturális hatás érte mindkét fél népeit. Nemcsak német eredetű szavakat találunk a lengyel és cseh nyelvekben, hanem - amint a legújabb kutatás bebizonyította - a szláv szavak kölcsönzése sem maradt el pl. a sziléziai német tájszólásban. A két fél közül kétségtelenül a szlávok nyertek többet. Magasabb fokon álló mezőgazdasági ismereteket és mindenekelőtt az egész nyugati kereszténység kultúrkincsét a németektől vették. Állami és társadalmi berendezkedésük német szűrőn át került hozzájuk. Társadalmi téren a német paraszt nagyfokú szabadságot élvezett a szlávokkal szemben. A folyamat későbbi alakulása jellemző nemcsak a német-szláv népi viszonyra, hanem a keleti területek fejlődésére általában. Amikor a kisebb territóriumok urai a XII. században rájöttek arra, hogy a fokozódó luxus, illetőleg a pénzgazdálkodás érdekében előnyös a német jognak a szláv telepekre való kiterjesztése, százával alakították át a szorb, vilc és lengyel falvakat, ezzel is magasabb nívót biztosítva számukra. Természetesen nem lett minden szláv faluból rendezett német község, maradtak továbbra is örökös jobbágyok. Éppen ezek a megmaradt falvak okoztak nagyfokú visszahatást az újkorban, amikor a gazdasági életnek újabb fordulata állott be. A német keleti urak most visszafelé pergették őseik munkáját: örökös jobbágyá tették német parasztjaikat is.

Így egyenlítődték ki azok a hatalmas ellentétek, amelyek a középkor elején németek és szlávok közt fennállottak. Amikor a nyugati szláv törzsek legnagyobb kiterjedésüket érték el, egy a kereszténységben megerősödő hatalmas birodalom szomszédságában élték primitív életüket. A későbbiek folyamán a keresztény misszió és a frank birodalom keleti törekvései érték őket pusztító háborúk formájában, és amikor már ők is keresztényekké lettek és nyugati mintára megalakították államaikat, egymást pusztítva, megint csak a németiség számára adtak teret. Így lett az eredetileg egybefüggő hatalmas szláv települési területből önmagának halvány mása: kis szigetek és keletre szorult néphatár. Germanizált részük azonban nem múlt el hatás nélkül: átalakították a

keleti némentséget is, megmaradt államaikban pedig új szint hoztak az európai kultúra életébe.

HORVÁTORSZÁG

A horvátok származása. A horvát honfoglalással kapcsolatos elméletek

A horvát nép nevének eredete, jelentése a kérdés kutatói között mind a mai napig vita tárgyát képezi. Ma már szinte bizonyos, hogy a „horvát” szó nem szláv eredetű, noha számos helynévben megtalálható Kis-Lengyelországtól Csehországon át Ausztriáig. Sokan összefüggésbe hozták a Kárpátok nevével, vagy a szláv „hora” (hegy) szóval, míg egy bizánci forrás szerint jelentése: „akinek sok földjevan”. Egy teória szerint a horvát népnév azonos az iráni eredetű Horoathos személynévvel, amit két, II-III. századi feliraton találtak meg az Azovi-tenger mellett. Ebből és még néhány utalás (többek között Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár szerint a horvátokat vezető hét testvér láthatóan nem szláv eredetű neve) alapján megszületett a horvátok iráni eredetét hangsúlyozó elmélet. Eszerint egy kis iráni törzs a Kaukázus előteréből eljutott a mai Dél-Lengyelország területére, keveredett az ottani szlávokkal, s így alakult ki a később délre költöző horvátság magva.

Egy-két középkori történetírói megjegyzés és merész kombináció eredményeként jött létre a horvátok gót eredetét valló elmélet, amely (noha előbb keletkezett) különösen a II. világháború idején volt népszerű bizonyos horvát körökben. A két utóbbi teóriát nem lehet meggyőzően bizonyítani, bár az iráni eredetről szóló elmélet a kevésbé valószínűtlen. Ami bizonyos, amikor a horvátok megjelentek mai lakóhelyükön már szláv nyelven beszéltek.

A reneszánsz idején vetődött fel először a gondolat, hogy a horvátok (szlovénok, szerbek, bosnyákok) a Nyugat-Balkán ókori őslakóinak, az illíreknek közvetlen leszármazottai. Az ötletet a XVIII. század végén a pesti egyetem régészeti és numizmatikai tanszékének tanára, Katancsics Péter Mátyás (Matija Petar Katančić, az első teljes, nyomtatásban is megjelent horvát Biblia-fordítás készítője) öntötte tudományos formába. A délszláv-illír azonosság elméletét hirdette a XIX. század első felében Ljudevit Gaj horvát nemzeti mozgalma, az illirizmus. A horvát történettudomány azonban a cseh szlavisták kritikája nyomán már a XIX. század második felétől kezdve elutasította az illír-horvát azonosság elméletét és kiállt a horvátság szláv eredete mellett. Bár a horvát nép egésze bizonyosan nem származhat az illírektől, meg kell jegyezni, hogy az antropológusok szerint a VII. században beköltöző horvát törzsek valószínűleg magukba olvasztották a romanizált illír őslakosok kisszámú maradványait.

A „horvát” szó eredete továbbra is megfejtetlen maradt, noha megvilágítása nagyot lendítene a horvát őstörténeti kutatásokon. A horvátok eredetével, őstörténetével és honfoglalásával foglalkozó történészek elméleteinek legfőbb forrása ma is Bíborbanszületett Konstantin császár *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása) címen emlegetett munkájának 29., 30., és 31. fejezete. A konstantini elbeszélésben közölt adatok megerősítése vagy cáfolása alapján születtek meg a ma is elterjedt elméletek. Konstantin a mű 31. fejezetében Hérakleiosz császár idejére (VII. század első fele) teszi a horvátok beköltözését: „...Így hát Hérakleiosz császár parancsára ezek a horvátok levérén és kiűzvénn onnan (ti. Dalmáciából) az avarokat, Hérakleiosz császár rendelete folytán megtelepedtek az avaroknak ezen a földjén, melyen most is laknak...” (Moravcsik Gyula fordítása).

A Konstantin által leírtak szerint a horvátok őshazája a Kárpátok mögötti Fehér-Horvátország, ahonnan a VII. század első harmadának végén költöztek Dalmáciába, miután legyőzték az avarokat és uralmuk alá hajtották a már korábban ideköltözött szlávokat. Azok a történészek, akik a császár adatait hitelesnek tartják, általában 626, vagyis az avarok konstantinápolyi veresége utáni évekre teszik a horvát honfoglalás időpontját. Eszerint a korábban itt lakó szlávok és az avarok maradékai az újonnan érkező horvátok alattvalóivá váltak. Sajnos a VII–VIII. század horvátországi-dalmáciai eseményeiről mélyen hallgatnak a krónikák. A régészet a szlávok jelenlétét bizonyítani tudja: a VII. század elejéről jellegzetes hullámvonaldíszes szláv kerámia került elő több dalmáciai lelőhelyről, sőt a Zadar melletti Kašićban a szlávokra jellemző hamvasztásos temetkezés nyomaira is rábukkantak. A régészet az avarok jelenlétének halvány nyomait is ki tudja mutatni, ami igazolja Konstantin császár elbeszélését.

Konstantin állítása, miszerint a horvátokat Hérakleiosz császár keresztelte meg a VII. században, nem felel meg a valóságnak, mert a sírmellékletek egészen a IX. századig pogány népestről árulkodnak. Ugyancsak nem valószínű, hogy a beköltöző horvátok engedélyt kértek volna a letelepedésre a bizánci császártól, akinek uralma a Balkán belseje felett már 602-ben (a nagy avar-szláv inváziókor) megszűnt. Felmerül viszont a kérdés, hogyan jutottak el a horvátok a Kárpátoktól az Adriáig? Az avar birodalom 626 után nem gyengült meg annyira, hogy egy egész nép keresztüljöhetett volna Pannónián.

Az utóbbi kételyek és részben a De administrando imperio 30. fejezete nyomán keletkezett a horvátok beköltözésére vonatkozó másik elmélet, miszerint egy viszonylag kis létszámú horvát nevet viselő törzs Nagy Károly avarellenes hadjáratai során (791-802), frank szövetségben harcolva győzte le a Dalmáciában lakó avarokat és szlávokat, és frank segítséggel alapított államot a IX. század elején. A két említett elmélet közül a VII. századi beköltözés számít elfogadottabbnak a horvát történettudományban.

A horvát állam születése

A középkori horvát állam Kelet és Nyugat – a Frank Birodalom és Bizánc – ütközőpontján jött létre. A korai horvát állam- és egyházszervezet keletkezésében a frank hatás játszott jelentős szerepet. A bizánci uralom alatt lévő dalmát városok közvetlen szomszédságában élő horvátokat frank hittérítők keresztelték meg. A horvátság így a szláv népek közül alighanem elsőként a nyugati egyházhoz, rajta keresztül a nyugat-európai civilizációhoz csatlakozott, s ez a tény alapvetően meghatározta a horvát történelem irányát a későbbi korokban. Noha Horvátország három évszázad elteltével, a nemzeti dinasztia kihalása után elvesztette politikai függetlenségét, államisága, területi különállósága és autonómiája fennmaradt, ami elősegítette az újkorban a horvátság nemzetté válási folyamatát.

A horvát fejedelemség a IX. században

A korai horvát történelemről, a horvátok beköltözéséről, letelepedéséről és első államalapítási kísérleteiről a kora középkori Horvátország területén a rendelkezésre álló források alapján keveset tud a történettudomány. Az eseményekről részletesen beszámoló horvát őskronika nem maradt fenn (a kutatók egy dokleai pap XII. századi krónikájáról feltételezik, hogy eredetileg szláv nyelven íródott, ám ez a forrás tele van legendás elemekkel), ezért a horvát múlt vizsgálatánál elsősorban a dalmát városok, egyházi intézmények, valamint a Vatikán levéltári anyagára, bizánci, frank, velencei és magyar krónikákra lehet támaszkodni.

A horvát államalapítás és a kereszttség felvétele időben összefüggésbe hozható Nagy Károly avarellenes és itáliai hadjárataival. A horvátok anyagi kultúrájában a

régészet tanúsága szerint a VIII–IX. század fordulóján jelentős változás állt be, s e tekintetben rendkívül fontosnak számít a frank fegyverzet megjelenése a horvátországi sírleletekben, ami kézzelfoghatóvá teszi a frankok szerepét a vazallus horvát fejedelemség létrehozásában (ahogyan a frank eredetű mellkeresztek igazolják a frank hittérítők szerepét a horvátok megkeresztelésében).

A korai horvát állam az antik Liburnia és Dalmácia területén jött létre, határa északon az Isztriai-félsziget keleti sarkánál, délen a Cetina folyónál húzódott. Ahol a VII. század eleji avar-szláv támadások következtében elpusztultak, vagy elnéptelenedtek a római városok, ott a horvátok kijutottak a tengerpartra. E helyeken a horvát uralkodók a X. században városokat alapítottak – Biograd, Šibenik. AIX. századi horvát települések nagy része antik városok helyén jött létre: Nin (Nona), Skradin (Scardona), Solin (Salona). Horvátország a szárazföld belsejében magába foglalta a Velebit és a Plješivica hegységek közötti karsztmezőket (Krbava, Lika, Gacka), valamint a ma Hercegovinához tartozó Livnói és Duvnói karsztmezőket, s határa valószínűleg a boszniai Vrbas folyónál húzódhatott (a XIX. századi horvát történészek szerint a Száva-Drina vonalát is elérte, ám ez mai ismereteink alapján nehezen bizonyítható). A korai horvát állam területén viszonylag kevés volt a termőföld: nagyobb sík vidék csak Zadar (Zára)-Ravni-Kotari – és Split (Spalato) mellett volt a horvát uralkodó kezén. Ezért jelentős szerepet játszott az állattenyésztés. Természetesen a tenger is fontos megélhetési forrássá vált a horvátok számára – eleinte persze csak a kalózkodás révén, de a későbbiekben a kereskedelem is jelentőségre tett szert. Ez utóbbit azonban megnehezítette a bizánci fennhatóság alatt lévő dalmát városok létezése, ezeket a horvát fejedelmek csak adófizetésre (tributum pacis) kényszerítették, de elfoglalni sohasem tudták.

Az avarok és szlávok betörése a VII. század elején a római civilizációt és a romanizált illír őslakosság egy részét a dalmát tengerpart néhány városába és pár szigetre szorította vissza. A romanizált népesség másik, a tengertől távolabb élő része a magas hegyekbe húzódott (vlachok), s a középkor folyamán fokozatosan elszlávosodott. A dalmát városok kisebb-nagyobb megszakításokkal (a XI. század közepétől csak névleges) bizánci uralom alatt éltek. Bizánc a VIII. században szervezte meg a dalmát thémát, melynek székhelye Iadera (Zadar) városa volt. A horvát fejedelmek (majd a királyok) viszonya politikai síkon a dalmát városokkal inkább ellenséges volt, mint barátságos. Azonban egészében véve a dalmát városok hatása a korabeli horvát kultúrára és civilizációra mindenképpen pozitív volt függetlenül attól, hogy a horvát állam számára gazdasági és politikai szempontból leküzdhetetlen akadályt jelentettek, s idegen világot képviseltek. A XI. századtól kezdve megkezdődött a horvátok lassú beszivárgása a dalmát városokba. A betelepülés később tömeges méreteket öltött.

Az első név szerint ismert horvát fejedelem Borna volt (819 és 821 között szerepel a forrásokban). Frank vazallusként harcolt a mai Szlavónia területén élő szlávok frank uralommal szemben fellázadó fejedelem, Ljudevit (819-823) ellen. A későbbi Szlavóniát a felkelés elbukása után a frankok szláv vazallusai igazgatták a magyar honfoglalásig.

Borna utódai közül Mislav fejedelmet kell megemlíteni, mert a horvátok az ő idejében kerültek szembe először az Adria feletti tényleges uralomra törő, bár névlegesen még Bizánchoz tartozó Velencével. A IX-X. században a velencei akciók gyakran irányultak a Neretva folyó torkolata környékén szerveződött, sokáig a pogány hithez ragaszkodó szlávok államalakulata ellen, melynek lakói elsősorban kalózkodásból éltek (VII. Konstantin Pagania néven emlegeti ezt a kicsiny országot, amely csak a XIII. század elején került a magyar-horvát király uralma alá).

A IX. század közepén uralkodott Trpimir fejedelem (kb. 845-865), a horvát nemzeti uralkodóház, a Trpimirovićok őse. Elődeihez hasonlóan ő is elismerte az itáliai frank uralkodó felsőbbségét. Háborút viselt a dalmát városok (valószínűleg Split) ellen. Megalapította az első horvát püspökséget a Zadar mellett, horvát területen fekvő Nin városában. Nevét több forrás is megőrizte, így az általa alapított rižinicei bencés kolostor templomának romjai közül előkerült kőtöredék. Más források megemlítik Trpimir uralkodói címét: dux Chroatorum (a horvátok fejedelme). Trpimir háborúba keveredett Mihály (Borisz) bolgár fejedelemmel, de gyorsan békét kötöttek.

Trpimirt egy lázadás folytán nem fiai, hanem egy Domagoj nevű horvát előkelő követte a fejedelmi székben. A frank fennhatóság alól a horvátok 879-ben szabadultak meg, amikor I. Bazileosz császár segítségével Trpimir egyik elűzött fia, Zdeslav ült a trónra. Feltehetőleg ekkor rendelte el a bizánci császár, hogy a dalmát városok a béke megőrzése érdekében évi 710 arany adót fizessenek a horvát fejedelemnek. Zdeslav bizánci vazallus volt, de még 879-ben egy Branimir nevű horvát előkelő meggyilkolta, és elfoglalta a fejedelmi széket. Branimir elfordult Bizánctól és a pápasággal alakított ki jó kapcsolatokat. A kedvező történelmi pillanat (a frankok meggyengülése) révén Branimir horvát fejedelemsége önállósodott. A horvát történészek ezért Branimir fejedelmet (kinek nevét számos kőbe vésett felirat is őrzi) tekintik a független horvát állam megteremtőjének. Branimir püspöke, Theodosius sikertelenül próbálta megszerezni a pápától a VII. század eleje óta nem létező salonai érseki címet.

Branimir utódja ismét a Trpimirović-dinasztia tagja, Mutimir lett, ő volt a 892 és 910 között uralkodó utolsó horvát fejedelem.

A horvát királyság a X–XI. században

A kora középkori horvát állam a viszonylag kedvező nemzetközi helyzet következtében a X. század első évtizedeiben megerősödött, és a Trpimirović-házból származó uralkodók királyi címet kezdték el használni, amit hamarosan mind a pápa, mind Bizánc elismert. Az első királyi címet viselő horvát uralkodó Mutimir fia, Tomislav volt (910-928). A X. századból származik Horvátország területének első leírása. Eszerint a horvát királyság 11 zsupánságra tagolódott (Livno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga és Nin). Ezenfelül Krbava, Lika és Gacka vidékét pedig a bán birtokolja. Az említett három karsztmezőn élhettek egykoron a Dalmácia tartományt birtokoló avarok maradványai, akikről a bizánci krónikás feljegyezte: „... de még vannak Horvátországban az avarok közül valók és felismerhető, hogy ezek avarok”.

Az avar töredékek ugyan beolvadtak a horvátságba, de jelenlétük nyomát őrzi a király után következő legnagyobb horvát méltóság, a bán neve. Az avarok egykori feltételezett lakóhelyének urai, a nagyhatalmú bánok a X. században többször is döntöttek a királyság sorsáról.

Tomislav királyt a kora középkori horvát történelem egyik legjelentősebb alakjának tartják. Egyes források szerint sikerrel védte meg Horvátországot a kalandozó magyar csapatoktól. A horvát-magyar összecsapások színhelyének sokan a Dráva-Száva közét vélték. A horvát és a magyar történettudomány között vita volt Szlavónia X-XI. századi hovatartozásáról. Tomislav szlavóniai foglalásának bizonyítékául a 928-as spliti (Spalato) zsinat határozatát hozzák fel, amelyben Grgur (Gergely) nini püspöknek felajánlják a Száva és a Kupa torkolatánál fekvő Sisak (az antik Siscia – magyarul Sziszek) püspöki címét, amit feltehetően nem tettek volna meg, ha a város nincs Tomislav birtokában. Bíborbanszületett Konstantin császárnál is található egy utalás a

horvátok jelenlétére Illyricum és (vagy) Pannónia területén. A horvát történetírás újabban Szlavóniát inkább tekinti senki földjének, mint Horvátország integráns részének.

Bíborbanszületett Konstantin szerint a X. század közepéig Horvátország 100.000 gyalogos és 60.000 lovas katonát tudott kiállítani, és 80 nagy, illetve 100 kisebb hadihajóval rendelkezett. A régebbi horvát történetírás ezekre az adatokra alapozta Tomislav államának jelentőségét, ám a mai kutatások szerint egy ekkora haderőt csak egy másfél-két millió lakosú ország lett volna képes fegyverben tartani, Horvátország lakosságának száma pedig a X. században nem haladhatta meg a félmilliót. A horvát király (Tomislav 925 körül vehette föl a királyi címet – erről egy pápai levél tanúskodik) hajóhada sem lehetett ekkora, hiszen a legfontosabb dalmát városokat nem tudta megszerezni. Dalmácia 923-ban került vissza a római pápa fennhatósága alá. A horvát király püspöke, a nini Gergely (Grgur Ninski) és a dalmát főpapok szemben álltak egymással. A tét az érseki cím volt, amit a 925-ös spliti zsinaton X. János pápa jóváhagyásával e város (Spalato) püspöke szerzett meg, a zadari (Zára), illetve a horvát püspök előtt. A második spliti zsinaton a nini püspökséget megszüntették, s a horvát egyházszervezet dalmát függőségbe került.

Tomislav 923 körül szövetséget kötött a bolgár Simeon ellen küzdő Bizánccal. A horvátok befogadták a bolgárok által elűzött szerbeket. Bulgária és Horvátország között ezért háború tört ki, de Tomislav csapatai valahol a mai Bosznia területén 926-ban győzedelmeskedtek. Tomislav 928 körül halhatott meg. Utódairól nem sokat tudunk. A 945 és 949 között uralkodó Miroslav királyt egy összeesküvés során Pribuna bán megölte és öccsét, II. Mihajlo Krešimirt segítette trónra. II. Mihajlo Krešimir utódja Stjepan Držislav lett (969-kb. 995). Držislav Bizánc szövetségese volt a makedóniai Samuilo alatt újjászülető bolgár állam ellen. Valószínűleg ezért kapott királyi jelvényeket II. Bazileosz bizánci császártól 988-ban.

Držislav halála után Horvátországban trónviszály tört ki fiai, Svetoslav, Krešimir és Gojslav között, amelyből a két utóbbi került ki győztesen. Svetoslav a velenceiekhez menekült (II. Orseolo Péter dózse 1000-ben meghódította a dalmát városokat). Svetoslav fia, Stjepan, Orseolo dózse lányát vette feleségül, s így közvetve rokonságba került Szent István magyar királlyal is, akinek húga Otto Orseolo felesége volt. Egyes feltevések szerint Stjepan Szlavóniában magyar szövetségesként uralkodott és az ő fia volt Zvonimir király (1075-1089), Szent László sógora.

Velence az Orseolo család bukása után elveszítette a dalmát városokat, melyek ismét névleges bizánci függésben éltek. A horvát történetírás szerint IV. Petar Krešimir király (1058-1075) birtokba vette a dalmát városokat, tény, hogy a horvát királyok közül ő használta először a Horvátország és Dalmácia királya címet, melyet később a magyar uralkodók is átvettek. Krešimir komolyan segítette a horvát alapítású tengerparti városokat, különösen a püspöki székhellyé lett Biogradot, ahol bencés apátságot is alapított, majd felújította a nini püspökséget is. Uralkodása utolsó éveiben azonban hatalmát meg kellett osztania Zvonimir bánnal, aki végül utódja lett a trónon. Horvátországot 1074-ben normann támadás érte, s IV. Petar Krešimir valószínűleg fogságba került, neve a forrásokban többé nem bukkan elő.

A horvát királyi trónon nem fia, vagy unokaöccse, Stjepan herceg követte, hanem Zvonimir bán, aki I. Béla magyar király lányát, Ilonát (horvátul Jelena Lepa) vette el feleségül, s a magyar kapcsolat még társuralkodó (bán) korában, 1067 körül konkrét segítséget jelentett. Magyar támogatással Zvonimir megszerezte Krk, Rab és Cres szigetét (ezt igazolja az egyik legkorábbi horvát nyelvemlék, a baškai kőtábla szövege).

Zvonimir a pápaság és a császárság küzdelmében a nagy reformpápa, VII. Gergely mellé állt, aki őt ezért királyi koronával jutalmazta. A koronázásra 1075-ben került sor a Split melletti Solinban. A pápával kötött szövetség Horvátország számára előnyt jelentett. Zvonimir viszonya a dalmát városokkal nem volt túl jó, s amikor azok újból a normannok mellé álltak, a horvát király áttette székhelyét a tengertől messzebb fekvő Kninbe. Zvonimir 1089-ben halt meg, a későbbi legendákkal ellentétben természetes halállal.

Zvonimirt halála után IV. Krešimir egykor kolostorba vonult rokona, az öreg és beteges II. Stjepan, az utolsó Trpimirović követte a trónon (1089-1091), Zvonimir özvegye, Ilona királyné és a horvát előkelők egy része azonban szívesebben látta volna az uralkodói székben az elhunyt király sógorát, Szent Lászlót. A magyar király sereggel indult horvát földre dinasztikus jogainak érvényesítése céljából. A magyar és a horvát történészek között nincs egyezés abban a kérdésben, hogy melyik folyót lépte át 1091-ben Szent László serege. A XIII. századi krónikák és az Árpád-házi királyok oklevelei a Drávát emlegetik. Egy dolog azonban bizonyos: I. László király és utódai a Dráva és a Gvozd hegység közötti vidéket nem olvasztották be közvetlenül Magyarországra, hanem Szlavónia néven területileg különálló politikai egységként csatolták a magyar koronához. Szent László építette ki e terület egyházszervezetét a zágrábi püspökség megalapításával (1094 körül). Szent László hadai eljutottak a tengermelléki Horvátországba, ahol a magyar király nem önmagát, hanem unokaöccsét, Álmost segítette a horvát trónra. Volt azonban a tengermelléki Horvátországban egy ellenpárt is, amely egy Péter (Péter) nevű előkelőt választott királlyá. Szent László Horvátország elfoglalása miatt ellentétbe keveredett a pápával (II. Orbán ugyanis pápai hűbérnek tekintette a horvát királyságot) és az ellenpápához csatlakozott. A horvát történészek szerint a tengermelléki Horvátországban László, illetve Álmos nem tudta megszilárdítani uralmát. Az új magyar király, Könyves Kálmán 1097-ben fegyverrel szerzett érvényt dinasztikus jogainak. A Gvozd hegységben serege legyőzte Péter horvát ellenkirály hadait, aki elesett a csatában. A tengerparti Biograd (Tengerfehérvár) városában Kálmánt horvát királlyá koronázták. Kálmán azonban nem érte be a horvát királyi címmel, hanem fokozatosan hozzálátott a dalmát városok bevételeéhez: 1105-ben elfoglalta Zadart (Zára), majd Trogir (Trau) és Split (Spalato) városát, s felvette a Horvátország és Dalmácia királya címet. Könyves Kálmán meghagyta a dalmát városok autonómiáját és kiváltságait, kereskedelmi érdekeiket pedig egyáltalán nem sértette. Ez volt az oka annak, hogy a későbbi századokban is a dalmát városok Velencével szemben a magyar-horvát királysághoz húztak.

Horvátország számára a dinasztiaaváltás nem jelentette az állami lét megszűnését. Noha a múlt századi horvát politikusok által gyakran idézett Pacta Conventa (Kálmán állítólagos szerződése a horvát nemességgel) alighanem XIV. századi keletkezésű, mindenképpen tény, hogy a horvát királyság területi különállóságát és közigazgatási autonómiáját megőrizte az egész középkoron keresztül.

A horvátok története 1102-től 1526-ig. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia az Árpád-korban

Az Árpád-ház uralma a források tanúsága szerint nem egyformán érvényesült Szlavóniában és a Gvozd hegységen túli Horvátországban. A szlavóniai társadalmi fejlődés a XII-XIII. századi magyar viszonyokkal mutat rokon vonásokat, míg a horvát királyság területén csak a XIV. század eredményez a magyarországihoz (és szlavóniaihoz) hasonló változásokat. A legfontosabb különbség: Szlavóniában alighanem már I. László megveti a királyi vármegyrendszer alapjait, s ezt Kálmán és utódai

továbbfejlesztik (a legfontosabb megyék a Drávától a Gvozd hegységig, illetve a ma Boszniához tartozó Vrbas és Sana folyókig: Zágráb, Kőrös-Križevci, Varasd-Varaždin, illetve az Alsó-Szlavóniát alkotó Dubica, Orbász-Vrbas és Szána-Sana voltak). Egyes horvát történészek szerint Pozsega és Valkó vármegyék is Szlavóniához tartoztak, míg a magyar történészek, s az újabb horvát munkák szerint csak a zágrábi püspökség területe tartozott a szlavón bánshoz, a két említett megye pedig a pécsi püspökség fennhatósága alatt volt. Szlavóniában kialakult a várjobbágyok rétege, amelytől a XIII. század folyamán a királyi szerviensek, vagyis a későbbi nemesség eredeztethető. Horvátországban nem szerveződtek meg a királyi vármegyék. A Gvozdon túli Horvátországban a királytól függő nemesi réteg kialakulása csak a XIV. században ment végbe. Azonban nemcsak a nemesség, hanem az egységes jobbágyság kialakulása is különböző időben ment végbe a Dráva és a Gvozd-hegység, illetve a Gvozd-hegység és az Adria között. Szlavóniában az említett folyamat a XIII. század végére a magyarországihoz hasonló eredménnyel zárult. Horvátországban az agrárnépesség körében eleinte éles különbségek mutatkoztak a földművelő horvátok és a félnomád, állattenyésztéssel foglalkozó katolikus vlahok (a romanizált őslakosság elszlávosodott utódai) között. A vlahok csak a XIV. századra differenciálódnak vagyoni szempontból, s előkelőik a nemesség, szegényebbjeik a jobbágyság sorait gyarapították. Azonban a horvát parasztok is kedvezőbb feltételeket csikarhattak ki uraiktól (amit a horvát nyelvű, 1288-ból származó, glagolita betűkkel írt Vinodoli Statútum bizonyít), mint akár szlavóniai, akár magyarországi társaik. Ennek alighanem a viszonylagos munkaerőhiány lehetett az oka. Egyébként a szlavóniai jobbágyság terhei a XIII. században nem voltak túl magasak (az évi robot 6-20 napot tett ki). A legfontosabb adó Szlavóniában a marturina, vagyis a nyestbőradó volt, amit eleinte természetben, majd később pénzben fizettek.

A dalmát városok vámbevételeik kétharmadával adóztak a királynak. Egyébként a városok nem mindig voltak elégedettek az Árpádok politikájával, különösen, ha az uralkodók saját (magyar) embereiket akarták a priori vagy comesi (knez), illetve püspöki székbe ültetni. Horvátországban és Dalmáciában e néhány esettől eltekintve nem volt magyar betelepülés, Szlavóniában viszont több magyar előkelő is birtokadományokhoz jutott. Nagyarányú magyar etnikai expanzióra azonban ott sem kerülhetett sor, mert Magyarországnak nem volt nagy népfölöslege.

A dalmát városokat ugyan Kálmán gyorsan megszerezte, de megtartani őket már nehezebb volt. Velence 1115-ben valamennyit meghódította, s csak II.(Vak) Béla uralkodása idején – 1133-ban – sikerült visszaszerezni őket Zadar (Zára) kivételével.

Hamarosan Komnenoszok alatt megerősödött Bizánc is bejelentette igényét egykori dalmát birtokaira. Kihasználva a magyarországi trónviszályokat, Mánuel bizánci császár nem csupán Dalmáciát, hanem Horvátország nagy részét és Boszniát is megszerezte, s a terület 1167-től 1180-ig a bizánci birodalom része maradt. III. Béla (1172-1196) foglalta vissza az elveszett tartományokat Mánuel halála után, de nyomban háborúba keveredett Velencével, mert Zadar (Zára) a magyar uralkodó mellé állt. Dalmácia birtoklásáért a magyar-horvát uralkodók többször voltak kénytelenek háborúzni Velencével, amely 1202-ben a IV. kereszties hadjárat lovagjait használta fel a város meghódítására, mit sem törődve a pápai átokkal. Zadar lakossága már a XII. században jelentős részben horvátokból állt: 1177-ben Sándor pápát a város lakói horvát nyelvű himnuszokkal köszöntötték. Kereskedelmi pozíciók visszaszerzése céljából a

zadari polgárok sokszor felláztak Velence ellen és az Árpádokhoz fordultak segítségért.

A magyar királyok Szlavóniát, Dalmáciát és Horvátországot vagy helytartóik, a bánok útján kormányozták, vagy pedig az Árpád-ház ifjabb hercegei kapták meg hercegségként (dukátus). Így volt szlavón herceg – de nem csupán Szlavónia, hanem Horvátország és Dalmácia uraként – a későbbi királyok közül III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla, illetve ennek öccse, Kálmán, majd fia Béla. A XIII. században véglegesült a különálló szlavón és horvát-dalmát báni tisztség. A szlavón bán feljebbvalója volt a tenger mellék bánjának (de csak ha a szlavón hercegi címet nem viselte senki az Árpádok közül). Szlavóniában a XIII. században külön ezüstpénzt vertek, amely a báni pénz (moneta banalis) nevet viselte.

Szlavóniában a XIII. század előtt kevés városi jellegű település volt, az 1200-as években azonban német hospesek érkeztek nagyobb számban. Már a tatárjárás előtt is kaptak egyes települések kiváltságokat a királytól, illetve a szlavón hercegtől. (Varasd már 1209-ben II. Andrástól). IV. Béla a tatárjárás után tudatos városfejlesztésbe kezdett. Legtöbbet az 1242-ben szabad királyi város rangjára emelt Zágráb (Gradec) köszönhetett neki. IV. Béla Zágrábnak a tatárjárás idején tanúsított hűségéért adta e jelentős kiváltságokat.

IV. Béla 1241-ben a muhi csata után néhány hónappal előbb Zágrádba, majd a tatárok közeledtének hírére Dalmáciába, Trogir (Trau) városába menekült. A horvát előkelők közül a vegliai (Krk) és a bribiri zsupánok (a Frangepánok, illetve a Šubićok elődei) hűségesen kitartottak a király mellett, amiért nem maradt el jutalmuk.

Egészében véve a XIII. század nagyon fontos volt Szlavónia történetében, részben a városok már említett létrejötte, részben a nemesség kialakulása miatt. Az Aranybulla (1222) rendelkezései a Gvozdon túli Horvátországban ismeretlenek maradtak, de a szlavón bánságban megerősödtek a királyi szerviensek, s 1273-ban Zágrábban Csák Máté szlavón bán az első tartománygyűlésen megerősíti a birtokosok, a nemesség (várjobbágyok) jogait. Ez az esemény a rendi fejlődés jelentős állomása volt a középkori Szlavóniában.

A Gvozdon túli Horvátországban, de Szlavóniában is a XII. század végétől kezdve (a magyar-horvát királyok adományainak köszönhetően), de különösen a XIII. század második felében megerősödtek a főúri nemzetségek és IV. Béla utódai alatt valóságos kiskirályként uralkodtak országresznyi birtokaikon. A legjelentősebbek Szlavóniában a Száva és a Gvozdd-hegység közti terület urai, a Babonićok voltak, míg Horvátországban a Frangepánok (Frankapan), a Kurjakovićok és a Šubićok számítottak jelentősnek. Ez utóbbiak örökletessé tették családjukban a horvát báni méltóságot, a „dinasztia” leghatalmasabb tagja, Pavao Šubić (Subics Pál) pedig 1299-ben megszerezte Boszniát is. A tartományurak ellen az utolsó Árpádok Horvátországban még annyit sem tudtak tenni, mint Magyarországon, s még élt III. András király, amikor 1300-ban a Šubićok behívták az Árpádokkal leányágon rokon Anjou Károly Róbertet, hogy megszerezzék számára Szent István koronáját.

A horvát-dalmát királyság és a Szlavónia fénykora az Anjouk alatt

A nápolyi Anjouk trónigényét a horvát tartományurak szinte kivétel nélkül támogatták, s hamarosan csatlakoztak hozzájuk a szlavóniai Babonićok is. A Šubićok, elég erősnek érezték magukat, hogy a magyar trón sorsáról döntsenek. Károly Róbert (1301-1342) trónra segítése azonban a pápai támogatás ellenére komoly akadályokba ütközött, mert a magyarországi oligarchák egy része más jelölteket támogatott Károly

Róbert 1308-ra ugyan vetélytárs nélkül maradt, de trónjának megszilárdítása és az ország újraegyesítése még két évtizedet vett igénybe. A Šubićoknak egyébként meg sem fordult a fejükben, hogy magukat tegyék meg Horvátország királyává, vagy hogy azt elszakítsák a magyar koronától, csupán az örökös báni méltóságra tartottak igényt.

Károly Róbert uralkodásának első felében nem ért rá foglalkozni a horvát ügyekkel, emiatt a horvát oligarchák egymás között háborúzgattak, s az anarchisztikus állapotokat Velence használta ki. A Šubić nemzetség legjelentősebb tagja Pál 1312-ben meghalt. Még ő maga 1311-ben harcba keveredett Velencével, miután védelmébe vette a Szent Márk köztársasága ellen fellázadó zadariakat. Fia, II. Mladin bán azonban 1313-ban nem járt szerencsével és Velence visszaszerezte Zadart. A kudarc után a Šubićok hatalma meggyengült, felláztak ellenük a dalmát városok, majd a horvát főúri nemzetségek és Kotromanić István bosnyák bán, majd Károly Róbert király is szembefordult egykori segítőivel. A dalmáciai Blizka melletti csatában 1322-ben Mladin veresége szenvedett, a királyhoz menekült, aki fogságba vette őt Magyarországon. Ezzel véget ért a Šubićok horvátországi egyeduralkodása. A Mladint legyőző főurak csakhamar ugyanolyan, a királytól független tartományúri hatalmat épített ki maguknak Horvátországban. A királyhoz csak a Frangepánok maradtak hűek. A dalmát városok erre Velencéhez pártoltak. A horvátországi oligarchák uralmának csak Nagy Lajos király vetett véget.

Szlavóniában Károly Róbert sikeresen megszilárdította uralmát. Előbb a szlavón báni címet viselő Kőszegiekkel számolt le, majd hűséges embere, Ákos nembeli Mikcs (szlavón bán 1325-1343) a Babonićokat is megzabolázta. A Károly Róbert korabeli magyarországi fellendülés Szlavóniában is jelentkezett.

Károly Róbert fia, I. (Nagy) Lajos (1342-1382) jól látta, hogy a Nápollyal tartandó kapcsolathoz szüksége lenne az Adria-parti városokra. Előbb azonban a királyi hatalmat kellett helyreállítani Horvátországban, ami apjának nem, vagy csak részben sikerült. A király 1344-ben megtámadta Knin várát, mely behódolt az uralkodónak. Majd 1347-ben a király Ostrovicát elcserélte a Šubićokkal aszlavóniai Zrin várára. (Juraj Šubić utódai a horvát és magyar történelemben oly nagy szerepet játszó Zrínyiek.) Nagy Lajos így egyszerre nagy terület birtokába jutott, ami a horvátországi társadalmi fejlődés szempontjából fontos volt. I. Lajos tömegével nemesített meg vitézeket a birtokába került megyékben, s a létrejövő nemesi közösségek az Anjou uralom bázisává váltak. Lajosnak Velence elleni terveihez pedig szüksége volt támogatókra. Az újabb kutatások szerint e nemesi közösségek létrejöttének emlékét őrzik az ún. Pacta conventa, a 12 horvát nemzetség Kálmán királlyal kötött szerződését leíró, egykor XII. századnak tartott, valójában XIV. századi forrás. I. Lajos király a vlachok előkelőit is a nemesség soraiba emelte, tovább növelve támogatóinak körét.

Nagy Lajos első kísérlete 1346-ban Zadar (Zára) felszabadítására kudarcot vallott. A király azonban Dalmácia felszabadításáról nem mondott le. Lajos serege 1357-ben egymás után állította a király mellé a dalmát városokat, majd Zadart is felszabadította. A következő év elején, 1358 február 1-én, megkötötték a neves zárai békét, amely egész Dalmáciát a szigetekkel együtt, az albániai Durazzo (Durrës) határáig a magyar-horvát király kezére juttatta. A dalmát városok végre egyesültek természetes hátságukkal, a horvát királlyal. Lajos, hogy Dalmáciát megtarthassa, a magyar királyok közül elsőként flottát építtetett. Nagy terveit azonban a király csak részben valósíthatta meg.

I. Lajos még két ízben háborúzott Velencével. Összességében dalmáciai politikája mind a városoknak, mind Horvátország gazdasági fejlődésének kedvezett. Nagy Lajos szerepét a horvát történetírás szinte kivétel nélkül rendkívül pozitívnak ítéli meg.

Horvátország, Dalmácia és Szlavónia története Nagy Lajos halála után

Nagy Lajos 1382-ben úgy halt meg, hogy azt hitte, megnyugtatóan rendezte az utódlás kérdését. Az események azonban, különösen Horvátországban, nem várt fordulatot vettek és súlyos, több mint két évtizedig tartó belháború keletkezett, amelybe a szomszédos Bosznia is beavatkozott. Ebből Velence húzta a legnagyobb hasznot, mert megszerezte Dalmáciát.

A Szent Korona országait Lajos idősebb lánya, Mária örökölte, azonban helyette inkább anyja, Erzsébet, Kotromanić István bosnyák bán (1322-1353) lánya kormányzott Garai Miklós nádor segítségével. Bár jegyzetünk nem foglalkozik Bosznia történetével, a tárgyalt évtizedek horvát eseményei szorosan kötődnek e balkáni államhoz. Noha a bosnyák állam már a XII. század végétől létezett, e magas hegyek közé zárt, szegény és jelentéktelen országot csak tévesen bogumilnak tartott eretnekjei tették ismertté és érdekessé. A XIII. században a pápák és a magyar királyok is felléptek a boszniai eretnek és az őket támogató bánok ellen. A Šubićok rövid uralma után Károly Róbert a katolikus hitre tért KotromanićIstvánt ültette a báni székbe. Az új bán Boszniát felemelte, területét megkétszerezte. Uralkodása alatt vertek gyökeret a ferencesek Boszniában, minek következtében az önálló boszniai egyház híveinek száma a XV. századra erősen megfogyatkozott. Lányát, Erzsébetet 1353-ban adta nőül I. Lajos királyhoz. Utóda, I. Tvrtko (1353-1391) pedig Szerbia egy részének elfoglalása után 1377-ben királyi címet vett föl.

A belháború 1383 tavaszán robbant ki. Palisnai János (Ivan od Paližne) vránai johannita perjel fellázadt Mária királynő és főleg anyja, Erzsébet ellen. A következő évben a horvát és a szlavón főurak Durazzói (Kis) Károly nápolyi királyt, Nagy Lajos rokonát hívták meg a magyar trónra. A Horváti testvérek, Pál zágrábi püspök és fivére János macsói bán voltak a felkelés vezetői. A múlt századi horvát történetírás a lázadást gyakran a magyar uralom elleni horvát szabadságharcként állította be, de ennek semmi alapja nem volt, hiszen Máriával, majd később férjével és utódjával, Luxemburgi Zsigmonddal (1387-1437) szemben számos magyar főúr is a nápolyiak (előbb Kis Károly, majd fia László) trónigényét támogatta. Durazzói Károly 1385-ben hívei segítségével Zágrábon át Székesfehérvárra érkezett, ahol megkoronázták, de 1386 februárjában Garai nádor (alighanem Erzsébet biztatására) összeesküvést szőtt ellene, s a merénylet során kapott sebekbe a király belehalt. A szlavóniai és horvátországi felkelők bosszút álltak, Garait meggyilkolták, Máriát és Erzsébetet elfogták, a horvátországi Vránába vitték, majd Novigrádba, ahol 1387 elején Erzsébetet megölték. Zsigmonddal szemben I. Tvrtko bosnyák király a Horvátiak oldalán avatkozott be.

Tvrtko halála (1391) után a felkelők még 1394-ig tartották magukat, de végül Zsigmond magyar király (Mária férje) győzedelmeskedett, sőt, átmenetileg Boszniát is vazallusává tette. Mikor azonban Zsigmondot 1401-ben a bárók fogságra vetették, Horvátországban újra felütötte fejét a nápolyi párti lázadás. Két évvel később, 1403-ban maga Nápolyi László is Dalmáciába jött, de miután Zsigmond az ellenkirály magyarországi párthíveit legyőzte, távozott az országból. A horvát lázadók bosnyák segítséggel egy darabig tartották még magukat, de ismét Zsigmond lett a győztes. Nápolyi László ezért 1409-ben Dalmáciára vonatkozó állítólagos jogát 80.000 aranyért eladta Velencének. Zsigmond két háborúban (1410-13 és 1418-20) hiába próbálta

visszaszerezni a városokat, sőt, 1420-ra Dubrovnik (Raguza) kivételével valamennyit elvesztette. Dalmácia elvesztése súlyos csapás volt Horvátország gazdaságára, s a hamarosan jelentkező török veszély tovább nehezítette Horvátország helyzetét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a dalmát városok a tengeren nagyhatalomnak számító Velencének köszönhetően kerültek el a török hódítást.

Zsigmond legnagyobb érdeme a török elleni védővonal kiépítése volt, ami részben új katonai szervezetet jelentett a déli határok mentén, így Szlavóniában és Horvátországban. Zsigmond ütközőállamok láncolatát, akarta kiépíteni a déli határok mentén, de Horvátország balszerencséjére éppen Boszniában fulladt kudarcba ilyen irányú akciója, miáltal a török portyázók könnyebben törhettek be a horvát és szlavón vidékekre. Zsigmond alatt futott be fényes karriert egy Korčula szigetéről származó horvát család (Matko, Petar, Franko és Ivan), mely szlavóniai birtokáról a Thallóczy nevet kapta. Még Zsigmond alatt szerzett birtokokat Szlavóniában a Cillei család. Ők és néhány Frangepán V. László trónigényét támogatták, míg a magyar és horvát urak (köztük a Thallóczyak) I. Ulászló mellé álltak. Időközben Szerbia eleste után a szultán, II. Murád megtámadta Nándorfehérvárt (1440-ben), de Thallóczy Iván vránai perjel megvédte.

Hunyadi János törökellenes harcai közvetlenül nem befolyásolták a horvát és szlavón viszonyokat. Hunyadi hadaiban egyébként a délszláv katonák közt nemcsak szerbek harcoltak, hanem nagy számban horvátok is. A nándorfehérvári hőstettéről ismert Dugovics Titusz boszniai eredetű horvát nemesi családból származott. Sajnos a nándorfehérvári (1456) győzelem pozitív hatását Horvátországban és Szlavóniában nem sokáig lehetett érezni.

Horvátország és Szlavónia a török veszély árnyékában

A horvát és szlavón földek lakói számára Bosznia eleste (1463) súlyos következményekkel járt. Ekkor (de különösen 1468 után) megszorodtak a török betörések Szlavóniában és Horvátországban. Hunyadi Mátyás magyar király 1463/64-es boszniai hadjárataival, s a Jajcai (Jajce) és Szreberniki (Srebrnik) bánóságok létrehozásával a horvát tartományokat akarta megvédeni. Bosznia eleste után számos (főleg katolikus) bosnyák menekült szlavón és horvát területre. Mátyás által kiépített déli védővonal erősítése érdekében 1469-ben elvette a Frangepánoktól Zengg (Senj) városát és létrehozta a zenggi kapitányságot. A nándorfehérvári és részben a macsói bánóság kivételével (ahol a legnagyobb volt a szerbek aránya) a határt a szlavón és horvát nemesség és a katolikus bosnyák menekültek soraiból kikerülő végvári katonaság védte. A védelem hatékonyabb irányítása érdekében 1476-tól a szlavón és a horvát báni címet egyazon személy viselte. A török elleni küzdelemben közvetlenül is érintett Szlavónia jobbágysai az 1472-es budai országgyűlés után csak a magyarországi hadiadó felét fizették. Horvátországot II. Ulászló király pedig teljesen fölmentette az említett adó fizetése alól. A szlavón rendek 1477-től önállóan választhattak országos katonai parancsnokot, kapitányt.

Az említett intézkedések, különösen a boszniai védőövezet kialakítása enyhített valamit Horvátország és Szlavónia helyzetén, de a török betörések teljesen nem szűntek meg. Amikor pedig Mátyás háborúba keveredett III. Frigyessel, ismételten szabad átvonulást biztosított a török portyázóknak a Habsburgok tartományaiba a horvát-szlavón földeken keresztül.

Mátyás halála után fia, Corvin János, miután a magyar trónt nem tudta megszerezni, Szlavónia hercege és horvát-szlavón bán lett. Ő sokat tett a horvát és

szlavón területek védelméért. A határvidéken állandósultak az összecsapások, s a horvát erők is gyakran szenvedtek vereséget. A legsúlyosabb következményekkel a horvát-szlavón báni sereg 1493-as udbinai (korbáviai) veresége járt. Derencsényi Imre bán Jakub boszniai bég fogságába esett, s a csatában elpusztult a horvát nemesség színevírága. Ezért ezt az ütközetet a horvátok Mohácsának tartja a történetírás. Maga a vereség területi veszteséggel nem járt, de szinte teljesen elnéptelenedett Lika és Krbava megyék területe. A horvát és a magyar nemesség érdekközössége a török veszély hatására erősödött. A horvátországi és szlavóniai nemesség egyes képviselői fényes karriert futottak be a XV–XVI. századi Magyarországon. A Korčula szigetéről származó Thallóczyakat már említettük, de szlavóniai birtokos családból származott Vitéz János (Srednán született) és unokaöccse, Janus Pannonius. A XVI. században a „délvidéki lobby” további jeles személyiségeket adott a közös magyar-horvát történelemnek, mint például Beriszló Péter (Petar Berislavić) horvát bán, veszprémi püspök és királyi kancellár, Brodarics István (Stjepan Brodarić) szerémi püspök, Fráter György (Juraj Utišenić), Veranchich Antal (Antun Vrančić) esztergomi érsek, és unokaöccse a polihisztor Veranchich Faustus (Faust Vrančić).

A XVI. század első két évtizedében Horvátország és Szlavónia gazdasági ereje egyre gyengült, s a török elleni állandó védelmi harc kimerítette a horvát nemességet. A török pusztítások következtében mind Szlavónia, mind Horvátország lakossága csökkent. Nándorfehérvár eleste (1521), majd a mohácsi csata után összeomlott a horvát végvárak rendszere is. A török 1522-ben elfoglalta Dél-Horvátországot, egyedül Klis (Klissza) maradt horvát kézen.

Dubrovnik (Raguza) története

E dél-dalmáciai városállam történetét nem véletlenül tárgyaljuk a horvát történelem keretében. Dubrovnik már jóval a bizánci fennhatóság megszűnése előtt a római egyházhoz csatlakozott. Kultúrájában, társadalmi viszonyaiban a nyugati (itáliai) hatás érvényesült. Fokozatosan elszlávosodó lakossága az újkorban a horvátságba integrálódott, s reneszánsz költői már horvátnak nevezték azt a nyelvet, amelyen írtak. Valamikor a hetedik század elején epidaurumi menekültek alapították Ragusium (Raguza) városát. A település egészen 1205-ig Bizánchoz tartozott. Bizánc elfoglalása után Velence elismertette uralmát Raguzával. A dél-dalmáciai város gazdasági fejlődésének alapja a XII. század óta a balkáni államokkal folytatott kereskedelem volt. Elsősorban nyersanyagot vásárolt a Balkánon, cserébe itáliai iparcikkokkal látta el a félsziget országait. Dubrovnik történelmében fordulópontot jelentett az 1358-as zárai béke. A Velencét legyőző I. Lajos király Visegrádon egyezményt kötött Raguzával, amelynek pozitív hatásai révén a város megindult a gazdasági, társadalmi és politikai felemelkedés útján. (Ekkor kapta címeréül a város az Árpádok vörös-ezüst mezős pajzsát. Dubrovnik másik magyar vonatkozású érdekessége, hogy a török idők alatt a helyi dominikánus kolostorban őrizték Szent István király jobbját.) Dubrovnik elismerte patrónusának a mindenkori magyar-horvát királyt. Valójában azonban a városállam ekkor vált függetlenné. Velencével szemben a Magyar Királyság politikai támogatást nyújtott, viszont nem szólt bele Dubrovnik bel- és külügyeibe. A városállam terjeszkedni kezdett, megszerezte a környező szigeteket és egy keskeny parti sávot. Megnövekedett erejét jelzi, hogy a források 1430-tól Raguzai Köztársaság néven emlegetik. A török balkáni előrenyomulása miatt 1526 után elismeri az oszmán uralkodó főségét. A XIV-XV. századra a város lakossága többségében szláv volt, így válhatott Dubrovnik a horvát reneszánsz és barokk irodalom központjává. A törökkel ápolt kényszerű jó viszony

ellenére élénk kulturális és gazdasági kapcsolatokat tartott fenn az olasz városokkal. Dubrovnik horvát neve amúgy először 1189-ben szerepel Kulin bosnyák bán oklevelében. Dubrovnikot 1667-ben súlyos csapás érte: a földrengésben és az azt követő tűzvészben a város szinte teljesen elpusztult. Ragusa a földrengés után újjáépült, de régi fényét nem nyerte vissza. A Köztársaság 1684-ben újból a magyar uralkodó (I. Lipót) védelme alá helyezte magát (mert Velence veszélyeztette a városállam függetlenségét), de a töröknek továbbra is nagy összeget fizetett. Dubrovnik 1796-ban még megérte a nagy vetélytárs, Velence bukását, ám 1808-ban Napóleon megszüntette önállóságát.

BULGÁRIA

A középkori bolgár állam története. Szlávok és protobolgárok

A középkori bolgár nép etnikai alapját a Balkán-félszigetre betelepülő protobolgárok, szlávok és az egykori provinciák általuk asszimilált lakossága képezte.

A szlávok Közép-Európában és a Balkánon történő megtelepedése a nagy népvándorlás korának egyik legjelentősebb etnodemográfiai következménye volt. A Dunától délre való megjelenésük előtt már hosszú múltra tekintettek vissza, amelyről több antik és kora középkori forrás tájékoztat. Pogány vallásuk alapja a politeizmus volt (Perun, Volosz, Szvarog, Dazsbog, Lada).

A IV–V. századra tehető a szlávok fő törzscsoportjainak, a letelepedési irányuknak megfelelő elkülönülése – venétek (nyugati), szklavinok (déli) és antok (keleti).

A Hun Birodalom felbomlása után kezdődött a szklavinok (bolgár-szlávok) megtelepedése a volt római provinciákban (Moesia, Dacia), amely révén Bizánc közvetlen szomszédaivá váltak. A VI. századtól, innen indították rendszeres hadi akcióikat, akárcsak az antok – I. Anastasius császár (493–518) a barbár szláv betörések megállítására, a Fekete-tengertől a Márvány-tengerig terjedő védelmi erődvonal, az ún. Hosszú fal kiépítésére kényszerült (512), majd a fosztogató hadjáratok I. Justinianus (527–565) idején váltak aktívabbá. Az erősödő szláv nyomás, valamint erőinek a többfrontos háború miatti lekötöttsége arra készítette Bizáncot, hogy hathatós intézkedéseket (újabb erősítések, ravasz diplomáciai húzások) foganatosítson, de ennek ellenére folyamatosá vált a szlávok betelepülése a Dunától délre eső területekre.

A szláv kolonizációs folyamat lendületét rövid időre az Avar Kaganátus fennhatósága törte meg, de a VI. század végétől újult erővel folytatódott az expanzió, s Hérakleiosz császár (610–641) alatt tartóssá vált a megtelepedés. A szláv letelepedés egy sor demográfiai változást eredményezett, amelyek révén gyökeresen megváltozott a Balkán etnikai képe, de a szlávok társadalmi, hadi- és politikai szervezetében is változás következett be. A patriarchális nemzetségi kereteket a területi alapú szerveződések váltották fel. A bizánciak által szlaviniáknak nevezett, hadi-törzsi szövetségeik azonban az állami tradíciók és az erős központi kormányzat hiányában nem voltak tartósak, s a veszélyek leküzdése után saját belső autonómiájukat őrizték.

A protobolgárok eredetére és korai történetére vonatkozó hipotézisek döntő része elavult, de az utóbbi időben domináns altáji-türk eredet is vitatottá vált. A Kaszpi- és Azovi-tenger, illetve a Kaukázus északi térségéből származó biztos értesülések alapján őshazájukat Közép-Ázsiába lokalizálják, de világosabb adatok csak a népvándorlás korából származnak. Számos kézművesmesterséget és földműveskultúrát ismertek, a gazdálkodás alapja a nomád állattenyésztés volt. Monoteista vallásuk (Tangra) különböző hiedelmeket és kultuszokat ötvözött magában.

Korai államiságukat illetően ismereteink igen hiányosak, de feltehetően a II. századtól, a bolgár etnikum stabilizálódásától számítható. A legrégebbi bolgár forrás, A bolgár uralkodók névlajstroma 165 körülre datálja a bolgár állami élet kezdetét, s a bolgárok első említése a Római krónikából (354) származik. A protobolgárok egy részét a nyugatra irányuló hun migráció sodorta magával, majd a Hun Birodalom felbomlása után a stratégailag fontos bizánci területekhez való közelségük miatt, bekerültek a bizánciak látókörébe. Az V. század végén még a császárság szövetségesei, de később, az osztrogótok elvándorlása után a szlávokkal felváltva indítottak hadjáratokat a balkáni provinciák ellen. A VI. században Bizánc a vezető protobolgár törzsek (utigurok és kutrigurok) egymás elleni kijátszásával gyengítette egységüket és erejüket. A protobolgárok egyes törzsei a VI. század második felében a térség új politikai faktora, az avarok fennhatósága alá, másik részük pedig a nyugatitürek uralma alá került.

632 körül a bolgárok felláztak az avarok ellen, az onogundur törzs Dulo nemzetségéből származó Kuvrat (Kubrat, Kurt) kán vezetésével kivívták függetlenségüket és új hatalmi-politikai szövetséget hoztak létre. A Régi Nagy-Bulgária, a Kubán-folyótól a Dnyeperig, az Azovi- és Fekete-tengerig terjedő hatalmas és erős állam fővárosa Phanagoria volt. Kuvrat jó kapcsolatokat ápolt Bizánccal, Hérakleiosz császárral, akitől a megtisztelő patríciusi címet (635) kapta, s talán a keresztény hitet is felvette. Feltételezhető, hogy államának már szervezett adminisztratív keretei lehettek, amelyek az uralkodót és a fontosabb intézményeket szolgálták. Az ősi protobolgár tradícióknak megfelelően az egyes törzseket fiai irányították, akik saját területükön csaknem teljes autonómiát élveztek, de a kazár támadás hamarosan véget vetett az állam egységének.

A dunai Bulgária születése

Kuvrat politikai végakarata, Nagy-Bulgária egységének megőrzése a kazár előrenyomulás miatt meghiúsult. Örököse, legidősebb fia, Bat-Bajan kénytelen volt elfogadni a Kaganátus fennhatóságát, de fivérei útra keltek, hogy a behódolást elkerülve új területeket keressenek, s biztosítsák az állam kontinuitását. Kotrag a törzsek egy részével a Volga és a Káma középső folyásvidékére húzódott vissza, ahol megalapították a Volgai Bulgáriát. Kuber bolgárjai Pannóniában, Sirmiumban telepedtek meg. Alcek előbb az Avar Kaganátus, majd Bizánc itáliai területeire vándorolt. Az Aszparuh kán (680–700) vezette törzsek a Duna deltához, a Dnyeszter, Dnyeper és Prut folyók torkolatvidékéhez települtek, s hatalmas erődítésbe kezdtek az Ongalnál, várva annak lehetőségét, hogy birtokba vegyék a Dunától délre eső területeket.

Bizánc az arabokkal vívott háborúja miatt nem tudta megakadályozni a bolgár betelepedést, de a keleti front rendezése után a Balkán felé fordult, hogy visszaszerezze az elvesztett területeket. 680 nyarán IV. Konsztantinosz Pogonatosz császár (668–685) hatalmas sereget mozgósított a Dunához és a Balkán hágóihoz. A bolgárok erődjeikbe visszahúzódva a kivárás taktikáját alkalmazták, majd a császár távozása után gyors támadással szétverték a demoralizált bizánci sereget. A Dunán átkelve elfoglalták a Balkán-hegység keleti részétől az Odessosig terjedő stratégailag fontos területet, behódoltatták a mœsiai szlávokat, szövetséget kötöttek a szeverekkel és a „hét szláv törzssel”, majd folytatták a Trákia elleni hadjáratokat. A fővárost Pliszkába helyezték át. Bizánc az Ongalnál elszenvedett vereség után békekötésre kényszerült. A császárság – noha csak határmenti szövetségeseinek tekintette a bolgárokat –, a szerződéssel formálisan és jogilag is elismerte a Dunai Bulgáriát, amely ezzel legitimitást nyert az európai világban (681).

Az Aszparuh alapította állam szervezete a sztyeppei népek és a protobolgárok állami tradícióit egyesítette. A szlávok, bár viszonylagos autonómiát élveztek – megőrizve törzsi és területi sajátosságait – elfogadták a bolgár kán legfelsőbb hatalmát. Az erős katonai–politikai szervezettség és tekintély, az egyszemélyi hatalom mind a bolgárok vezető szerepét biztosították. A dunai bolgár állam megalakulása – mint a félsziget első tartós államformációja – jelentős változásokat idézett elő a Balkán politikai életében és etnikai összetételében.

Aszparuh politikai kurzusának méltó folytatójának bizonyult fia, Tervel kán (701–718), akinek nevéhez a bolgár állam stabilitása, valamint politikai szerepének és jelentőségének megalapozása köthető. Sikeresen avatkozott be Bizánc belügyeibe. 705-ben a bolgárok segítségével került vissza a trónra II. Jusztinianosz Rhinotmetos (685–695, 705–711), aki hálából a zagorei területet és a „keszar” titlust adományozta Tervelnek (egyedülálló volt a korabeli Európában, s feltehetően a kán dicsőségét örökítette meg a madarai lovas felirata). Később a bizánciak megpróbálták a területet visszaszerezni, de Anchialónál vereséget szenvedtek (708). A 716-os bolgár–bizánci szerződéssel – amelyben a politikai kérdések (határrendezés, Bizánc adófizetése) mellett először rögzítettek kereskedelmi pontokat – Tervel megerősítette a fiatal bolgár állam nemzetközi pozícióit. Külpolitikájának utolsó sikeres akciója, a Konstantinápolyt ostrom alatt tartó arabok felett aratott fényes győzelme volt (717–718). A bolgárok és bizánciak diadala, az arab expanzió szétzúzása Európa és a keresztény világ számára egyaránt sorsdöntő jelentőségű volt.

A Dulo nemzetségből származó kánok félévszázados uralma után megszakadt a fejlődés és a 750–760-as években súlyos belpolitikai krízist élt meg a bolgár állam. Pliszkában az előkelő dinasztiák (Ukil, Vokil, Ugain) trónért folytatott hatalmi harca polgárháborús állapotokat teremtett, felszínre törtek a protobolgárok különböző csoportjai, valamint a bolgárok és szlávok közötti ellentétek. A belpolitikai válságot tetézte, hogy a bizánci trónra V. Konsztantinosz Kopronimosz császár (741–775) került, akinek feltett szándéka volt a hagyományos bizánci külpolitikához való visszatérés, a bolgár állam leigázása és az elvesztett területek visszaszerzése, amelynek érdekében több hadjáratot is indított. Két hatalmi csoportosulás körvonalazódott – az egyik, hogy megőrizze hatalmát és területeit, hajlott a Bizánccal való kiegyezésre, míg a másik a függetlenség és a Bizánccal való leszámolás híve volt.

A folyamatos belharcok és védelmi politika után Telerig kán (767–777) alatt sikerült leküzdeni a bizánci befolyást, s a hadsereg sorainak rendezésével feltartóztatni az újabb támadást. Kardam kán (777–803) idején pedig már külpolitikai aktivitását visszanyerve lendült ellentámadásba a bolgár állam – uralkodásuk ismét stabil alapot biztosított a bolgár állampolitikai élet fejlődéséhez.

A bolgár kánság felemelkedése

A középkori bolgár államot 1018-ig irányító új dinasztia alapítója, Krum nagykan (803–814) uralkodása egy igen összetett nemzetközi közegben kezdődött. A Bizánccal fennálló békés viszonyok lehetővé tették, hogy a kán beavatkozzék a frankok avarok elleni háborújába, s a kaganátus keleti területeit a bolgár államhoz csatolja (805). A területnövekedés és a kánság megerősödése azonban felkeltette a bizánciak aggodalmát és elégedetlenségét.

A bizánci erődemonstráció ellenére, Krum figyelme a Balkán szíve felé irányult. A bolgárok bevették Szredecerödjét (809), amelynek birtoklása elengedhetetlen volt a macedóniai, trákiai és égei-tengeri területek felé való előrenyomuláshoz. I. Niképhorosz

Gennikosz császár (802–811) bosszúhadjáratot indított a bolgár főváros, Pliszka ellen és elutasította Krum békeajánlatát. A döntő ütközetre 811. július 26-án a Varbicai-szorosban került sor, amely a bizánciak teljes vereségével végződött – a kán a harcmezőn elesett császár koponyájából (a protobolgár tradícióknak megfelelően) rituális kelyhet készíttetett. Krum a császárság megrendült helyzetét kihasználva, széles fronton indított támadást Trákiában. Több várost és erődöt elfoglalt, s a cél már Konstantinápoly (Cargrad) bevétele volt. 813 júliusában, az V. (Örmény) Leóval (813–820) folytatott tárgyalások során merényletet követtek el a kán ellen, ezért Krum visszavonulóban végigpusztította a főváros környékét és elfoglalta Drinápoly (Odrin) erődjét. Egy újabb, Konstantinápoly ellen tervezett támadás előtt halt meg (814). Sikeres hadpolitikája révén Bulgária nemzetközi presztízsre tett szert, – a Duna középső vidéke és Trákia elfoglalásával stratégiaileg fontos területek kerültek a bolgár államhoz, amelyeken nagyszámú szláv lakosság élt.

A IX. századi területnövekedés újabb kihívásokat eredményezett – az állam centralizációját és a fejedelmi hatalom megerősítését. A központi kormányzatban Krum kísérletet tett egy újfajta berendezkedés kialakítására, amely a régi protobolgár és a helyi hatalmi alapelveken nyugodott. A közigazgatási reformmal párhuzamosan haladt a törvényalkotás folyamata – a kán adta ki a bolgárokra és szlávokra egyaránt érvényes első írott állami törvényeket.

Fia, Omurtag (814–831) óvatosabb politikát folytatott. A Bizánccal kötött béke (815) – amely rögzítette a határokat, elismerte Krum hódításait és elfogadta a bolgárok pogány szokásait – lehetőséget biztosított a kánnak, hogy más irányba folytassa a terjeszkedést. A kánság északkeleti és északnyugati határain egyaránt aktív külpolitikát folytatott. A Dnyepertől keletre eső egykori bolgár földekért a kazárok ellen vezetett hadjáratot, végleg fennhatósága alá vonta a volt avar területeket és elejét vette a Frank Birodalomhoz csatlakozni kívánó szláv abodriták, branicsevcik és timocsánok függetlenedési törekvéseinek.

A központosítás folyamatát számos reform szolgálta. A régi törzsi alapelvek helyett közigazgatási–adminisztratív alapon az államot egy ún. belső területre és kilenc comitatusra (provincia) osztotta. A központi hatalom élén mint törvényhozó, a hadsereg vezetője, s időnként főpapi teendőket is ellátó kán állt. További fontos posztokat töltöttek be a kanartikin (trónörökös), a kavhán (uralkodótárs, egyfajta régensi jogkörrel), az icsirgu-boil (a belső közigazgatás feje), a tarkánok, a bagainok, és a boilok tanácsa (a bolgár arisztokrácia tagjaiból). A fokozatos centralizáció jól szervezett hadsereget és hivatalnokrendszert eredményezett, s a pénzügyi rendszerre is kiterjedt – az Omurtag-féle aranyérméket tekintik az első bolgár pénznek.

A kánnak jelentős szerepe volt a pogány ideológia megőrzésében is. A bolgárok és szlávok vallási megosztottsága, valamint a kereszténységnek a szellemi és politikai életre gyakorolt erősödő hatása – amelyben Bizánc befolyását látták – veszélyeztették az állam stabilitását, így Omurtag és utódai valláspolitikáját az állam szuverenitásának és a pogány hagyományoknak a védelme határozta meg. Uralkodása alatt hatalmas építkezések folytak: erősített rezidenciák (aulok), helyőrségi központok, Tangrának szentelt pogány szentélyek épültek, s ekkor nyerte el impozáns arculatát a restaurált főváros, Pliszka is. A kán rendelkezése alapján a nevezetes események és tekintélyes személyek dicsőségét hatalmas kőoszlopok feliratai hirdették.

A bolgár állam területi terjeszkedése és politikai hatalmának erősödése Malamir (831–836) és Preszian (836–852) kánok alatt folytatódott. A kánság

keretei közé került Philippopolis (832), Trákia északi és Macedónia nagy része, a Rodope térsége, Filippi erődje az Égei-tengernél, s ellenőrzése alá vonta a Dracstól (Dürрахion) Szalonikin keresztül Konstantinápolyba vezető stratégiai fontosságú utat, a „Via Egnatia”-t.

A IX. század első felének sikeres politikájának köszönhetően a pogány bolgár állam – Bizánc és a Frank Birodalom mellett – Európa vezető politikai nagyhatalmai közé emelkedett.

Bulgária a kereszténység útján

A IX. század derekán az állam központosítása és az újonnan megszerzett területek integrálása után a politikai konszolidáció folyamata a bolgárok megkeresztelkedésével zárult. Erre a történelmi jelentőségű fordulatra Borisz (Mihail) kán (fejedelem 852–889) idején, meglehetősen bonyolult nemzetközi erőviszonyok diktálta közegben került sor. Bizánc és a Frank Birodalom – Európa két vezető keresztény politikai–hatalmi faktora – a szlávok feletti hegemonia megszerzésért indított harcot, amelyben a vallási cél csak másodlagos volt a politikai megfontolások mellett. A római és a bizánci egyház érdekkellentétei határozták meg Borisz politikájának eszközeit és lehetőségeit, aki a katonai sikertelenségeket remek diplomáciai lépésekkel kompenzálta.

A kán kezdetben a Német–Római Császárság felé orientálódott és a pápaságtól kívánta a kereszténységet elnyerni, így a frankok oldalán viselt háborút a bizánci–morva szövetség ellen (863). Bizánc felismerte, ha Borisz a nyugati kereszténységhez csatlakozik, jelentősen csökken a bolgár állam bekebelezésének lehetősége. 863 őszén III. Mihály császár (842–867) hadjáratot szervezett Bulgária ellen, hogy elszakítsa szövetségesétől és Bizánc hatókörébe vonja. A természeti csapások, éhínség, járványok és a vereség békekérésre kényszerítette Boriszt, s elfogadta a baszileusz követelését, hogy bizánci kézből vegye fel a kereszténységet. Elsőként a bolgár küldöttség, majd az uralkodó – aki a Mihály (Mihail) nevet kapta – és családja keresztelkedett meg, amelyet a nép tömeges megtérítése követett (864–866). A bolgár arisztokrácia egy része a kereszténységet nem egyetemes vallásnak, hanem az ellenséges bizánci politika és befolyás eszközének tekintette. A pogányság és függetlenség védelmében szervezett ellenállást azonban Borisz kíméletlenül elfojtatta, s az ötvenkét vezető boilt családjával együtt kivégeztette (865).

A kereszténység felvétele a bolgár állam és társadalom fejlődésének törvényszerű eredménye volt. Egyrészt a belpolitika determinálta, hiszen a centralizáció és reformok révén az uralkodó hatalma végleg leküzdötte a törzsi múltat, s újfajta legitimitást nyert. A kereszténység, mint ideológiai szabályozó erő alkalmas volt a társadalmi rend biztosítására és – a meglévő különbségeket, vallási dualizmust elmosva – megvalósította a belső egységet, amely révén a bolgárok és szlávok egy kulturális–vallási közösséggé, egy néppé válhattak a szuverén bolgár államban. Másrészt a kánság, mint pogány nagyhatalom „idegen elemként” illeszkedett a korabeli keresztény Európába, s a Balkánon betöltött vezető pozíciója, nemzetközi tekintélye nem engedhette meg a pogányság miatti kirekesztettséget – az új hit szentesítette határozott jelenlétét és befolyását a térségben.

A nagyszámú bizánci papság jelenléte, a nép számára idegen, görög nyelvű igehirdetés bizalmatlanságot és elégedetlenséget szült, s magában hordozta annak lehetőségét, hogy az új vallás csak egyfajta kultusz marad. Az önálló bolgár egyház hiánya, a Bizánctól való szellemi függés veszélyeztette az állam stabilitását, hisz maga Bizánc is egyfajta önkéntes behódolásnak tekintette a bolgárok megkeresztelkedését. A

megoldást Borisz fejedelem saját egyház és egyházi nyelv létrehozásában látta. A leendő bolgár egyház státusát illetően elsőként Phótiosz pátriárkához (858–867, 877–886) fordult, majd a diplomatikus elutasítást követően ismét Rómától várt támogatást, de I. Miklós pápa (858–867) ugyancsak halogatta a döntést. A nyugatra való nyitás, Borisz rugalmas diplomáciai húzásai engedékenyebbé tették Bizáncot és az új pátriárkát, Ignatioszt (867–877). A VIII. konstantinápolyi egyetemes zsinat záró ülésének (870. március 4.) határozata alapján autokefál bolgár érsekség létesült, amelynek első érsekévé Szent József (Sztefan) metropolitát szentelték. A konstantinápolyi patriarchátustól való függés formális volt, mert a fejedelem jogköre lett a bolgár egyházfő és egyházi előjárók kinevezése, amely egyúttal Borisz szuverén uralkodóként, illetve Bulgária keresztény államként való elismerését is jelentette. A fejedelem a későbbiekben arra törekedett, hogy a független egyház, az állam és a keresztény bolgár szellemiség irányítója számára hathatós védelmet biztosítson. 886-ban országába fogadta Szent Konstantin–Cirill (826/827–869) és Szent Metód (815?–885) egykori tanítványait (Kliment, Naum és Angelarij), akik munkásságukkal a szláv írásbeliség és felvilágosodás központjává emelték Bulgáriát.

Borisz Mihail a hatalomról lemondva kolostorba vonult, s az általa kijelölt utat legidősebb fiának hagyta örökül. Vladimir–Raszate fejedelem (889–893) is az állam szuverenitásának védelmét szorgalmazta, de a pogány tradíciókhoz való visszatérés keretében, amellyel veszélybe sodorta a független bolgár egyház és a keresztény hit pozícióit. Borisz fellázadt fia ellen, akit megvakított, s megfosztott trónjától. A 893-as preszlávi népi gyűlésszentésítette utolsó intézkedéseit: kimondták a detronizációt és Simeon uralkodóvá választását, a pogány hagyományokhoz kötődő Pliszka helyett Veliki Preszlav lett az új főváros, az egyház és az állam hivatalos nyelvét az óbolgár nyelv vált.

Simeon cár százada

Az Első Bolgár Cárság Simeon cár (893–927) uralkodása alatt élte fénykorát. Az állam nagyarányú területnövekedését, a Balkánon és Délkelet-Európában betöltött katonapolitikai hegemoniáját egyedülálló kulturális fellendülés kísérte. A középkor legjelentősebb bolgár uralkodóját atyja feltehetően az önálló bolgár egyház élére szánta, ezért a konstantinápolyi egyetem legkiválóbb tudósaitól nyert magas fokú képzettséget. 886-ban Pliszkába – már szerzetesként – visszatérve kapcsolódott be az irodalmi és felvilágosító tevékenységbe, majd a preszlávi fordulat után foglalta el a trónt.

A „mélyeséges béke” (863) megkötése óta viszonylagos nyugalom jellemezte a bolgár–bizánci viszonyt, de a radikális belpolitikai változásokat éberrel figyelte a császárság. 894-ben kiéleződött a helyzet, mert VI. (Bölcs) Leócsászár (886–912) a bolgár áruk kereskedelmi központját Konstantinápolyból Szalonikibe helyezte, amellyel nemcsak a bolgár kereskedelmi és gazdasági érdekeket, hanem a preszlávi vezetés nemzetközi autoritását sértette. Simeon villámháborúval reagált és mélyen benyomult Trákiába, amely Bizáncot a magyarok szövetségesként való bevonására készítette. Bár két súlyos vereséget is elszenvedett a magyaroktól, a diplomáciai taktikát Simeon is ragyogóan alkalmazta. A besenyő sereggel közösen Bulgarophügonnál (896) súlyos csapást mért a bizánci–magyar koalícióra. A magyarok eztán hagyták el a Fekete-tenger menti szálláshelyeiket, s települtek át Pannóniába. A Bizánccal kötött béke sem akadályozta Simeont, hogy folytassa a hadműveleteket, amely révén a birodalom további területeket veszített. A bolgár uralkodó államához csatolta a Balkán délnyugati területeit, egészen Dürrakhionig, amellyel tengeri kijárásthoz jutott az Adrián, és kihasználva az

arabok Konstantinápoly elleni ostromát (904) Szaloniki ellen vonult. A Simeon parancsára elhelyezett narasi határoszlop óbolgár felirata szerint a bolgár–bizánci határ Szalonikitől húsz kilométerre húzódott, így először egyesítette jogara alatt a Macedóniát, Trákiát és Mœsiát lakó bolgár szlávokat.

Simeonnak a bizánci trónért folytatott dinasztikus beharcokba való beavatkozásával 913-ban új szakasz nyílt a bolgár–bizánci kapcsolatokban. A hadi sikerek, az állam hatalmi pozíciói, a császárság belpolitikai krízise mind Simeon ambícióit táplálták. Annak ellenére, hogy a hivatalos bizánci ideológia a szuverén és keresztény állammá lett Bulgáriát továbbra is csak „barbár uralomnak” tekintette, Simeon a reálpolitikai helyzetnek megfelelően már nem elégedett meg a fejedelmi címmel, és nem kevesebbről álmódott, mint a bolgár–bizánci birodalom megalapításáról és a baszileuszok koronájáról. A császár „szellemi gyermekeként” elérte, hogy baszileopator címet kapjon a kiskorú császár, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin (913–959) mellett, amely révén közvetlenül beavatkozhatott a császárság politikai életébe. A „bolgárok császára” titulus elnyerésével ugyan még messze volt a bizánci impérium megszerzése, de nagyban növelte külpolitikai tekintélyét. 913 végén az új régenstanács érvénytelenítette a Simeonnal kötött megállapodásokat, s újabb háború vette kezdetét, amelyben 917. augusztus 20-án az Ahelój-folyó mentén megsemmisítette a birodalmi erőket.

A Balkánon teljessé vált bolgár hegemonia újfent felbátorította Simeont, hogy a császári címet követelje a bizánci kormányzattól. Az újabb elutasítás után, 918-ban önhatalmúlag a „bolgárok és romeusok császárává” kiáltotta ki magát, és a bizánci baszileusz címével azonos cári titulust használt; s hogy koronázása legitimitást nyerjen, a preszlávi érsekséget patriarchátusi rangra emelte.

919-ben katonai puccs révén I. Romanosz Lekapénosz (919–944) gyakorlatilag Simeon programját megvalósítva került társcsászárként a bizánci trónra. A cár nem ismerte el törvényesnek Romanosz hatalmát, s továbbra is jogot formált a birodalomra. Többször is kíséreltet tett Konstantinápolyt bevételére – amelyhez az egyiptomi arab kalifa és flottája segítségét is megpróbálta megnyerni –, de sikertelenül. Bizánc támogatásáért büntetőhadjáratot indított a szerbek ellen és államukat Bulgáriához csatolta (924). Örökösire a Fekete-tengertől az Adriai-tengerig, a Korinthoszi-szorostól a Kárpátokig terjedő hatalmas és erős államot hagyott.

Simeon uralma nemcsak a politikai és hadi sikerek fényes korszaka volt, hanem a korai keresztény óbolgár kultúra „aranykora” is. A fejlődés biztosítékai a kereszténység, az egyház és a szláv írásbeliség voltak. Az irodalmat és kultúrát pártfogoló uralkodó szellemi köréhez a korszak olyan kiemelkedő alakjai tartoztak (Ohridi Szent Kelemen, Mœsiai Szent Naum, Csernorizec Hrabar (néhány kutató szerint maga a cár álneve volt), Konsztantin Preszlavszki, Joan Ekzarh), akik munkássága és szellemisége messze túlmutatott a bolgár állam határain.

A preszlavi cárság alkonya

Simeon Bizánc és a szomszédos államok irányába folytatott aktív, támadó jellegű politikájának köszönhetően Bulgária az európai Délkelet meghatározó politikai erejévé vált. Fia, I. Péter cár (927–969) országglása alatt ugyan Bulgária a nehézségek ellenére is megőrizte területi integritását, de a hadsereg és a társadalom meggyengülése, a kedvezőtlen hadi–politikai helyzet már a hanyatlás jeleit hordozták magukban. A területi hódítások, a bolgár–bizánci császárság megalapításának terve, a Bizánc elleni háború folytatása csak az arisztokrácia egy részének képezte politikai programját. A bojárság

másik része a Borisz–Mihail által lefektetett, Bizánccal való békés politika híve volt, mert ebben látta az állam stabilitásának és fejlődésének zálogát – ez a belpolitikai ellentmondás határozta meg alapvetően Péter politikájának irányvonalát.

Trákiában a Bizánc elleni erődemonstráció után újabb „mélységes béke” megkötésére került sor (927), amely révén a cárság megtarthatta korábbi hódításait, adófizetésre kötelezte a birodalmat és elérte, amit Simeonnak nem sikerült – a császárság elismerte Péternek a „bolgárok és romeusok baszileusza (cárja)” titulust, valamint a bolgár egyház főpátriárkai rangját, és a bolgár patriarchátus autokefáliáját. Noha a béke előnyös volt a hosszú háborúban kimerült bolgár állam számára, Péter növekvő belső ellenzéke a cár megdöntésére készült. Fivérei, Ivan (928) és Mihail (930) vezetésével kirobbant lázadások csaknem polgárháborúba sodorták az országot, és egyre nyilvánvalóbbá tették Bulgária politikai erejének hanyatlását.

Külpolitikai fronton is számos nehézséggel kellett szembenéznie a cárnak. A szerbek lerázták a bolgár politikai fennhatóságot (931), illetve a sorozatos magyar hadjáratok miatt állandó védekezésre kényszerült a bolgár állam. A bizánci segítségnyújtás hiányában – a birodalom iránti lojalitását leküzdve, a cárság védelmében – Péter egyezséget kötött a magyarokkal, biztosította a bolgár földeken való szabad átvonulásukat Bizánc ellen, és részben restaurálta a bolgár uralmat Szerbiában. 944-ben a besenyők dúlták fel az országot, majd 969-ben – az adófizetés megtagadása miatt – megromlott a bolgár–bizánci viszony is. II. Niképhorosz Phokasz (963–969) a bolgárok elleni szövetségesként Szvjatoszlav Igorevics kijevi fejedelmet nyerte meg, aki 968 nyarán a Duna deltánál partra szállva, Preszlavecnél szétverte a bolgár sereget és egy sor erődöt meghódított. A bizánci kormányzat aggódva szemlélte szövetséges megerősödését, ezért megbékélést és közös fellépést ajánlott Péternek, aki az előkészületek közepette halt meg (Borisz–Mihail mellett az egyetlen uralkodó volt, akit a bolgár egyház kanonizált).

Péter alatt folytatódott a bolgár kultúra virágzása. Gondot fordított a vallási életre, fellépett a felső klérus és a kolostorok túlzott vagyonszerzése ellen, az egyház és a keresztény küldetés tisztaságát védelmezte. Az állam belső nehézségei és a társadalom mélyülő ellentétei idézték elő a bolgár eretnokség, a bogumilizmus megjelenését. Az aszketizmusra és mérsékelt dualista tanokra épülő eretnek tanítás erős hatást gyakorolt a keresztény világra, főként Nyugat-Európára. A francia katarok és albigensek, az olasz patarénusok eretnekmozgalma is magáévá tette tanait, de a reformációban és a nyugati protestáns tanokban is fellelhetők eszmeiségének gyökerei.

968–971 között, az orosz expanzió és a növekvő bizánci befolyás következtében Bulgária súlyos helyzetbe került. Szvjatoszlav a Kijevet ostromló besenyők legyőzése után ismét Bulgária ellen fordult, de ezúttal Preszlávot is elfoglalta. II. Borisz cár (969–971) formálisan megtarthatta uralmát, de Szvjatoszlav egy Bizánc-ellenes koalícióba kényszerítette, mert végső célja Konstantinápoly bevétele volt. Ioannész Tzimikész császár (969–976) offenzívát indított az orosz–bolgár sereg ellen. 971 áprilisában bevette a bolgár fővárost, maga mellé állította a Szvjatoszlav hatalma alól szabadulni kívánó bojárságot és szavatolta Borisznak, hogy visszahelyezi a trónra. Az orosz kapitulációt követően Tzimikész Bulgária keleti részét a császársághoz csatolta, de nem állította helyre a bolgár államiséget, sőt Boriszt a tróntól megfosztva, fogolyként vitte Konstantinápolyba.

A déli és délnyugati területek – ahol Bizánc nem tudta megtörni az ellenállást – továbbra is bolgár kézen maradtak. Nyugat-Macedóniában Nikolaosz comes

fiai, Dávid, Mózes, Áron és Sámuel (a cári dinasztia közvetlen rokonai, az ún. Komitopulik) egyesítették erőiket az állam védelmére, a függetlenség megőrzésére, és egyfajta kollektív régensség (tetrarchia) keretében gyakorolták a hatalmat. Mivel még élt a legitim bolgár uralkodó, egyik fivér sem tette fel a cárok koronáját, de szövetségeseket próbáltak keresni, hogy biztosítsák az állam jogfolytonosságát. A bizánci uralmat lerázva, 976-ban a Komitopulik ellentámadásba mentek át. Dávid és Mózes a harcok során vesztette életét.

A fivérével Konstantinápolyból menekülő II. Boriszt a bolgár határon tévedésből meggyilkolták, így a törvényes uralkodó Roman cár (978–991) lett. II. (Makedón) Baszileiosz (976–1025) Bulgária elfoglalását célzó kísérlete a Traianus kapuja-hágónál (Ihtiman, 986. augusztus 17.) kudarcba fulladt. Bizánc belső krízisét és a császár ingatag helyzetét kihasználva Sámuel visszafoglalta az északkeleti területeket és ismét a Balkán meghatározó erejévé tette Bulgáriát.

Sámuel uralkodása és a bizánci uralom

997-ben Roman cár halála után Sámuelé (997–1014) lett a trón. Az Ohrid székhelyű bolgár állam felépítésében, hagyományaiban és külsőségeiben is a preszlávi mintát követte, de belső ereje, szervezettsége és a központi hatalom szilárdsága messze elmaradt Borisz és Simeon államától. A bolgár történetírás kerüli a „Sámuel bolgár állama”, a „Nyugat-bolgár-” vagy „Macedón bolgár állam” terminusokat, mert úgy tartja, nem egy új államalakulat képződött az Első Bolgár Cárság helyén, csak ezen keretek között folytatódott államisága – bolgár állam egy volt, a Sámuel alatti berendezkedés pedig az Első (vagy Dunai) bolgár állam szerves folytatása volt.

A bolgár–bizánci háborúban (ún. „bolgár eposz”) Bulgária fokozatosan defenzívába szorult a politikai, katonai és gazdasági fölényben lévő Bizánccal szemben. 1000–1018-ig II. Baszileiosz külpolitikája teljes egészében a „bolgár kérdés” rendezésére, a bolgár cárság meghódítására irányult – szisztematikusan foglalta el a bolgár földeket és 1014. július 29-én Kljucs mellett katasztrofális vereséget mért a cár seregére. A császár Sámuel tizenötezer katonáját ejtette fogságba és vakítottatta meg (minden századiknak csak a fél szemét, hogy a többit vezetni tudja), s ezért a kegyetlen tettéért kapta a Bolgárölő nevet. Sámuel, seregét látva szívrohamot kapott, s II. Baszileiosz a győzelemmel bevégezte küldetését.

Gavril Radomir (1014–1015) és Ivan Vladiszlav (1015–1018) cárok alatt, a harcokban kimerült, polgárháborús állapotokkal küzdő bolgár állam ellenállása megtört és a cárság bizánci fennhatóság alá került. A több mint másfél évszázados bizánci uralom komoly közigazgatási, gazdasági és társadalmi nehézségeket eredményezett a bolgár földeken. A fegyverrel meghódított cárság államisága megsemmisült, területi integritása megszakadt. Amilyen könnyörtelen és kegyetlen volt a harcmezőn II. Baszileiosz, oly mértékletes és átgondolt politikát alkalmazott az alávetett Bulgáriával szemben. Az ohridi patriarchátust autokefál bolgár érsekséggé fokozta le, amely azonban saját dioecesiszel és számos privilégiummal rendelkezett. A császár – elkerülve a konstantinápolyi patriarchátus egyébként is rendkívüli hatalmi jogkörének kiszélesítését – magának tartotta fenn az ohridi érsek kinevezésének jogát, és az érsekség nemzeti jellege biztosította a bolgár alattvalóknak nyújtott helyi autonómiát.

A bolgár állam egészét a császárság egyéb tartományaival egyenrangú, katonai–közigazgatási körzetekre osztva tagozták be a Bizánci Birodalomba. Az egykori cárságot három fő provinciára osztották. A legjelentősebb és leggazdagabb, Bulgária katepanatus (Skopje központtal) Sámuel központi területeit ölelte fel. Parisztrion

(Paradunavon) thema (Durostorum/Szilisztra székhellyel), a Balkán-hegységtől a Duna vonaláig terjedő területeket foglalta magában, s a nomád népek állandó támadásainak színhelyévé vált, az északi határvidéken létesült Szirmion thema (Nyugat-Parisztrion, Sirmium centrummal) pedig a magyarok látókörébe került. A Balkán-hegységtől délre eső területeket egyéb bizánci themákhoz (Trákia, Sztrimon, Szaloniki) csatolták. A császárság keretein belül a bolgárok megőrizhették nemzeti intézményeiket, s tekintettel a viszonyokra és szokásokra – ellentétben a birodalom egyes gazdaságilag fejlettebb részeivel szemben – érintetlen maradt az adórendszer, amelynek alapját továbbra is a természetbeni beszolgáltatások jelentették.

Az egymást követő bizánci kormányok „bolgár politikája” a császárság politikai, katonai és gazdasági helyzetének függvénye volt. II. Baszileiosz uralkodása Bizánc egyik fénykora volt – határai áthatolhatatlannak tűntek, kliens- és vazallus államaiban béke honolt, a birodalom tekintélye fényesen ragyogott. Így az erő pozíciójából folytathatta politikáját Bulgária irányába, amely fél évszázaddal később, a birodalom krízishelyzete révén gyökeresen megváltozott. A hatalmas pénzadók, a bizánci kormánysszervek bürokráciája, az önkényeskedés és korrupció súlyos teherként nehezedett a bolgár földekre, számos felkelést és lázadást szítva.

A növekvő elégedetlenség két nagyobb lázadásban öltött testet – a Petar Deljan (1040–1041) és Georgi Vojteh–Konsztantin Bodin-féle felkelésekben (1072), amelyek az elveszett bolgár államiság restaurációját célul tűzve, lényegében racionális és határozott katonai–politikai programmal rendelkeztek. A következő évtizedekben is több Bizánc-ellenes felkelés és zavargás robbant ki – a thesszáliai bolgárok, görögök és vlachok helyi felkelése (1066), a Nesztor vezette drasztari (1074), a messzemvriai Dobromir- (1075), a plovdivi Leka- (1075) és a Traval-féle paulikiánus lázadás (1084–1086). Említést érdemel továbbá a bolgár arisztokráciának a bizánci trónharcokba való beavatkozása is, amely az idegen uralom ellenére is a simeoni eszmék fennmaradását mutatta. Ezek a mozgalmak azonban inkább csak spontán jellegű, markánsabb politikai program nélküli vallási, regionális és antifeudális megmozdulások maradtak, s nem fenyegették alapjaiban a Bizánci Császárságot.

Bulgáriában a stabil társadalmi bázis nélküli bizánci fennhatóság és az államalapítástól (681) az államiság elvesztéséig (1018) megerősödött etnopolitikai és kulturális tényezők garantálták a bolgár nép számára az idegen uralom alatti „túlélést” és segítették elő a független bolgár cárság visszaállítását.

A bolgár birodalom restaurációja

A bolgár állam leigázásával eltűnt az a hatalmi–politikai tényező, amely egyfajta ütközőzónaként állta útját a barbár támadásoknak. A XI. század második felétől a bizánci védelem elégtelensége miatt a barbárok fenyegetése állandóvá vált – besenyők (1048), úzok (1064), kunok (1080–90-es évek) fosztogatták a balkáni provinciákat, amelynek következtében a perifériális területeken a bolgár népesség fokozatosan vesztett etnikai fölényéből. De a pusztítás nyomait hagyta maga után két kereszties hadjárat (1096, 1147) is.

A XII. század végére egyre érezhetőbbé váltak a politikai hanyatlás jegyei Bizáncban – felerősödtek a szeparatista törekvések és a külpolitikában is pozícióvesztés jellemezte a császárságot. A magyar támadások a belgrádi és branicsevói területek ellen irányultak, de Szredecet is kifosztották (1183), ahonnan magukkal vitték Rilai Szent Iván ereklyéit; a szicíliai normannok Macedónia ellen vonultak és bevették Szalonikit (1185). A védtelen, adókkal túlterhelt Bulgáriában újabb felkelés robbant ki, amely végül

az ország Bizánctól való teljes elszakadását és a Második Bolgár Cárság megalapítását eredményezte.

Az 1185-ös lázadás után a bolgár felkelés élére Teodor (Petar) és Joan (Ivan) Aszen (Belgun), tirnovói bojárok álltak. A fivérek a kedvező alkalmat kihasználva 1186-ban – Szaloniki ostroma után – Szent Demeter tiszteletére Tirnovóban templomot építettek, amelynek felszentelésén Teodort Péter (1186–1197) néven koronázták bolgár cárrá, Aszen (1186–1196) pedig társuralkodója lett. Péter és Aszen célja a bizánci uralom alatti bolgár földek felszabadítása, a bolgár állam területi egységének helyreállítása, valamint a restaurált bolgár államiság nemzetközi elismertetése volt. Első lépésként az ősi főváros, Veliki Preszlav visszavételére tettek kísérletet, de a II. (Angelosz) Izsák császár (1185–1195) seregeitől elszenvedett vereség után kénytelenek voltak visszavonulni. A kunokkal szövetségre lépve folytatták hadműveleteiket, s 1186 őszére felszabadították Észak-Bulgáriát és Trákia egy részét. 1187-ben a császár újabb hadjáratot szervezett, de a birodalom nehézségei sokasodtak (a bolgárokat Nemanja István szerb fejedelem is támogatta, aki Bizánc kárára akarta kiterjeszteni állama kereteit, illetve Kisázsiaiban is felkelés robbant ki), ezért II. Izsák békekötésre kényszerült az Aszenekkel, amely az újonnan kialakult helyzet elismerését jelentette. Bizánc elvesztette a Balkán-hegység és a Duna közötti területet, ahol új, önálló Bulgária született, így a szerbek után a bolgárok is végérvényesen kivonták magukat a széthullóban lévő birodalom fennhatósága alól. Az I. (Barbarossa) Frigyes német császár (1154–1190) vezette kereszties sereg az Aszenek jóváhagyásával vonult keresztül Bulgária területén, ezért II. Izsák újabb megtorló támadást intézett Tirnovó ellen. Az eredménytelen ostrom után visszavonulóban a bizánciak katasztrofális vereséget szenvedtek a Trjavna-szorosban (1190).

A felszabadító harcok során I. Ivan Aszen visszaszerezte Szredecet (1193), majd Kelet-Trákiát – energikus és eredményes haditetteivel fokozatosan előtérbe került Péterrel szemben, de erőskezü politikája, és a bizánci intrikák miatt az elégedetlen bojárok összeesküvésének áldozatává vált (1196). A cárgyilkos Ivankotrónbitorlőként nem tudta hatalmát megszilárdítani, és hamarosan Péter cárt is meggyilkolták (1197).

Kalojan cár (1197–1207), Péter és Aszen – korábban Konstantinápolyban túszként fogva tartott – testvére személyében Bizánc méltó és veszélyes ellenfélre akadt. Első intézkedései során felszámolta belső ellenzékét, a független „uralkodóként” székelő Ivankót (Rodope) és Dobromir Hrizt (Proszek környéke) is a maga oldalára állította. Súlyos csapásokat mérve a császárságra felszabadította Trákia, Macedónia legnagyobb részét és visszafoglalta Odessos erődjét. A bolgár állam keretei közé került Koszovo és Prizren környéke, majd a magyaroktól Belgrád és Branicevo is.

Az újjáéledő bolgár hatalom felkeltette a pápaság figyelmét, amely hatókörébe próbálta vonni Bulgáriát. Kalojannak is fontos volt a Szentszék elismerése, mert az önhatalmúlag kinevezett tirnovói érsek általi koronázás nem biztosított kellő jogalapot az új bolgár állam számára – mivel koronázási jogköre csak Rómának és Konstantinápolynak volt. Ekkor már Bizánc is hajlott a bolgárokkal való megegyezésre, de elkésett. A cár és III. Ince pápa (1198–1216) közti hosszas tárgyalások zárásaként – Konstantinápoly bukása után – 1204. november 7-én Kalojan elismerte a pápai szupremáciát, egyházi unió kötött Róma és Bulgária között, amelynek értelmében Vasziliusz érsek primás rangot nyert, majd másnap, a „bolgárok és vlachok királyává” koronázta a bolgár uralkodót. Az unió megkötését ugyan nem övezte egységes

elégedettség a bolgár felső klérus és arisztokrácia soraiban, de szakadásra nem került sor, sőt továbbra is megőrződtek a pravoszláv kanonikus és liturgikus hagyományok.

A magát Bizánc politikai örökösének tekintő Latin Császárság a bolgárok behódolását követelte. A pápaság közbenjárása ellenére a latinok és Bulgária között a szakadás elkerülhetetlenné vált – I. (Flandriai) Balduin(1204–1206) seregére az egyesített bolgár–kun erők megsemmisítő vereséget mértek Adrianopolisznál (1205. árpilis 14.). A latinok felett aratott győzelem után a lázadó bizánci városok szabadulni akartak Kalojan kényszerű szövetségéből, aki válaszként betört Trákiába, bevette Plovdivot, sőt a szaloniki latinok ellen vonult, amikor – fivéréihez hasonlóan – politikai merénylet áldozata lett.

A XIII. század elejére az Aszenek révén Bulgária kivívta függetlenségét, helyreállt elvesztett államisága, amellyel a cárság ismét az önálló politikai fejlődés útjára léphetett, s újra a Balkán egyik meghatározó hatalmi–politikai tényezőjévé vált.

II. Ivan Aszen uralkodása (1218–1241)

Kalojan halála után a hatalmat unokaöccse, Boril (1207–1218) foglalta el, míg a törvényes trónörökös, Ivan(Joan) Aszent a meggyilkolt cárhoz hű bojárok a Kijevi Fejedelemségbe menekítették. Boril Kalojan politikai programját kívánta folytatni, de a stabil belső bázis hiánya, a bojár szeparatizmus, a magyaroktól és latinoktól elszenvedett vereségek és területvesztés jelentősen gyengítették a központi hatalom erejét és tekintélyét. 1218-ban Ivan Aszen és fivére, Alekszandar Tirnovóba visszatérve, sikerrel indított harcot atyai örökségének visszaszerzéséért.

A Második Bolgár Cárság II. Ivan Aszen cár (1218–1241) alatt élte fénykorát. Remek diplomáciai lépésekkel és átgondolt katonai stratégiával szerezte vissza a Boril alatt elvesztett területek nagy részét. Dinasztikus házasság révén II. András (1205–1235) vejeként, a magyaroktól visszakapta Belgrádot és Branicsevót (1222). A cár garantálta a bolgárok semlegességét Theodor Komnénosz epiruszi despotának (1214–1230) a Latin Császársággal való konfrontációjában. 1228-ban, a latin császár halála után Konstantinápolyban nagyszabású diplomáciai manővert készítettek elő, hogy elhárítsák a bolgár és epiruszi fenyegetést. A kiskorú II. Balduin császár és II. Ivan Aszen lányának tervezett házassága révén a cár szerződést kötött a latin bárókkal az Epirusz elleni együttműködésre, így Trákiában helyreállította a hatalmat, és feltehetően Plovdiv is ekkor került vissza a bolgár állam keretei közé. Mivel ismét megszületni látszott a régi, simeoni dualisztikus (bolgár–görög) hatalom eszméje, a latinok Peruggiában titkos megállapodást írtak alá Jean de Brienne, volt jeruzsálemi királlyal a régensi címet illetően. A latinok elterelő műveletei sikerrel zárultak, s Theodor Komnénosz seregeivel Bulgária ellen vonult. A Klokotnica menti ütközetben (1230. március 9.) a bolgárok szétverték a szaloniki császár seregeit és az epiruszi állam területének nagy részét Bulgáriához csatolták. A vérontás nélküli terjeszkedés, a cárnak a foglyokkal szembeni embersége és nagylelkűsége tiszteletet keltett ellenségeiben is.

A győzelem alapvetően megváltoztatta a balkáni erőviszonyokat, s teljessé tette a bolgárok politikai hegemoniáját. Az állam határai – ahogyan a cár tirnovói felirata hirdeti Adrianopolisztól Dürrakhionig – a Kárpátoktól az Égei-tengerig, a Fekete-tengertől az Adriai-tengerig értek. A Szalonikire korlátozódott egykori epiruszi görög állambanManuél Komnénosz, Szerbiában pedig Sztefan Vladislav, II. Ivan Aszen vejei uralkodtak a cár gyámsága alatt, aki a „bolgárok és görögök cárja és egyeduralkodója” titulust használta. A dinasztikus állam megalapítására irányuló tervei azonban

szertefoszlottak, amikor fény derült a latinok kettős játéka, illetve amikor a konstantinápolyi trónt Jean de Brienne foglalta el.

Ivan Aszen a latin kérdést már háborúval akarta rendezni, s ennek érdekében katonai–politikai szövetségre lépett a Niceai Császársággal. A külpolitikai fordulatot egyházpolitikai irányváltást követte, s a cár felmondta a Szentszékkal kötött uniót. Egyrészt a pápasággal kötött unió nem tudott meggyökerezni Bulgáriában, másrészt Róma névleges fennhatóságától is igyekezett megszabadulni II. Ivan Aszen, s ezáltal az ortodox uralkodók latinellenes szövetségének kezdeményezőjévé vált. 1235-ben a lampszaki egyházi zsinaton a négy ortodox pátriárka által szentesített határozat megerősítette a Tirnovó központtal helyreállított független bolgár patriarchátust, amelynek fejevé – a pravoszláv hagyományoknak megfelelően – Joakim szerzetest választották. Noha a bolgár–niceai szövetség két alkalommal is megostromolta Konstantinápolyt, II. Ivan Aszen a status quo fenntartására törekedett. A Cár felismerte, hogy a Latin Császárság összeomlásával a Niceai Császárság hatalma fenyegető méreteket ölthet, így újabb fordulatot hajtott végre. A latinokkal és kunokkal szövetkezve egykori szövetségese, Ióannész Vatatész (1222–1254) ellen fordult. Tzurul ostrománál érte a pestisben elhunyt cárné, egy gyermeke és a pátriárka halálának híre, amelyet a cár isteni büntetésnek tekintett a bolgár–niceai szövetség felbontásáért, ezért békét kötött a niceai császárral, de azért ellentételezésként megpróbálta a Szaloniki Császárságot restaurálni. A XIII. század 30-as éveire Bulgária a Balkán és Délkelet-Európa leghatalmasabb államává, döntő politikai tényezőjévé vált, de tényleges szövetségesek nélkül. II. Ivan Aszen uralkodásának vége a mongol–tatár hódítás idejére esett, de sem Bulgáriának, sem pedig Kelet- és Közép-Európa államainak nem sikerült feltartóztatni a Horda invázióját.

II. Ivan Aszen országlása nemcsak a politikai hegemonia és a területszerzés kora volt, hanem a gazdasági és a kulturális fellendülés korszaka is egyben. Bulgária élénk és virágzó kereskedelmi kapcsolatokat ápolt Dubrovnikkal és az itáliai városállamokkal, a cár által veretett arany- és rézpénz került forgalomba. Tirnovó igazi fővárosi arculatot nyert a monumentális építkezések, erősítések és az évszázados történelmi múltat reprezentáló emlékek, ereklyék összegyűjtése révén.

Bulgária tatár korszaka (1241–1300)

II. Ivan Aszen utódai – I. Kaliman Aszen (1241–1246), II. Mihail Aszen (1246–1256) és II. Kaliman Aszen (1256) – alatt az Aszenek öröksége, a cárság hajdani dicsősége a múlté lett. A központi hatalom decentralizáltsága folytán mind jelentősebb méreteket öltött a vidéki bojárság szeparatizmusa, s a belső válságot kedvezőtlen külpolitikai történések súlyosbították. 1242–1243-ban, a Kelet-Európát végigpusztító tatárok uralma alá került a Dunától északra eső vidék és a bolgár állam az Arany Horda adófizető vazallusává vált; a szerbek lerázták a bolgár függőséget, a magyarok a Belgrád, Barancs–Branicsevo térség (1247–1250), a niceaiak pedig Trákia és az Égei-Macedónia egyes részeinek elszakításával (1256) a cárság területi integritását sértették. Mico–Aszen (1256–1257) trónra kerülésével a hatalomért folytatott küzdelmek sora vette kezdetét – a súlyos belharcok és az erőteljes külső beavatkozás tovább mélyítették a belpolitikai krízist. Az elégedetlen hatalmasságok száműzték Micót, s Konsztantin Aszen-Tih (1257–1277) bojárt emelték a trónra. A polgárháború csak 1263-ban, Mico Bizáncba menekülésével ért véget, aki a Fekete-tenger déli partvidékét a császárságnak átengedve újabb területvesztésre ítélte Bulgáriát. Konsztantinnek a központosítást és a belső stabilitás megteremtését célzó intézkedései a bojár ellenzéken és

a szomszédos államok mesterkedésein megbuktak, s – az időközben bizánci szövetségre lépett Nogaj tatárjainak betörései végleg elszigetelték a cárt.

1277-ben a Balkán-hegység keleti részében Ivajlo vezetésével, hatalmas méretű parasztfelkelés robbant ki a központi hatalom ellen. A néhány kisebb tatár horda szétverése révén hatalmas népszerűsége szert tevő parasztvezér vereséget mért a cári csapatokra is. Az alacsony származású, rendkívüli hadvezéri és politikusi képességekkel rendelkező „falusi cár”, Ivajlo (1277–1280), hogy törvényesítse hatalmát, nőül vette Konsztantin özvegyét, s elfoglalta a trónt. Megerősödését Bizánc aggódva szemlélte, s Mico fiát, III. Ivan Aszent (1278–1280) küldte trónkövetelőként Tirnovóba. Ivajlo – újfent elismerve a Horda fennhatóságát – Nogajhoz fordult támogatásért, de a kán táborában a császári intrikák miatt meggyilkolták.

III. Ivan Aszen távozása után a fővárosban I. Georgi Terter (1280–1292) kezébe került a hatalom, de az újabb centralizációs erőfeszítések ismét a bojárok ellenállásába ütköztek. Georgi Terter a tatár beavatkozás miatt – a dinasztikus kapcsolataik ellenére – lemondani kényszerült, mert a kán saját pártfogoltját, Szmilecet (1292–1298) juttatta a trónra, akit fia, Ivan Szmilec (1298–1300) követett. A Hordán belüli véres hatalmi harcokban a törvényes kán, Toktu leszámolt Nogajjal, akinek örököse, Csaka és a tatár fogságból szabaduló Terter-fió, Teodor Szvetoszlav visszatért Bulgáriába. A Csaka (1300) elleni összeesküvés után, Teodor Szvetoszlav (1300–1321) országlása idején viszonylagos belső konszolidáció és aktívabb külpolitikai fellépés következett. Toktu – ellenségének, Csakanak a fejéért cserébe – visszaadta a Hordához került bolgár területeket; s a Dunától délre és a Fekete-tenger menti részeken is megszilárdult a bolgár uralom, majd fia, II. Georgi Terter (1321–1322) alatt Plovdiv környéke is visszakerült a cársághoz. A tatár hegemonia, a belső válság és a balkáni államokkal folytatott szüntelen hadakozás a megerősödött vidéki hatalmasságok centrumainak elszakadását eredményezte, amelyek a XIII. század végétől önálló hatalmi központokként, „államokként” működtek (Vidin – a cárokat adó Sismánokkal –, Szófia, Nikápoly és Kavarna környéke, Szredna Gora, Dobrudzsa). A politikai és gazdasági széttagoltság tartóssá vált, s a XIV. századi bolgár stabilizációs kísérletek idején Európa már egy újabb hódító, a hatalmas Oszmán Birodalom expanziójával nézett szembe.

Bulgária és az oszmán hódítás

Bulgária oszmán uralom alá kerülése, a török hódítások hosszú és bonyolult folyamatának eredménye volt, amelyet döntően befolyásolt a balkáni államok sajátos belpolitikája és nemzetközi viszonyaik. A Bizánc felé történő első török előrenyomulás még a XI. századra tehető, amikor a szeldzsuk–török törzsek Anatóliában megtelepedve létrehozták az ún. Ikoniai Szultánátust. Bár a XIII. században a mongol–tatár hordák csapásai alatt a szultánság keleti területei összeomlottak, a nyugati részeken új katonai–politikai egyesülések, „államalakulatok” formálódtak. Ezen nagyszámú emirátusok között volt az oszmánoké is, amely a XIV. század közepére (Gallipoli-félsziget bevétele) – a szeldzsukokat kiszorítva – kezdeményező szerepre tett szert a Balkán elleni akciókban. A XIV. századig a bolgár csapatok több alkalommal is csatlakoztak a török terjeszkedést feltartóztatni próbáló bizánci hadsereghez (1294, 1305), a század közepétől azonban a török betörések már a bolgár etnikai területeket veszélyeztették – nemcsak az Ivan Alekszandar cár (1331–1371) uralma alatti központi államterület, de a szerb és bizánci fennhatóság alatti bolgárok lakta térség is célponntá vált (Égei-tenger melléke, Macedónia déli része).

Drinápoly (1369) bevétele után – amellyel az oszmánok a cárság közvetlen szomszédaivá váltak – Bulgária szisztematikus meghódítása, a Plovdiv (1370) és Boruj (1371) központok ellen indított támadással vette kezdetét. Ekkor a még politikailag független hatalom élén Ivan Sisman cár (1371–1395) elutasította I. Murad (1359–1389) szövetségi és dinasztikus házassági javaslatát – hűgát, Kera–Tamarát kérte nőül – és kivárára helyezkedett. Miután a Valkasin macedón király és Ivan Ugles despota vezette seregekre a törökök hatalmas vereséget mértek Csernomennél (1371), a Balkán aktívabb törökellenes erőitől elszigetelődve, Ivan Sisman elfogadta a szultán követelését.

A török terjeszkedés nem állt meg, így 1377-ben Ivan Sisman behódolni kényszerült, s a törökök vazallusává vált. Az oszmánok bevették Szófiát (1385), majd a szerbektől elszenvedett Plocsnik menti vereséget (1387) követően – a bolgárok szerződészegése miatt – Ali pasa büntetőhadjáratot intézett a cárság még szabad déli területei, a Balkán-hegység keleti hágói és az északkeleti részek ellen. A Sisman erőire és területére mért végzetes csapás után az oszmánok Rigómezőnél (Koszovo pole, 1389. június 15.) döntő győzelmet arattak a Sztefan Lazarevicsszerb király (1389–1427) vezette keresztény koalíció felett, amely megpecsételte Bulgária sorsát. 1393 júliusában az ősi főváros, Tirnovó is török kézre került, utolsó uralkodóját, Ivan Sismant (az ellenséggel való együttműködés vádjával) I. Bajazid (1389–1402) kivégeztette (1395), s feltehetően ekkor hódoltatták meg a dobrudzsai önálló területi központot is. A keresztések nikápolyi veresége (1396. szeptember 28.) után 1397-ben Ivan Szracimiruralma is összeomlott – bár egyes vélemények szerint fia, (II.) Konsztantin Aszen 1422-ig a szultán vazallusa maradt –, s a Vidini Cárság bukása a bolgár államiség teljes felszámolását jelentette.

Bulgária oszmán hódoltság alá kerülésének okai sokrétűek voltak. Nem sokkal a tatár hegemonia után egy újabb, még erősebb, kimeríthetetlen katonai és pénzügyi erőforrásokkal bíró hódítóval kellett szembenézniük. A decentralizált balkáni keresztény államok – köztük Bulgária is – egymaguk képtelenek voltak a hatalmas Oszmán Birodalomnak ellenállni, de nem tudtak egy tartós és hathatós koalíciót kiépíteni, sőt az egymással folytatott harcaikba – a területszerzés lehetőségével – nem egyszer szövetségként vonták be a törököket.

A délkelet-európai és közel-keleti oszmán terjeszkedés részeként, a bolgár cárság bukása nemcsak a bolgárok, de az egész kontinens, a keresztény Európa számára is súlyos csapást jelentett. Bulgária oszmán fennhatóság alá kerülésével megsemmisült a több évszázados államiség és megszakadt a bolgár nép természetes politikai, gazdasági és kulturális fejlődése. A szent háború révén meghódított bolgár cárság egy idegen politikai berendezkedésű, teokratikus birodalom vazallusává vált, amelynek államszervezeti keretei közt a korabeli európai fellendülésen (földrajzi felfedezések, tudományos-technológiai újítások) kívül rekedve elszigetelődött, és elmaradott országgá vált.

A SZERBEK TÖRTÉNETE

A szerbek letelepedése a Balkánon

A tudományban ma egyöntetű az az álláspont, hogy a szláv őshaza a Kárpátoktól északra helyezkedett el, de a határai, különösen a nyugati és a keleti határai kérdésében már eltérnek a vélemények. Egyesek úgy vélik, hogy abban az időben, amikor a szlávok még egységes etnikai és nyelvi közösséget képeztek, az általuk lakott terület nyugaton nem terjed túl a Visztulán, míg mások a határt az Odera felső folyásánál vélik megtalálni. A legelterjedtebb álláspont szerint keleten a szláv őshaza a Dnyeper felső szakaszáig,

északon a Baltikumig terjedt, délen pedig a Kárpátok lejtőin ért véget, magába foglalva a Prut, a Dnyeszter és a Bug felső folyását. Leegyszerűsítve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy a szláv őshaza a mai Lengyelország keleti, Fehéroroszország déli és Ukrajna északi területein helyezkedett el.

Az ősszláv törzsek szétválásának kezdete a Kr. u. I-II. századra tehető. Bár a szlovének ősei valószínűleg már az I. században átlépték a Duna vonalát, a szlávok első erőteljes expanziója a jelek szerint mégis nyugat felé irányult, ahol a III-IV. században elfoglalták az Elba és az Odera közti egész területet, később pedig Hamburgnál átkeltek az Elba balparti területeire. A Saale folyótól keletre az egész terület a szlávok kezében volt, de kompakt szláv település alakult ki a Majna felső folyása és mellékfolyói vidékén is. Nem sokkal ezután megindult a szlávok vándorlása kelet és dél irányában is.

A mai déli szlávok ősei három fő irányban terjeszkedtek fokozatosan dél felé. Kisé leegyszerűsítve, és a mai képre transzporálva a kérdést, azt mondhatnánk, hogy a későbbi bolgárok és macedónok elődei a Kárpátok keleti vonulata mentén, s részben Erdélyen keresztül haladva érték el az Al-Duna vonalát, a szerbek és a horvátok ősei átkelve a Kárpátokon fokozatosan előzönlöttek a pannon síkságot, míg a szlovének a mai Ausztria keleti, Magyarország nyugati részeit, Észak-Itália egy részét, valamint a mai Szlovéniát szállták meg fokozatosan.

A szlávok rablóhadjáratai a Bizánci Birodalom virágzó balkáni tartományai ellen valószínűleg már az V. század végén elkezdődtek, de az első hír róluk I. Jusztiniánusz (518–527) uralkodásának idejéből származik. Ettől kezdve egyre gyakrabban esik említés az "antok és szklavinok" betöréseiről. Az igazi veszély Bizánc számára azonban az avarok Kárpát-medencei megjelenésével (567) kezdődött. Az avarok uralmuk alá hajtották az itteni szlávokat, s velük együtt vezették hadjárataikat a bizánci területek ellen. Az avar-szláv pusztítások arra kényszerítették a térség lakosságát, hogy a megerősített városokban keressen menedéket. A VI. század végén és a VII. század első évtizedében már a városok sem nyújtottak biztonságot, s az őslakosság tömegesen menekült dél felé. Egyedül a hegyekben maradtak meg nagyobb számban az egykori illirek és trákok romanizált leszármazottai, akiket a szlávok vlahoknak neveztek.

A tér tehát szabad volt, a Birodalom keleten volt elfoglalva a perzsák elleni háborúval, s a szlávok előtt megnyílt a Duna vonalán húzódó határ. Egy-egy betörés után most már nem tértek vissza a Duna bal partjára, hanem a balkáni térségben maradtak. Rablóhadjárataik területszerző hadjáratokká alakultak át. A VII. század elején elárasztották szinte az egész Balkánt, foglalásaik azonban nem mindig bizonyultak tartósaknak. A legdélibb részeken beolvadtak a görög lakosság, északabbra viszont ők asszimilálták idővel a őslakosságot.

Bíborbanszületett Konstantin szerint a szerb és horvát törzsek letelepedése 630-640 körül fejeződött be, de a történészek ma úgy vélik, hogy ez az esemény 615-620 között zajlott le. A bevándorlás után a szláv törzsek egy ideig még változtatták lakhelyüket, keveredtek egymással, s a régi törzsek helyén sokszor újjak szerveződtek területi alapokon. Ezek gyakran új neveket is kaptak, általában egy-egy helyi folyó, vagy más, régebbi balkáni földrajzi név alapján.

Az a törzs, amely a későbbi szerb nép magvát képezte és nevét adta, a források szerint a Nyugati Morava, az Ibar és a Lim, részben a Limtől is nyugatabbra, a Tara és a Piva folyók övezte területen telepedett le. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy ilyen nagy területen nem egy törzsről, hanem törzsszövetségről beszélhetünk, amely a szerb nevet viselő törzs körül alakult ki. A szerbek ugyanis a Balkánon - a magas hegyek és

sűrű erdőségek szabdalta terepen - kisebb területi egységekben, az úgynevezett zsupákban telepedtek le. Ezek a zsupák, amelyek élén a zsupán állt, sokszor csak egy-egy folyó völgyre vagy völgykatlanra terjedtek ki. Ezeknek a zsupáknak az egyesüléséből alakultak ki egy idő után a nagyobb területi egységek, a korai szerb fejedelemségek. A folyamat valószínűleg már a VII. század második felében elkezdődött, s a VIII. század közepéig, legkésőbb végéig befejeződött, mert egy frank krónikás 822-ben azt írja, hogy a "szerbek uralják Dalmácia nagy részét". Dalmácia alatt itt az antik értelemben vett provinciát kell értenünk, amely a tengerparttól az Ibar folyóig terjedt, vagyis magába foglalta a mai Bosznia, Hercegovina, Montenegró, Észak-Albánia és Nyugat-Szerbia területeit is.

A letelepedett szlávok, akárcsak az őshazában, elsősorban földművelő és állattenyésztő életmódot folytattak, de fontos szerepet játszott náluk a halászat és a vadászat is. A szerbek esetében a mezőgazdasági termelés némileg nyilván módosult, a hegyi terep lehetőségeinek megfelelően. A fémfeldolgozás technikáját is az őshazából hozták magukkal, s ismerték a bányászat egyszerűbb formáit is. A kézműipari ágak közül különösen a fazekas és tímár mesterség volt fejlett. Mivel ruházatukat maguk állították elő, természetesen, hogy a len és a kender feldolgozásának technikáját ismerniük kellett.

Az ősi szláv nemzeti szervezete már a Balkánra való behatolás előtt bomladozni kezdett, s a letelepedés után ez a folyamat be is fejeződött. A legkisebb társadalmi egység a „zadruga”, vagyis a nagycsalád lett. A zadrugák élén a domaćin (családfő) állt, aki általában a család legidősebb tagja volt. Ő irányította a zadruga életét, de fontosabb kérdésekben a család férfitagjai együtt döntöttek. A női munkák irányítása a domaćin feleségének volt a feladata. Idővel, főleg ha a zadrugák túlságosan nagyra duzzadtak, egyes kiscsaládok kiváltak belőlük. A zadrugák és a kiscsaládok az úgynevezett „bratstvo”-ban egyesültek, ami ekkor már nem vérségi, hanem területi alapon szerveződött faluközösség volt. Több ilyen bratstvo alkotta aztán a zsupát, amelyről már beszéltünk.

A korai szerb államok

A korai szerb államok létéről és területi elhelyezkedéséről Bíborbanszületett Konstantin tudósít *De administrando imperio* című munkájában. Eszerint a kontinentális részekben fekvő Szerbia az Adriai tenger és a Duna közötti vízválasztótól keletre fekszik. Délen a Lim folyó forrásvidékénél és az Albán Alpok (Prokletije) lejtőin bizánci területtel határos. Keleti határát az Ibar folyó képezi, illetve a Raška folyó mentén fekvő Ras vára. Északon ez a Szerbia a VIII. században a Nyugati Moraváig terjedt.

A tengerparti részekben ennek az elsődleges Szerbiának a szomszédságában kisebb államalakulatok jöttek létre. A Skadari-tó (Shkodrai-tó) tágabb környékén jött létre a Duklja nevű államalakulat, amelynek tengerparti sávja a Bojana folyótól a Kotori öböl déli részéig terjedt. A XI. századtól az antik eredetű Duklja nevet fokozatosan a Zeta elnevezés váltja fel, a mai Montenegró központi részein található azonos nevű folyó nyomán. Dukljától északra, a Kotori öböl és Dubrovnik között terült el Travunija. Nem tudni pontosan, hogy a szárazföldön befelé meddig terjedt, de legfeljebb a vízválasztó vonaláig. Még északabbra, Dubrovniktól a Neretváig, és a Neretva alsó szakaszának völgyében jött létre a Zahumlje elnevezésű fejedelemség. Székhelye Bona (ma Blagaj) a mai Mostartól 10 kilométerre feküdt, a Buna folyó forrásvidékén. Zahumlje szárazföldi területei Szerbiával és Horvátországgal voltak határosak. A tengerparton Zahumljéhez tartozott a 68 km hosszú, akkoriban Stonski ratnak, ma Pelješacnak nevezett félsziget is.

Végül a Neretva és a Cetina folyók torkolatvidéke között egy keskeny területen feküdt a Neretvaiak földje, amelyet Pagániának, azaz Pogányföldnek is neveztek, mert az itt letelepedett, hírhedt kalózként ismert szlávok álltak elleni a legtovább a kereszténység elfogadásának. Ez a terület déli részén Zahumljeval volt határos, szárazföldi része pedig teljes egészében Horvátországgal érintkezett. Messze a tengertől és a fő közlekedési vonalaktól terült el Bosznia, amely eredetileg csak a Bosna folyó felső szakaszának vidékét foglalta magába. A határt Bosznia és Szerbia között a Drina képezte. Uralkodóháza a X. században a szerbiai fejedelmeknek volt alárendelve, de a XII. századtól függetlenné válik Szerbiától.

A Bizánchoz való viszony

A Balkánon történt letelepedéskor a szlávok tisztában voltak vele, hogy idegen területre léptek. A barbárok az ókor óta két legitim, jogi alapokon álló államot ismertek: a Római Birodalmat és Perzsiát. A korabeli felfogás szerint azokon a területeken, amelyek egyszer a Római Birodalomhoz tartoztak, csak az a hatalom volt törvényes, amelyet Róma elfogadott, elismert. A jelek szerint a szlávok formálisan nem vonták kétségbe Bizánc legitimitását azokon a területeken, ahol letelepedtek, de Bizáncnak az első időkben nem volt ereje, hogy jogait érvényesítse.

Amíg haderejük le volt kötve keleten, előbb a perzsák majd az arabok támadásai miatt, a bizánci császárok megelégedtek azzal, hogy a környező szláv törzsek vezetői, akiket ajándékokkal és címekkel igyekeztek magukhoz kötni, elismerjék fennhatóságukat. De a VII. század második felében, a keleti hadszíntéren aratott győzelmeik után, a bizánciak arra törekedtek, hogy visszafoglalják a Balkánon elveszített területeiket is. Első hadjáratuk eredményeként, 658-ban, a makedóniai szláv törzsek egy részét adófizetésre kényszerítették, 688-ban pedig közvetlen uralmuk alá hajtották a makedóniai szlávokat.

A szerb törzsek Bizánc hatalmi központjától jóval messzebb telepedtek le, így az ő esetükben a császárok továbbra is megelégedtek legfőbb hatalmuk formális elismerésével. Bizánc csak a IX. században került közelebb a tengerparti részekre a szerb területekhez, s a szerbekre gyakorolt hatása ettől kezdve közvetlenebbül valósult meg.

Az első szerb uralkodók

Az első szerb uralkodóknak sem a nevét, sem a szláv címét nem ismerjük. A görög források arhontoknak (arhontosz) nevezik őket, míg a latin nyelvűekben a dux megjelölés áll, ami fejedelmként fordítható. A déli szlávoknál a knez (kenéz) elnevezés csak 1050 körül jelenik meg a dokumentumokban.

Bíborbanszületett Konstantin már többször idézett munkájában azt mondja, hogy az a fejedelem, aki a szerbeket az új hazába vezette, még a bolgároknak a Balkánra történő bejövetele, tehát 680 előtt meghalt. Őt a fia követte, majd az unokája foglalta el az uralkodói széket, s továbbra is ugyanaz a család adta a fejedelmeket. Az első név szerint ismert uralkodók Višeslav (781 körül), Radoslav, Prosigoj és Vlastimir voltak. Az első háromról a nevükön kívül semmit sem tudunk, Vlastimir uralkodásáról azonban már részletesebb adatokkal szolgál a császár. Állítása szerint azelőtt a szerbek és bolgárok békében éltek egymás mellett, Vlastimir uralkodásának idején azonban Presziján bolgár kán megtámadta Szerbiát, s három évig háborúzott ellene - eredménytelenül. Ez a három évig tartó háború a IX. század közepe táján, 836 és 852 között folyt.

Az első független szerb állam

A keresztény hittérítők előbb Rómából - valószínűleg inkább az egyházi tekintetben Rómához tartozó tengerparti román városokból -, később pedig Bizánctól

jöttek a szerb területekre, hogy megtérítsék a pogány népet. Az uralkodó réteg egy részénél bizonyos sikereket értek el, de a lakosság tömegeinél latin és görög nyelven folytatott térítő munkájuk eredménytelen maradt.

A IX. század harmadik évtizedében Bizánc újra az arabokkal folytatott háborúval volt elfoglalva. A szerbek úgy érezték, ki kell használni ezt a számukra kedvező helyzetet, hogy megszabaduljanak a Bizánctól való formális függőségtől is. S mivel a szerb területeken a bizánci hatalom megtestesítői, egyedüli képviselői a keresztény misszionáriusok voltak, előbb tőlük kellett megszabadulni.

Vlastimir uralkodásának idejében a szerb uralkodóréteg soraiban túlsúlyba kerültek az új hit ellenzői, akik nem nézték jó szemmel az idegen papok tevékenységét, s kihasználva Bizánc helyzetét, elűzték őket. A keresztényellenes mozgalom később áttért a tengeremelléki részekre is.

Miután megszabadultak a bizánci hatalmat megtestesítő papoktól, a szerbek, Vlastimir fejedelem vezetésével, hivatalosan is kinyilvánították a Bizánctól való teljes elszakadásukat, s országuk függetlenségét. Bizánc ebben a pillanatban nem volt olyan helyzetben, hogy fellépjen a szerbek ellen. Ezt majd csak később fogja megtenni.

Vlastimir uralkodásának idején a szerbiai fejedelmek hatalma áttért a tengeremelléki Travunijára is. Vlastimir feleségül adta a lányát Veloja travunijai zsupán fiához, Krajinához, s vejének fejedelmi címet adományozott. Ezt csak abban az esetben tehetette meg, ha vejét vazallusi viszony fűzi hozzá. Korábban a travunijai uralkodók csak a zsupán címet viselték, Krajinát és utódait viszont Bíborbanszületett Konstantin arhontoknak, vagyis fejedelmeknek nevezi.

A bolgárok elleni háborúk

A független szerb állam létrejötte nemcsak Bizánc érdekeit sértette, de a bolgároknak sem tetszett. Miután kiterjesztette hatalmát a Timok folyó vidékére, Belgrádra és környékére, a Tisza tájára és a Szerémségre, s biztosítva érezte magát a frankok ellen, Bulgária a fiatal szerb állam ellen fordult, hogy megsemmisítse, mielőtt még erőre kapna. Mint erről már említés esett, Preszijam kán három évig harcolt Szerbia ellen, de nem ért el semmit, csak elveszette „seregének nagyobb részét”.

Vlastimir halála után fiai, Mutimir, Strojimir és Gojnik vették át a hatalmat. Bár ők hárman fölsoztották maguk között az ország területét, a fejedelem a legidősebb, Mutimir lett, míg fivérei alárendeltjeiként uralkodtak országrészükben.

Preszijam kán halála után, 852-ben fia Borisz vette át a hatalmat Bulgáriában. Folytatva apja terjeszkedő politikáját, ő is sereget küldött Szerbia ellen, de a siker ezúttal is elmaradt. Mutimir, Strojimir és Gojnik egyesült erővel győzelmet arattak a bolgárok felett, s a megvert bolgár sereg vezérei, Borisz kán fia Vladimir és tizenkét bojár szerb fogságba esett. Borisz kénytelen volt békét kötni a szerbekkel, akik ezután szabadon engedték foglyaikat.

Belviszályok

A békekötés után Szerbia egy ideig biztonságban érezhette magát Bulgária részéről, de az országban ekkor belharcok törtek ki. Vlastimir fiai összevesztek a hatalmon, s fegyverrel támadtak egymásra. A harcból győztesként Mutimir került ki, de az ország megsínylette a belháborút.

Miután legyőzte őket, Mutimir átadta fivereit Borisz bolgár kánnak, vagyis száműzte őket Bulgáriába. Maga mellett tartotta viszont Gojnik Péter nevű fiát, de Péter - akit Petar Gojniković néven jegyez a szerb történetírás - az első adandó alkalommal Horvátországba szökött.

Strojimir élete hátralevő részét a bulgáriai száműzetésben élte le. Fia Klonimir bolgár nőt vett feleségül, s ebből a házasságból született az a Časlav, aki később be fogja írni a nevét a szerb történelembe.

A kereszténység felvétele

Amikor a bizánci trónt az energikus I. Baziliosz császár foglalta el (867-886), azonnal támadásba lendült az arabok ellen, de a nyugat-balkáni szláv fejedelemségekre is rá tudta kényszeríteni a hatalmát. A vazallusi viszony ezúttal nemcsak formális volt. Bizáncot hadjáratai során segélycsapatokkal kellett támogatni. Cserébe viszont a császár átengedte a tengerparti fejedelmeknek azt az évi adót, amelyet a dalmát városok addig Konstantinápolynak fizettek.

A vazallusi függőséget a belharcokban legyengült kontinentális Szerbia uralkodója, Mutimir is kénytelen volt elfogadni. A császár legfontosabb követelése az volt, hogy a fejedelmek biztosítsák a keresztény hittérítők zavartalan tevékenységét. Ezzel kezdetét vette a szerbek második, az elsőnél jóval sikeresebb keresztény hitre való térítése. A tengerparti fejedelemségek egyházi tekintetben a Szplit központú Dalmát érsekségnek voltak alárendelve, s elképzelhető, hogy a kontinentális Szerbia is oda tartozott, bár erre vonatkozó pontos adatok nincsenek. Fennmaradt egy levél, amelyben a pápa felszólítja Mutimir fejedelmet, hogy országának egyházával csatlakozzon Metód Pannon érsekségéhez, a jelek szerint azonban erre nem került sor.

Bizánc fennhatóságának elismerésével, és a keresztény papok tevékenységének engedélyezésével Szerbia elvesztette a Vlastimir idejében kivívott függetlenségét, az adott körülmények között azonban más lehetőség nem volt.

Bizánc és Bulgária között

Baziliosz császár halála után, s még inkább Simeon bolgár kán, majd cár trónra lépését követően (893) a Balkánon megváltoztak az erőviszonyok. Bizánc egyre gyengült, Bulgária pedig erősödött. Simeon 897-ben súlyos vereséget mért a bizánci seregre, s évi adó fizetésére kényszerítette a császárt. Az ezt követő béke 913-ig tartott, amikor újra kiújultak a harcok Bizánc és Bulgária között. Szerbia a háborúskodások alatt két erős hatalom között találta magát, amelyek közül Bulgária uralma alá akarta kényszeríteni, Bizánc pedig igyekezett felhasználni a bolgárok elleni harcban.

Szerbia helyzetét súlyosbították az állandósult trónviszályok is. Mutimir fejedelemnek három fia volt: Pribislav, Bran és Stefan. Halála után (891 vagy 892) Pribislav foglalta el a trónt, de nem sokáig uralkodott, mert 892-ben vagy 893-ban visszatért Horvátországból unokafivére Péter - Petar Gojniković - s bizánci segítséggel letaszította a trónról. Három évvel később a megint csak Horvátországból érkező Bran próbálkozott a trón elfoglalásával, de sikertelenül. Péter foglyul ejtette és megvakíttatta. Újabb két év múltán, 897-ben vagy 898-ban, a Mutimir által Bulgáriába száműzött Strojimir fia, Klonimir támadt Péterre. A bolgár támogatásnak köszönhetően eleinte sikereket ért el, de Péter végül legyőzte, foglyul ejtette és kivégeztette. Ezt követően Gojnik fia Péter még két évtizedig uralkodott Szerbiában.

Ebben az időben a szerb népnév már régen túlterjedt az elsődleges Szerbia határain. Bíborbanszületett Konstantin azt állítja, hogy az ő uralkodása idején (913-959), a szerb fejedelmek uralták Boszniát is, amelynek legjelentősebb városa Szalinesz - a mai Tuzla. Arról már szóltunk, hogy Travunija uralkodói még Vlastimir idejében elismerték a szerbiai fejedelmek fennhatóságát, Gojnik fia Péter pedig kiterjesztette uralmát a Neretvai fejedelemségre, Pagániára is. De a császár Zahumlje lakóit is szereknek nevezi, még ha ez a fejedelemség akkor még önálló volt.

Amikor kiújult a háborúskodás Bulgária és Bizánc között, a bizánciak igyekeztek maguk mellé állítani Péter szerb fejedelmet, aki valahol az uralma alatt levő adriai partokon találkozott is követükkel. Szimeon cár tudomást szerzett a találkozási helyről, s a megvakított Bran fiát, Pált küldte sereggel Péter ellen. A bolgár csapatok vezetői tárgyalást ajánlottak Péternek, de valójában törbe csalták, foglyul ejtették és Bulgáriába vitték, ahol fogságban halt meg.

Pál - Pavle Branović - Szimeon cár vazallusaként uralkodott (917-920), ami természetesen nem tetszett a bizánciaknak, s egy másik trónkövetelőt, Pribislav fiát, Zahariját küldték ellene sereggel. Pál a támadást visszaverte, Zahariját foglyul ejtette és Bulgáriába küldte. Valamivel később azonban Pál átpártolt a bizánciakhoz, ami felbőszítette Szimeon cárt, aki most a nála élő Zahariját játszotta ki ellene. Zaharija a bolgár sereg segítségével elűzte Pált, de amikor megszilárdult a hatalma, ő is hátat fordított a bolgároknak és a bizánciak oldalára állt. A bolgárok ekkor sereggel támadtak rá, de ő legyőzte a bolgárokat, két hadvezérüket foglyul ejtette és Konstantinápolyba küldte. Szimeon most sokkal nagyobb hadsereget küldött Szerbiára, s Zaharija kénytelen volt elhagyni az országot és Horvátországba menekülni (924).

Miután valamennyi szerb fejedelem, akit trónra segítettek, elpártolt tőlük, a bolgárok most más utat választottak. Ebben a hadjáratban is magukkal vitték a szerb uralkodócsalád egyik tagját, Klonimir fiát - Strojimir unokáját, Vlastimir dédunokáját - a bolgár anyától született Časlavot, de nem azért, hogy trónra segítsék, hanem csalétekként. A Časlav fogadására összehívott szerb zsupánokat foglyul ejtették, s Časlavval együtt Bulgáriába küldték.

A bolgár seregek ezután végigpusztították az országot, a lakosság egy részét elhurcolták, míg a másik része Horvátországba vagy bizánci területre menekült. Bíboranszületett Konstantin - nyilván túlzással - azt állítja, hogy a bolgár hadjárat után egész Szerbiában ötven férfi maradt, asszonyok és gyerekek nélkül, és vadászatból éltek.

A tengerparti fejedelemségeket nem érte el a bolgár támadás, de a központi részek eleste után Travunija egy időre újra önállósodott, a Neretvai terület (Pagánia) pedig végleg elszakadt Szerbiától.

Szerbia újjászervezése

A bolgár uralom mindössze három évig tartott. Szimeon cár halála után (927) a szerb fejedelmi család már említett tagja, Časlav, kihasználta a Bulgáriában eluralkodott zűrzavart, Szerbiába szökött, s kiszámú híve élén kezébe vette a hatalmat. Első dolga volt, hogy elismerje a bizánci császár fennhatóságát és a segítségét kérje. Az elmenekült lakosság rövid idő alatt visszatért, s mint Bíboranszületett Konstantin írja, a császár támogatásának és bőkezű ajándékainak köszönhetően, Časlav „újjászervezte és benépesítette az országot, s megszilárdította a fejedelmi hatalmat”. A császár ő maga volt. Časlav országának pontos határait nem ismerjük. A mai történészek szerint túlzó az a korábbi vélekedés, hogy az összes szerb területet egyesítette uralma alatt, de hogy Bosznia újra Szerbia része lett, azt több forrás is bizonyítja. Bíboranszületett Konstantin szerint Szerbia nyugaton újra Horvátországgal volt határos, mégpedig egész pontosan a Pliva, Livno, Cetina és Imota horvát zsupákkal, s a jelek szerint legfennsőbb uralmát egy idő után újra elismerték Travunija uralkodói is. Časlav halálának évéről és körülményeiről nincsenek adataink, mivel addigra a tudós császár már lezárta, befejezte művét, s néhány évvel később, 959-ben maga is elhunyt. Egy inkább legendának, mint biztos forrásnak tartott írás szerint egy ízben Bosznia északi részein a kalandozó magyarokkal ütközött meg, s győzelmet aratott felettük. A csatában a magyarok vezetője is

elesett. Az elesett vezér özvegyének kérésére a magyarok újabb sereget indítottak Časlav ellen. Az ütközet színtere a mai Észak-Szerbia területén volt, amit akkor még Szerémségnek hívtak. A legendás írás szerzője szerint, a magyarok éjjel törtek rá a szerb táborra, rokonaival együtt elfogták Časlavot és a Szávába fojtották. Az eset 950-952 körül történhetett, ha egyáltalán így történt.

Bizánci uralom alatt

A Časlav halálát követő évtizedek szerb történelméről nagyon kevés adatunk van. Az általános balkáni események azonban nyilván hatással voltak a szerb fejedelemségekre is, így ezekből lehet levonni bizonyos következtetéseket. A hosszú ideig tartó rivalizálás után Bizánc felülkerekedett a bolgárokon, s 971-ben közvetlen uralma alá hajtotta Bulgáriát, megszüntette a bolgár cárságot. A szerbek keleti szomszédai tehát most nem a bolgárok, hanem a bizánciak voltak. Ez a helyzet azonban nem sokáig tartott, így nem tudni, gyakorolt-e a bizánci szomszédság valamilyen hatást Szerbiára. Bizáncban 976-ban trónharcok folytak, Makedóniában pedig felkelés tört ki. A felkelés központja Preszpa és Ohrid körül volt, s élén egy helyi kis uralkodó fia álltak, akik közül egy idő után Szamuilo emelkedett ki. A felkelés futótűzként terjedt, Bizánc pedig újra az arabokkal volt elfoglalva, így nem tudott hatásosan fellépni Szamuilo ellen, aki elfoglalta Szimeon cár egykori országának egész területét, s a bolgárok cárjává kiáltotta ki magát.

A X. század vége felé, 998. körül, Szamuilo megtámadta Duklját, amelynek fejedelme, Jovan Vladimir ellenállás nélkül megadta magát. Szamuilo később feleségül adta hozzá a lányát és meghagyta helyi uralkodónak. Miután végigperzselte Dalmáciát, Bosznián és Szerbián keresztül vette visszafelé az útját, s nyilván ezeknek a fejedelmek is vazallusi viszonyra kényszerítette. A XI. század elején azonban Bizánc újra támadásba lendült a Balkánon, s egyre-másra aratta győzelmeit Szamuilo felett. Szamuilo 1014-ben bekövetkezett halála után a területileg is összezsugorodott országában trónharcok törtek ki, s amikor 1018-ban utóda Vladiszlav is elesett, a bizánciak szinte harc nélkül - csak kisebb helyi ellenállásokba ütközve - megszállták az egész Balkánt. Hogy a szerb területeken miként valósult meg a bizánci uralom, nem lehet pontosan tudni. Annyi biztos, hogy a mai Szerbia keleti és északi részeit közvetlenül betagolták a közigazgatásukba, az Ibar folyótól nyugatra azonban a jelek szerint meghagyták a vazallusi viszonyba vetett helyi uralkodókat. Erre utal egy forrás, amely azt állítja, hogy a raškai nagyzsupán, a boszniai bán és Zahumlje fejedelme a XI. század harmincas éveiben Bizánc szövetségesei voltak Duklja fejedelmével szemben. A forrás, mint látjuk, nem Szerbiáról beszél, hanem Raškának nevezi az Ibar és a Drina közti területet, uralkodóját pedig nagyzsupánnak. A nagyzsupáni cím - amely csak a keleti szerb területek uralkodóit illette meg - a latin forrásokban magnus jupanus, megaiupanus, a magyarországi iratokban magnus comes alakban jelenik meg.

Ebben az időszakban történt egy jelentős változás, amelyről konkrét adataink vannak. A bizánciak a Raškai püspökséget az Ohridi érsekség alá rendelték, s oda tartozott néhány más olyan püspökség is, amelyek csak később lettek Szerbia részei. Szerbia korábban egyházi tekintetben állandóan ingadozott Róma és Konstantinápoly között, ennek az ingadozásnak most vége lett. Raška végleg a bizánci kultúrkörhöz lett csatolva, míg a tengerparti területek a római egyházi szervezethez tartoztak. Ezt a kettéosztottságot csak megerősítette az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás.

De a szerb terület politikai szempontból is több felé lett osztva. Az északi területek közvetlen bizánci közigazgatás alatt álltak. Az Ibar és a Drina közti raškai

területekről csak a XI. század végéről vannak adataink, de nyilvánvaló, hogy a bizánci befolyás itt közvetlenebbül érvényesülhetett, mint a Drínától nyugatra. Ez a különbség vezethetett később ahhoz, hogy Szerbia nyugati részei végleg elszakadtak, s Bosznia - a korábbiánál tágabb határok között - önálló állammá vált.

Duklja az ellenállás élén

A korábban önálló államisággal rendelkező balkáni népek nehezen viselték el a bizánci uralmat. Az egyre gyakoribb felkeléseket a központi területeken a bizánci katonaság rendre elfojtotta, de a perifériákon a sikerek tartósabbnak bizonyultak. Az első sikeres harc Vojislav dukljai fejedelem nevéhez fűződik. Vojislav először 1034 tavaszán kelt fel a bizánciak ellen, de ezt a felkelést már 1036 nyarán elfojtották, őt magát foglyul ejtették és Konstantinápolyba hurcolták. Vojislav az első adandó alkalommal megszökött, s 1038 elején újabb felkelést indított, ezúttal több sikerrel. „Elfoglalta a szerbek földjét”, vagy ahogy egy másik forrás írja, „elfoglalták az illír hegyeket”. A bizánciak ezúttal nem tudtak komolyabb erőt felvonultatni ellene. Erre csak akkor került sor, amikor 1039/40 telén egy nagy mennyiségű aranyat szállító bizánci hajó zátonyra futott Duklja partjainál, s Vojislav elfoglalta a szállítmányt. A Vojislav ellen küldött sereg a nehezen járható terepen súlyos vereséget szenvedett, újabb sereg elindítására pedig nem volt lehetőség, mert időközben a központi területeken is felkelés tört ki. Újabb hadjáratra csak 1042-ben került sor. A mintegy 60.000 embert számláló bizánci sereget Vojislav mélyen beengedte az országba, de mögöttük embereivel lezárta a hegyszorosokat. Amikor a bizánci hadvezére úgy vélte, hogy elegendő zsákmányt és foglyot ejtett és visszafelé indult, az egyik szorosban Vojislav harcosai nyilakkal és kövekkel támadtak rá, s szinte az egész sereget megsemmisítették. A sikeres harcok után Vojislav kiterjesztette hatalmát Travunijára és Zahumljere is, de hogy a kontinentális részeken milyen mélységig terjedt ki uralma, arra nincsenek pontos adatok.

A XI. század közepe táján Vojislavot fia, Mihailo követte a trónon. Mihailot VII. Gergely pápa egy 1077-ben írt levelében a "szlávok királyának" nevezi, s azt ígéri, hogy jogart és zászlót is küld majd neki. Hogy ez bekövetkezett-e, arra nincsenek adatok. Egyes történészek azt állítják, hogy Mihailo Raškára is kiterjesztette uralmát, mások viszont adatok hiányában ezt megkérdőjelezzik. Mihailo uralkodása idején, 1072-ben Makedóniában újabb felkelés tört ki. A felkelők Mihailo segítségét kérték, s a dukljai uralkodó fiát, Bodint küldte el egy kisebb sereggel. A felkelők Bodint cárrá kiálották ki, s eleinte komoly sikereket értek el, de a felkelés végül mégis elbukott.

Mihailo halála után (1082 körül), fia Bodin lépett a trónra. Bodin ügyesen lavírozott a bizánciak és az őket támadó normannok között, s tovább bővítette országa határait. Egyes vélekedések szerint uralmát nemcsak Raškára, hanem Boszniára is kiterjesztette. Hogy Duklja, amelyet ekkoriban egyre gyakrabban Zetának neveznek, mennyire megerősödött, bizonyítja az a tény is, hogy a pápa, engedve Bodin kérésének, Bár központtal új érsekséget létesített. A bárói római katolikus érsek azóta is a "Szerbia prímása" címet viseli. Bodin halála után belharcok törtek ki az országban, amely elsősorban ennek köszönhetően gyors hanyatlásnak indult. Duklja vezető szerepét a Bizánc elleni harcban a következő időben Raška fogja átvenni.

A raskai nagyzsupánok harca Bizánc ellen

Raškáról a XI. század nyolcvanas éveitől kezdődően egyre több adatunk van. Ebben az időben Raška nagyzsupánja Vukan volt, aki Bodin király segítségével került hatalomra. Bodin sikeres harcai idején Vukan Koszovó felé terjesztette ki Raška határait,

Bodin halála után pedig beavatkozott a Duklájában folyó hatalmi harcba. Az ő uralkodása idején Raška vette át a szerbek függetlenségi harcának vezetését.

A XII. században Magyarország terjeszkedő politikája dél felé fordult. A magyar királyok előbb Horvátországra, majd a dalmát városokra, végül pedig Boszniára is kiterjesztették hatalmukat. Ilyen körülmények között Magyarországnak összeütközésbe kellett kerülnie Bizánccal is, amelynek határai a Száva mentén húzódtak. Ebben a helyzetben a magyarok a függetlenségi harcukat folytató szerbek természetes szövetségesei lettek.

Vukan nagyzsupán utóda I. Uroš idejében a szerb-magyar szövetség tovább erősödött, főleg miután II. Béla még trónralépése előtt feleségül vette a raškai nagyzsupán lányát, Ilonát. Ilonával Magyarországra jött fivére Beluš (vagy Beloš) bán is, aki magas tisztséget töltött be a magyar udvarban. A közös szerb-magyar harcok Bizánc ellen folytatódtak II. Géza (1140-1162) idejében is. Gáza anyai ágon I. Uroš unokája volt, az őt követő II. Uroš nagyzsupánnak pedig unokaöccse, ami nyilván hozzájárult a kölcsönös bizalom megerősödéséhez.

II. Uroš uralkodásának bő évtizede állandó és váltakozó sikerrel folytatott harcokkal telt. A harcok súlyosságát mutatja, hogy 1150 -ben maga I. Mánuel császár vezette a bizánci sereget Raška ellen, s csak elkeseredett és nagyon véres ütközetben tudta legyőzni a magyar segélycsapatokkal megerősített szerbeket. A vereség után II. Uroš kénytelen volt elismerni a bizánci fennhatóságot, és segélycsapatokat adni a császárnak háború esetén. Ennek ellenére mind ő, mind fivére és utóda Desa nagyzsupán minden alkalmat megragadott, hogy Bizánc ellen forduljon.

Kihasználva a Zetában dúló belviszályt - ekkor már így nevezik az egykori Duklajt - Desa kiterjesztette hatalmát a tengerparti fejedelemségekre is. A jól működő magyar kapcsolatokon kívül Desa Németországban is megpróbált szövetségeseket találni. Igaz, a bizánci fennhatóságot nem tudta teljesen lerázni, de ahhoz már elég erősnek érezte magát, hogy 1163-ban megtagadja a segélycsapatok küldését. Ezt követően a bizánciak törbe csalták és Konstantinápolyba vitték Desát, ahonnan ugyan megszökött, de hogy újra átvette volna a hatalmat Raškában, arra nincsenek adatok.

A Desa megbuktatását követő években óriási bizánci nyomás nehezedett Raškára, s a szerbek 1165-ben és 1167-ben is kénytelenek voltak segélycsapatokkal támogatni a császárt a magyarok ellen. Ugyanakkor éppen ezekben az években történnek fontos belső változások is Raškában. Ekkor jelenik meg a szerb történelemben először Nemanja István /Stefan Nemanja/ neve.

Nemanja István családjáról meglehetősen keveset tudunk. A jelek szerint rokonságban voltak mind a raškai nagyzsupánokkal, mind a zetai /dukljai/ uralkodócsaláddal. A XII. század első felének zűrzavaros éveiben Nemanja apja Zetába menekült, majd később a család visszatért Raškába. Amikor a bizánciak Nemanja bátyját Tihamért segítették a nagyzsupáni székbe, Nemanja az ország keleti részét kapta meg irányításra. Miután túlságosan önállósította magát, fiverei ellene fordultak, de Nemanja legyőzte őket, s magához ragadta a nagyzsupáni hatalmat. Ez feltehetőleg 1166-ban történt, de arra biztos adat van, hogy 1168-ban ő Raška nagyzsupánja.

Bár Nemanja István nagyzsupánként többször is szembeszállt Bizánccal, végül mégis kénytelen volt elfogadni a vazallusi viszonyt Mánuel császárral szemben. A vazallusi függőség lerázására majd csak a császár 1180-ban bekövetkezett halála után került sor.

Nemanja István állama

Mánuel császár halála után III. Béla király elérkezettnek látta az időt, hogy folytassa déli irányba történő terjeszkedési politikáját. Sikereinek hatására az eddigi bizánci vazallusként uralkodó Kulin boszniai bán is csatlakozott a Bizánc elleni harchoz. Amikor a magyar sereg már a Morava völgyében járt, Nemanja István (1166-1196) raškai nagyzsupán is támadásba lendült. Az egyesült szerb-magyar sereg hatalmas sikereket ért el Niš és Szerdika (ma Szófia) környékén. Béla ezt követően visszatért Magyarországra, s Nemanja egyedül folytatta tovább a harcot. A hadszíntéri sikerek következtében országához csatolta az addig bizánci uralom alatt levő szerbek lakta területeket, egészen Nišig.

A keleti irányba való terjeszkedés később folytatódni fog, Nemanja azonban előbb nyugatra fordult, s uralma alá hajtotta a tengerparti területeket, Zetát, Travuniját és Zahumljet, ami azt jelenti, hogy országának nyugati határát egy hosszú tengerparti sáv képezte, amelyet délen a Drim folyó határolt, északon pedig megközelítette a Cetina torkolatát. Erős flotta hiányában egyedül Dubrovnikot nem sikerült elfoglalnia.

Nemanja dél felé is kiterjesztette országa határait: elfoglalta Metohiját, Koszovót, Skopljet, a Vardar felső folyásának vidékét és a mai Észak-Albánia egy részét. Tette mindezt Bizánc rovására.

Az ország terjeszkedésével és megerősödésével párhuzamosan, Nemanja István nagy jelentőséget tulajdonított az egyházi szervezet megszilárdításának. Ennek érdekében sorra emeltette a kolostorokat, amelyek a kor kívánalmainak megfelelően egyben a kultúra - a tudomány, a művészetek, a gyógyítás - központjai is voltak. Az általa emeltetett kolostorok - amelyek közül a legnevesebb a Studenica kolostor - az ún. raškai stílus legkorábbi emlékei. A raškai stílus egyaránt magán viseli a román és a bizánci építészeti jegyeit, s jól példázza a korabeli Szerbia helyét a kor politikai és kulturális térképén.

A Nemanja által elfoglalt területek közül a bizánciakat a legérzékenyebben a Morava völgyének elvesztése érintette, mivel itt vezetett az út Niš és Belgrád között. Súlyos harcok árán 1190 őszén sikerült is visszavenniük ezt a részt, s még egyszer eljutni Belgrádig, de ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a bizánci uralom ezeken a területeken nem tarthat sokáig. Miután belátta, hogy Nemanját nem képes vazallusi függőségre kényszeríteni, a császár más módon próbálta magához kötni az új szerb dinasztiát: feleségül adta unokahúgát Nemanja középső fiához, majdani örököséhez, Istvánhoz (Stefan).

A XII. század utolsó évtizedében jelentős változások történtek a Balkán félsziget politikai viszonyaiban. Magyarország egyre erőteljesebben kezd terjeszkedni dél irányában, így az eddigi szövetségesek fokozatosan ellenfelekké, majd ellenségekké váltak, az eddigi ellenség, Bizánc pedig szövetségessé lett. Uralkodásának vége felé Nemanja már a magyarok ellen volt kénytelen védeni országát határait, amiben a bizánciak politikailag és katonailag segítettek.

Amikor 1196-ban középső fia javára lemondott a trónról és kolostorba vonult, Nemanja István egy független és minden tekintetben megerősödött országot hagyott maga után. A kor szokásainak megfelelően, másik két fiának még uralkodása idején átengedett egy-egy országrészt, amelyeket alárendelt uralkodóként kormányoztak. A legidősebb Vukan Zetát és Travuniját kapta, a legfiatalabb Rastko pedig Zahumljet. Rastko azonban már 1192-ben elhagyta országrészét és az Athosra ment, ahol Száva néven felvette a szerzetességet. Nem sokkal lemondása után követte őt az ekkor Simeon

szerzetesi névre hallgató Nemanja István is. A bizánci császár engedélyével egy régi kolostor romjain ők ketten felépítették a Hilandar kolostort, amely az elkövetkező évszázadokban a szerb kultúra fellegvára lesz. A felújított kolostorban húnyt el 1199. február 13-án a dinasztiaalapító Nemanja István Simeon szerzetesként.

Nemanja István utódai

Nemanja István legidősebb fia Vukan nem nyugodott bele, hogy ő csak egy országrész ura, s apjuk halála után öccse ellen fordult. A kezdeti torzszalkodások és vádaskodások után Vukan 1202-ben szövetségre lépett Imre magyar királlyal, segítségével elűzte fivérét és átvette a nagyzsúpáni hatalmat. Hogy Vukan ez alkalomból valóban hűségesköt tett-e Imre királynak, mint egyesek vélik, pontosan nem tudni. Tény, hogy Imre a beavatkozást úgy értelmezte, mint a hűbéresnek nyújtott segítséget, s felvette a „rex Serviae” (Szerbia királya) címet. Bár a valóságban soha nem voltak Szerbia királyai, a magyar uralkodók ezt a címet egészen 1918-ig használták.

Vukan uralkodása nagyon rövid ideig tartott. Nem tudni pontosan mikor és milyen körülmények között tért vissza a szerbiai trónra István, de a külpolitikai körülmények ezt egyértelműen megkönnyítették. Egyrészt Kulin bán, aki már két évtizede a magyar királyok vazallusaként uralkodott Boszniában, a szerbiai beavatkozás miatt most Imre ellen fordult, s megtámadta annak szövetségesét, Vukant. Valószínűleg ennél is nagyobb súllyal esett latba az a körülmény, hogy az újjászerveződött bogár cárság - Második Bolgár Cárság - igényt tartott azokra a területekre, amelyeken ekkoriban Magyarország és Bizánc osztoztak, s a bolgárok 1203-ban megtámadták a magyarokat. István nyilván kihasználta a helyzetet, amelyben Imre nem tudott Vukan segítségére lenni, s fokozatosan visszafoglalta országát. A testvérek közötti harcok 1204 végén vagy 1205 elején fejeződtek be, s visszaállt a régi állapot: István újra Szerbia nagyzsúpánja lett, Vukan pedig a zetai részek fejedelme.

Ezt követően István és Vukan felkérték fivérüket, Száva szerzetest, hogy térjen haza az athoszi Hilandarból, s hozza magával apjuk ereklyéit. Simeont - az egykori Nemanja Istvánt - ekkoriban már szentként kezdték tisztelni, ami a fiatal dinasztia számára fontos körülmény volt. Az ereklyéket a Studenica kolostor templomában helyezték el, amelynek igumenje a hazatért Száva lett. Száva életrajzírója szerint ő állította végleg helyre a békét István és Vukan között.

István uralkodása idejében (1196-1228) két nagyon jelentős esemény történt. Miután a keresztések 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt, ahol létrehozták a Latin Császárságot, a Bizánci Császárság területén pedig több kis állam jött létre, István politikájában a nyugati orientáció került előtérbe. Ennek egyik legkézzelfoghatóbb eredménye az volt, hogy a pápa 1217-ben királyi koronát küldött Istvánnak, amelyet a pápai legátus helyezett a szerb uralkodó fejére. Ennek következtében István Stefan Prvovenčani (Elsőként megkoszorúzott) néven vonult be a szerb történelembe.

A másik jelentős esemény a szerb egyház önállóságának elérése. István országának nyugati, tengerparti területein voltak ugyan római katolikus püspökségek, sőt Bárban érsekség is, az ország területének túlnyomó részén azonban a bizánci egyházi hatás érvényesült. Száva 1219-ben felkereste a Konstantinápoly eleste óta Nicaiában székelő bizánci császárt és pátriárkát, s elérte, hogy a raškai püspökséget autokefális érsekség rangjára emeljék. Ezzel Szerbia a politikai függetlenség kivívása után egyházi tekintetben is független lett a görög egyháztól. Mint Szerbia első érseke, Száva a már meglévő püspökségek mellett újakat hozott létre, s nyolc püspököt szentelt fel. Így lényegében létrejött a teljesen önálló szerb egyházi szervezet.

Istvánt elsőszülött fia, Radoslav (1228-1234) követte a trónon. Túlzott görög orientációjával sem az egyház, sem a nemesség nem volt megelégedve, s ezért fellázadtak ellene és öccsét Vladislavot ültették a helyére.

Vladislav (1234-1243) uralkodása idején újra Bulgária lett a Balkán elsőszámú hatalma. Hogy biztosítsa bel és külpolitikai helyzetét, Vladislav Bulgária felé fordul, feleségül veszi a bolgár cár leányát, s apósa támogatásával uralkodik. A bolgár cár váratlan halála, majd a Szerbiát is megérintő tatárjárás után a túlzott bolgár befolyással amúgyis elégedetlen szerb főnemesség lemondásra kényszeríti Vladislavot, aki kénytelen öccsének, I. Urošnak átengedni a trónt.

I. Uroš (1243-1276) uralkodásának kezdetén Szerbiát nem fenyegette egyetlen, korábban egymással rivalizáló szomszédja sem. A Konstantinápolyi Latin Császárság elvesztette erejét, a Bizánci Császárság még emigrációban volt, az epiroszi és nicaiai görögök az egymás elleni harccal voltak elfoglalva, Magyarország a tatárjárás után romokban hevert, Bulgária még sokáig kénytelen volt elismerni alávetettségét a Fekete-tenger partvidékén kialakult erős tatár hatalmi központtal szemben. A béke éveiben lehetőség nyílt Szerbia gazdasági fejlődésére. Uroš jó kapcsolatokat épített ki Dubrovnikkal, a dubrovniki kereskedőtelepek gombamódra szaporodtak Szerbiában. A szász bányászok betelepítése után a bányászat gyors fejlődésnek indult, ami lendületet adott a kézműipar és a kereskedelem felvirágzásának.

Uralkodásának második felében Uroš kénytelen volt lavírozni az újra megerősödő Magyarország és az 1261-ben visszaállított bizánci Császárság között. A magyar királlyal a viszony hol ellenséges volt, holt szövetségesi, bár az erre vonatkozó adatok évszámok tekintetében nem precízek. Annyi bizonyos, hogy Uroš 1267/68-ban betört a magyarok által korábban kialakított Macsói bánságba, de ez a hadjárat kudarcra végződött. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy Uroš idősebb fia Dragutin feleségül vette IV. Béla unokáját, a majdani V. István lányát, Katalint, de hogy ez a házasságkötés még IV. Béla uralkodásának idejében történt-e, mint egyesek vélik, vagy csak V. István trónra lépését követően, 1270-ben, erről nem szólnak a források.

Uroš az ország egységének megőrzése érdekében nem volt hajlandó idősebb fiának Dragutinnak kijelölni egy országrészt, amelyben mint alárendelt uralkodó uralkodhatna, ami ellentétet szült apa és fia között. Uralkodásának vége felé Uroš Dubrovnikkal szemben is megváltoztatta politikáját, s el akarta foglalni a várost, de a velenceiek erélyes fellépésére visszavonult. Végül nyílt harcra került sor apa és fia között, amelyből Dragutin került ki győztesen. Uroš visszavonult Zahumljeba, fölvette a szerzetességet, s 1277-ben ott is halt meg.

Az I. Uroš idejében gazdaságilag megerősödött Szerbia, szövetségben a dél-itáliai Anjoukkal, újra Bizánc rovására kívánt terjeszkedni. Dragutin király uralkodása alatt (1276-1282) azonban nem történtek komolyabb változások ilyen irányban, ami az uralkodóosztály elégedetlenségét váltotta ki. A ránehezedő nyomás és egy súlyos lovas baleset végül arra készítette Dragutint, hogy lemondjon öccse Milutin javára. A közöttük létrejött megállapodás értelmében Dragutin Szerbia északi részeit kapta meg mint társ- vagy alárendelt uralkodó. Ugyanakkor a magyar királyok is átengedték neki a Macsói, Sói és Ozorai bánságokat, s az így összeállt területeken 1316-ban bekövetkezett haláláig gyakorolta a főhatalmat.

II. Uroš Milutin (1282-1321) beváltotta a szerb uralkodóosztály elvárásait, s már uralkodásának első esztendejében megtámadta Bizáncot. A hadjárat hatalmas sikereket hozott. A szerbek most végleg elfoglalták a már többször elfoglalt és elvesztett Skopljét

és nagy területeket hódítottak meg Macedóniában. Az ezzel a hadjárattal egy időben lezajlott Szicíliai vecsernye (1282. március 31) ellehetetlenítette az Anjou koalíciót, s Bizánc minden erejét Szerbia ellen fordította, de próbálkozásai rendre kudarcba fulladtak. Hogy megállítsa Milutin terjeszkedését, a bizánci császár békét kötött vele, s feleségül adta hozzá leányát, Szimonidát.

Annak ellenére, hogy az országban gyakoriak voltak a pártharcok, Milutinnak sikerült megerősítenie a központi hatalmat, amiben az egyház volt a legfőbb támasza.

Milutin uralkodásának közel negyven esztendeje alatt Szerbia gazdasági téren is tovább erősödött. A Novo Brdo és környéke réz, vas, ólom, ezüst és aranybányái nemcsak a királyi kincstárat gazdagították, de lendületet adtak az ipar és kereskedelem további fejlődésének is.

II. Uroš Milutin halála után trónharcok törtek ki az országban, amelyekből Milutin legidősebb fia, István került ki győztesen, akit III. Uroš néven koronáztak királlyá, később pedig az általa emeltetett Dečani kolostorról a Dečanski nevet kapta.

III. Uroš (1322-1331) - Stefan Uroš Dečanski - uralkodása alatt Szerbia nemzetközi tekintélye erősen megnövekedett. Ő is tovább terjeszkedett dél és kelet felé, de amikor a bolgárokon 1330-ban aratott győzelem után nem használta ki, hogy a csatában a bolgár cár is elesett, s nem próbálta meghódítani Bulgáriát, a főnemesség nagy része ellene fordult, s fiát játszotta ki ellene. Az első összeütközés apa és fia között még kibéküléssel végződött, de aztán megint kiújult a harc, melynek eredmény az lett, hogy az öreg király fia, Dušan István fogságába esett, s nem sokkal később meg is halt.

Dušan birodalma

Dušan István (1331-1355) előbb királyként uralkodott, majd 1346-ban cárrá koronáztatta magát. Ezt megelőzően hatalmas területeket hódított el Bizánctól. Első hadjárata eredményeként 1334-ben elfoglalta az északi macedón területeket, az 1342-1345 közötti háborúskodás során kijutott az Égei-tengerre, s országa határait a Marica folyóig tolta ki. Már cárként, 1347-1348-ban megszállta Epiroszt és Thesszáliát, s hadai csak a Korinthoszi öbölnél álltak meg. Nem sikerült viszont elfoglalnia Szalonikit, s flotta hiányában az annyira áhított Konstantinápolyt sem.

A szerb királyok déli, délkelet irányba történő expanzióját kihasználták a bosnyákok, s még Dušan trónra lépése előtt elfoglalták Zahumljét, s így kijutottak a tengerre. Dušan 1350-ben nagy sereggel bevonult a Neretva völgyébe, hogy visszaszerezze az elvesztett országrészt, de a bizánciak támadásának hírére kénytelen volt visszafordulni.

Dušan többször került összeütközésbe a balkáni expanziót főleg Bosznia irányába egyszerre inkább fokozó magyar állammal is. A harcok itt változó sikerrel folytak, döntő fordulatra Dušan életében nem került sor.

Miután a bizánciak a szerbek elleni harcban a Kisázsiaián előretörő törökök segítségét is megszerezték, Dušan csapatai kétszer is megütköztek velük, s mindkét ízben vereséget szenvedtek. Amikor pedig a törökök a Balkánon is megvetették a lábukat, Dušan megpróbált közelebbi kapcsolatot kiépíteni a római pápával, s azt kérte, nevezze ki őt a keresztények török elleni harcának „kapitányává”, ezt azonban I. Lajos magyar király megakadályozta. Dušan cár terveinek 1355-ben bekövetkezett hirtelen halála vetett véget.

Dušan birodalmának szervezeti felépítése

Dušan a birodalmát két részre osztotta. Az egyik részt a régi szerb állam részei képezték, a másikat a bizánciaktól meghódított területek. Cárként koronázásakor fiát, Urošt királlyá kronázta, s neki adta kormányzásra a hagyományos szerb területeket, míg magának a bizánciaktól meghódított területeket és városokat tartotta meg. Itt meghagyta a korábbi közigazgatási berendezkedést, s az egyes országrészek élére helytartókat nevezett ki. Ezek általában a cár rokonai és hadvezérei sorából kerültek ki. Így például Epirosz deszpotája Dušan féltestvére Simeon lett, a felesége fivérének Albániát adta, míg Thesszáliát, Macedóniát és más részeket seregeinek vezérei kapták.

Dušan az uralkodók fő feladatának a törvénykezést tartotta, s ezért két országgyűlést hívott össze 1349-ben és 1354-ben, s ezeken elfogadtatta a nevéhez fűződő törvénykönyvet - Dušanov zakonik. A törvénykönyv máig fennmaradt másolataiban több mint kétszáz cikkelyt tartalmaz, s ezekből jól kirajzolódik a szerb feudális állam berendezkedése.

Dušan cár birodalmának széthullása

Dušan cárt tizenkilenc éves fia, Uroš István követte a trónon (1355-1375). Általában V. Urošként emlegetik, de cárként valójában I. Uroš cár volt. Uralkodása alatt nemcsak Dušan birodalma, de a régi, eredeti Szerbia is részeire bomlott. A birodalmat először kívülről érték támadások. Egy bizánci oligarcha kihasználta Thesszália helytartójának halálát, s elfoglalta ezt a főleg görögök lakta országrészt, majd Dušan féltestvére Simeon ellene támadt, s elragadta tőle Epirosz déli részét. Ezek után Simeon - aki apai ágon Nemanjić, anyai ágon pedig a bizánci Palailogosz dinasztia leszármazottja volt - cárrá kiáltotta ki magát, de a hatalmat nem tudta megszerezni. Simeonnak 1359-ben sikerült visszafoglalnia Epiroszt és Thesszáliát, de azt nem rendelte alá Uroš cárnak, hanem önálló országot hozott létre, ahol a "görögök és szerbek cárként" uralkodott.

Szerbia északi részén két szerb oligarcha harcolt egymás ellen, s egyikük I. Lajos magyar királyt hívta segítségül, amit Lajos ki is használt, s hadaival betört Szerbiába, de nem sokkal később ki kellett vonulnia. Lassanként Szerbia többi része is bomladozni kezdett. A központi hatalom, amely Uroš uralkodásának első éveiben még meglehetősen jól működött, egyre gyengébb lett. Ezt kihasználva a mai Albánia területén több szerb és albán főúr külön fejedelemséget alapított. Szerbia nyugati része és a tengerpart közötti területeken Vojislav Vojinović volt az úr, aki egyébként élete végéig kitartott Uroš cár mellett. Nem így a Balšić család, amely egyre nagyobb területeket ragadott magához Zetában s csak formálisan ismerte el a központi hatalmat. Hogy országának széthullását megakadályozza, Uroš a macedóniai részek uraira, a Mrnjavčević fivérekre, Vukašinra és Uglješára igyekezett támaszkodni. Uglješának 1365-ben deszpotai címet adományozott, s a keleti részek urává tette meg, míg Prilep és Ohrid környékének urát Vukašint királyi rangra emelte, ami annyit jelentett, hogy társuralkodójává választotta. Az együttműködés a cár és a király között azonban csak két-három évig tartott.

A raškai részek urai és a Mrnjavčević testvérek között korábban sem volt jó a viszony, Vukašin társuralkodóvá választása után pedig ellenséges lett. Nikola Altomanović, aki nagybátyja, Vojislav Vojinović országrészét örökölte, már korábban is a maga útját járta, most pedig nyíltan szembeszállt a cári döntéssel. De Vukašin királyi rangra emelése Uroš egyik leghűségesebb emberének, Lazar Hrebeljanovićnak sem tetszett. Lazar elhagyta az udvari szolgálatot, s birtokainak kiterjesztésével elkezdte kialakítani a saját országrészét. Ugyanezt tette Vuk Branković is Koszovón.

Egyes források szerint a raškai uraknak 1369-ben sikerült maguk mellé állítani Uroš cárt. Ezt követően Nikola Altomanović és Lazar Hrebeljanović szövetséget kötöttek a Mrnjavčević testvérek ellen, de a csatamezőre csak Nikola Altomanović vonult ki és súlyos vereséget szenvedett.

Szerbia tehát már Uroš cár 1371-ben bekövetkezett halála előtt végképp részeire bomlott. S történt mindez a törökök előrenyomulása és a végzetes Marica menti csata előestéjén.

A fejedelemségek kora. A török hódítás kezdete

Szerbia széthullásának idején belharcok folytak Bizáncban és Bulgáriában is, ami megkönnyítette a törökök előrenyomulását a Balkánon. Drinápoly és Philippopolisz elfoglalásával beékeltek magukat a Konstantinápoly és Szaloniki környékére zsugorodott Bizánci Birodalom és Szerbia közé. Bizánc megpróbált nyugati segítséget szerezni, de sikertelenül. Uglješa Mrnjavčević, a kelet-macedóniai területek deszpotája viszont Bizánccal folytatott tárgyalásokat, de az eredmény itt is elmaradt. Végül mikor Uglješa elhatározta, hogy megpróbálja visszaszorítani a törököket, csak fivére Vukašin király csatlakozott hozzá. A Mrnjavčević testvérek serege Drinápoly felé tört, de a törökök a Marica folyó menti Csernomennél 1371. szeptember 26-án meglepték őket és fölényes győzelmet arattak. A csatában elesett a két Mrnjavčević testvér is. A csata kimenetelének hírére a bizánciak elfoglalták Uglješa országának egy részét, de nem sokkal később a törökök kiverték őket onnan, s 1373-ban a bizánci császár már a törökök vazallusaként uralkodott. Vukašin fiát, Marko királyt meghagyták apja örökében, de szintén vazallussá tették, s ugyanez a sors jutott Északkelet-Macedónia és Délkelet-Szerbia urainak, a Dejanović (Dragaš) fivéreknek is. Amikor a Marica menti csata után néhány hónappal, 1371. december 2-án vagy 4-én elhunyt Uroš cár, a Nemanjićok állama névlegesen is megszűnt létezni. Az egykori Szerbia helyén számos kisebb-nagyobb fejedelemség jött létre, amelyek urai egymás ellen is harcoltak.

A szerb egység és a Nemanjićok államának visszaállítására való törekvések azonban nagyon gyorsan föléledtek. Az egység egyedüli letéteményese Uroš halála után az egyház volt. Marko ugyan legitim király volt, de török vazallusként nem is gondolhattott arra, hogy kísérletet tegyen a hatalom megszerzésére egész Szerbiában. Ezt Lazar Hrebeljanović, azaz Lázár fejedelem fogja megtenni, aki a Morava mentén uralkodott. Őt támogatta mindjárt az elején az egyház is. A legnagyobb területeket, Raška központi részeitől egészen a tengerpartig, Nikola Altomanović uralta, aki Raška zsupánjának nevezte magát. Eleinte a magyarok is támogatták, de amikor szövetségre lépett Velencével, szembekerült a magyarokkal. Tvrtko boszniai bán és Lázár fejedelem, „az újdonsült magyar vazallus”, összefogtak ellene, egyesült erővel, s talán némi magyar segédlettel 1373-ban legyőzték, országát fölosztották maguk között, őt magát pedig megvakították. E győzelmet követően Lázár hatalmas területekkel gyarapította országát, Tvrtko pedig, aki női ágon a Nemanjićok leszármazottja volt, 1377-ben Mileševában, szent Száva sírjánál királlyá koronáztatta magát. Ez nem vezetett feszültséghez Lázár és Tvrtko között. Tvrtko megalégedett a királyi címmel és azokkal a nyugatszerbiai területekkel, amelyek Nikola Altomanović legyőzése után kerültek a birtokába, míg Lázár célja nem a királyi korona, hanem a valóságos hatalom megszerzése volt. Miután feleségül vette Lázár egyik lányát, Koszovó és környéke ura, Vuk Branković egyesítette országát Lázáréval, elismerve Lázár elsőbbségét az uralkodásban. Kettejük országa Skopljától a Dunáig és a Szávaig terjedt. Ez az ország gazdaságilag és katonailag is elég

erős volt, hogy egy ideig ellen tudjon állni a török előnyomulásnak. Így 1386-ban sikerült visszaverni a szultán által vezetett nagyobb török sereget is.

Murad szultán 1389 nyarán hatalmas sereggel vonult Szerbia ellen. A döntő ütközetre június 15-én, az új naptár szerint 28-án, került sor Kosovo polje, azaz Rigómező területén. Lázár és Vuk Branković hadait Tvrtko király boszniai egységei erősítették. A csata során egy szerb vitéz, Miloš Obilić megölte Murad szultánt, s egy ideig úgy tűnt, hogy a szerbek győztesként kerülnek ki az ütközetből. Murad idősebb fia Bajazid azonban - miután megölette öccsét - magához ragadta a fővezérséget, s véres küzdelemben végül győzelmet aratott. A szerb nemesség színe-virága elesett az ütközetben, a sebesülten fogságba esett Lázár fejedelmet pedig Bajazid kivégeztette. A főurak közül csak Vuk Branković maradt életben.

A csata után Bajazid sürgősen visszavonult, hogy megerősítse helyzetét a birodalom élén. Egyelőre nem törekedett Szerbia elfoglalására, megelégedett azzal, hogy Lázár özvegye, aki kiskorú fia helyett irányította az országot, elismerje hűbérurának. A fejedelemasszony ezt már csak azért is kénytelen volt megtenni, mert Zsigmond magyar király a rigómezei csata után néhány hónappal megtámadta Szerbiát, s elfoglalta annak északi részeit.

Amikor nagykorúvá vált, Lázár fia István - azaz Stefan Lazarević - is török vazallusként uralkodott, s részt vett a török oldalon az angorai (ankarai) csatában (1402), amelyben Timur Lenk mongoljai döntő csapást mértek a törökökre. A csata során Bajazid is fogságba esett, majd rövidesen meghalt. István a csata után előbb Konstantinápolyba ment, ahol a deszpota címet adományozták neki, amely Bizáncban a legmagasabb cím volt a császári után. Szerbia uralkodói ettől kezdve ezt a címet viselik.

Szerbia egységének visszaállítása

A törökök angorai veresége és a szultán halála utáni trónharcok lehetővé tették István deszpota számára, hogy lerázza a török függőséget. Ehhez szövetségesre volt szüksége, s ez az adott helyzetben elsősorban Magyarország lehetett. István közeledése Zsigmond magyar királynak is jól jött, hiszen csak 1403 augusztusában tért vissza Budára Csehországból, ahová az ellene lázadó magyar főurak elől menekült. A két uralkodó 1403 végén vagy 1404 elején szövetségre lépett, ami megváltoztatta Szerbia helyzetét. Zsigmond átengedte új szövetségesének Belgrádot és a Macsói bánságot, ezen kívül hatalmas birtokokat adományozott neki Magyarország különböző területein, s megtette az ország egyik zászlósurává. Ezekkel az adományokkal István formálisan Zsigmond vazallusává vált, amit jóval később, az 1426-ban megkötött tatai egyezményben írásban is rögzítettek. Ez az egyezmény - amelyben István „subditus vasallus regni Hungariae”-ként Zsigmondot hűbérurának ismeri el - azt is tartalmazza, hogy amennyiben István fiúutód nélkül halna meg, őt unokaöccse, Brankovics György (Đurađ Branković) követi a trónon.

Szövetségük első éveiben Zsigmond csapatokkal is támogatta Szerbia török elleni harcát. Később, amikor német-római császár lett, már kevesebb figyelmet szentelt a balkáni eseményeknek, de addigra Szerbia újra megerősödött, s egy időre meg tudta védeni magát.

István deszpota beavatkozott Bajazid fiának trónharcaiba is, s mivel ezekből végül az általa támogatott I. Mehmed került ki győztesen (1413), Szerbia számára egy viszonylagosan békés időszak következett. A békeévek, amelyek persze nem voltak felhőtlenül békések, lehetővé tették az ország újbóli gazdasági megerősödését, ami a kultúra fejlődésének is lehetőséget adott. Apja példáját és a Nemanjićok hagyományát

követve, István deszpota - aki anyai ágon Nemanjić leszármazott volt - templomokat és kolostorokat emeltetett, amelyek egyúttal irodalmi, fordítói és könyvmásoló műhelyek voltak. Lévén maga is író, pompásan berendezett belgrádi udvarában egész irodalmi kört alakított ki, melynek tagjai nemcsak szerbek, hanem a törökök által elfoglalt területekről elmenekült görögök és bolgárok is voltak. Kancelláriáján keresztül levelezést folytatott Európa számos uralkodójával, udvarával. Őt magát és környezetét megérintette a reneszánsz hatása, amit nem sokkal később el fog söpörni a történelem vihára.

Miután III. Balša, zetai uralkodó, aki István deszpota egyik nővérének volt a fia (egy másiké Brankovics György volt), 1421-ben fiúutód nélkül halt meg, országát István deszpotára hagyományozta. István országa ezzel kijutott a tengerre. Az északon a Duna és a Száva, délen az Adria által határolt területen visszaállt Szerbia egysége.

A függetlenség végnapjai

Amikor 1427-ben István deszpota váratlanul meghalt, egy a körülményekhez képest stabil országot hagyott utódjára, a nála nem sokkal fiatalabb unokaöccsére, Brankovics Györgyre /1427-1456/. Brankovics mégsem volt könnyű helyzetben. Egyrészt a tatai egyezmény értelmében Belgrádot és környékét át kellett adnia a magyaroknak, ami a lakosság körében hatalmas elégedetlenséget váltott ki, másrészt dél és kelet felől egyre jobban nyomultak előre a törökök. Lévén egyszerre vazallusa a magyar királynak és a török szultánnak, Brankovics gyakran kénytelen volt lavírozni kettejük között, ami mindkét oldalon bizalmatlanságot szült. Mint magyarországi nagybirtokos részt vett az ország politikai életében. Miután Katalin nevű lányát Cillei Ulrichhoz adta feleségül, a Cilleiek és Hunyadiak között folyó pártharcokban a Cilleiek oldalán állt, holott országának érdekei inkább Hunyadi Jánoshoz köthették volna.

Szerbia útjában állt a törököknek az ekkor már fő ellenségnek tartott Magyarország felé, ezért a szultán 1439-ben nagy haddal támadt Brankovics György országára, s elfoglalta a deszpota új fővárosát, Smederevot (Szendrő) is. Csak Novo Brdo tartotta magát két éven keresztül. Brankovics Magyarországra menekült, s egységeivel részt vett Hunyadi János 1443. évi hadjáratában, amelynek eredményeként a szultán békére kényszerült, Szerbia függetlensége pedig visszaállt.

Brankovics György a béke éveit arra használta föl, hogy helyreállítsa uralmát Zetában, amelynek tengerparti városait a velenceiek foglalták el, a hegyvidék egy részét pedig az újonnan létrehozott Hercegovina ura, Stefan Vukčić Kosača, aki szent Száva sírjánál, Mileševa kolostorban, „szent Száva hercegévé” koronáztatta magát. A deszpota ez idő alatt távol tartotta magát a magyarok és a törökök között folyó harcoktól.

Amikor II. Mehmed hosszas ostrom után 1453-an elfoglalta Konstantinápolyt, s ezzel megszűnt létezni az ezeréves Bizánci Birodalom, a törökök célpontja újra Szerbia lett. Előbb a jól megerősített Novo Brdot foglalták el, majd a magyar kézen levő Belgrád ellen vonultak. Az 1456-ban lezajlott Nándorfehérvár ostroma a magyar történelemből jól ismert. A magyar sereg a szerbek segítségével, Hunyadi János vezetése alatt fényes győzelmet aratott, de Hunyadi a pestis áldozatául esett. Ugyanez év decemberében meghalt Brankovics György deszpota is. Halála után három évvel, 1459 júniusában a törökök elfoglalták Smederevot, ami Szerbia végleges elését jelentette.

Szerbia után a szultán 1463 tavaszán Bosznia ellen fordult, s rövid idő alatt megsemmisítette Stefan Tomašević király országát, őt magát pedig elfogatta és kivégeztette. A következő célpont Hercegovina volt, amelynek nagy részét a törökök 1465-ben foglalták el, de Stefan hercegnek, majd halála után a fiának egészen 1482-ig sikerült megtartani egy keskeny tengerparti sávot Hercegnovi központtal.

Zeta tengerparti részeit a velenceiek szállták meg, az egykori Felső-Zetában pedig, amelyet ekkor már Crna Gorának kezdtek nevezni, a Crnojević család uralkodott. A Crnojevićek velencei segítséggel egy ideig még ellenálltak a török hódítóknak, de 1499-ben elesett Crna Gora is. Ezzel - leszámítva azt az északi sávot, ahol Mátyás király a magyar végvári rendszert alakította ki - a szerbek lakta területek szinte teljes egészükben török uralom alá kerültek.

A szerb nemesség egy része Magyarországra menekült, s az itt élő szerbek élére állva folytatta a harcot a törökök ellen. A szerb főurak részt vettek az ország politikai életében, így a mohácsi vereség utáni polgárháborúban is. Egyesek Zápolya, mások Ferdinánd oldalára álltak, míg a délvidéki népi tömegeket egy az ismeretlenségből előbukkant ember, Cserni Jovan szervezte hadsereggé. Amikor azonban Magyarország déli és középső területei török uralom alá kerültek, a szerb nemesség lassan eltűnt a történelem színteréről. A török uralom megszilárdulásával párhuzamosan megkezdődött a török közigazgatás és birtokrendszer kiépítése. A behódolt szerb nemesség egy része azonban még sokáig megtarthatta birtokait.

LENGYELORSZÁG

A lengyel állam keletkezése. Lengyelország a X-XII. századi Európában

Lengyelország lengyel neve – Polska – a lengyel polán törzs nevéből (pole 'mező'), azaz a mezőket megmunkáló emberek elnevezéséből származik. A polán törzs a Warta folyómellékét lakta, amely később Wielkopolska (Nagy-Lengyelország) néven vált ismertté. A hatalmi központ Gniezno volt, itt volt a székhelye a polán törzs vezetőinek, akiket később – legendás ősük után – Piastoknak neveztek. A X. század folyamán a Piast-hercegek által vezetett polán törzsek területi terjeszkedést folytattak, s uralmuk alá hajtották az Odera és a Bug, a Kárpátok és a balti tengerpart közötti területen élő más lechita törzseket. Hatalmukat kiterjesztették a kujawiánokra, akik központi vára Kruszwicában volt, a mazóviaiakra Płockkal, a lędziánokra (ebből származik a magyar lengyel szó) Sandomierz-zsel, a pomorzánokra Gdańskkal és Woliń-nyal, a X. század alkonyán a Krakkóban székelő wiślanokra, valamint a sziléziai törzsekre Wrocław-val, Opoléval és Legnicával.

A korabeli krónikák szerint a Piast-ház első hercege I. Mieszko volt (kb. 960–992), akinek származásáról csak legendák maradtak fenn. Anonymus Gall jegyezte le azt a hiedelmet, hogy Gniezno várában élt egy Popiel nevű fejedelem, akit elkergettek. A hatalmat egy egyszerű földműves, Piast és felesége, Rzepka fia, Siemowit ragadta magához. Az ő utódaik voltak Leszek és Siemomysł, s ez utóbbi fia lett Mieszko.

A lengyel állam megeremtőjének I. Mieszkót tartják. Ennek oka az, hogy az ő idejében befejeződtek a területi hódítások, s az egymáshoz nyelvben és kultúrában közelálló törzsek egyesítése. A herceg újjászervezte a megszerzett területeket, s egységesített államrendszerbe kapcsolta őket 966-ban. I. Mieszko felvette a kereszténységet, ennek révén a lengyel államot beillesztette Közép-Európa politikai rendszerébe, s egyben kijelölte a lengyel állam és társadalom európai és keresztény fejlődésének útját. Amikor 960 körül Mieszko átvette a hatalmat, felmerült az elkövetkező évszázadok Lengyelországának alapvető politikai dilemmája, milyen legyen a Piastok államának viszonya a német császársághoz és a pápai államhoz. A német állam terjeszkedése az Elba középső és alsó folyásának területén, az ott élő szláv törzsek meghódítása arra vallott, hogy Lengyelországnak erős, veszélyes, s ugyanakkor

civilizációs szempontból vonzó szomszédokkal kell számolnia. Németország univerzális törekvései kifejezésre jutottak 962-ben, amikor I. Ottót császárrá koronázták. A lengyel herceg választás elé került: vagy fenntartja a pogányságot és harcol a teljes politikai függetlenségért (ez hosszabb időskálán mérve kudarcra lett volna ítélve) vagy pedig felveszi a kereszténységet, Lengyelországot bevezeti a keresztény európai civilizáció körébe, s egyben a német császársággal való viszonyát laza függőség alapján rendezi. I. Mieszko ez utóbbi mellett döntött, amivel biztosította Lengyelország fejlődésének alapjait, valamint részvételét az európai államok és népek közösségében. 965-ben felségül vette Dobrava cseh hercegnőt. A hercegnő kíséretében számos pap érkezett Lengyelországba, akik megkezdték a missziós tevékenységet. Maga az uralkodó 966-ban vette fel a kereszténységet. Két évvel később Poznańban megalakult az első lengyel püspökség, élén Jordan püspökkel, aki valószínűleg olasz volt. A szövetség Csehországgal, a kereszténység, Jordan püspök alakja arra mutat, hogy Lengyelország törekedett ellensúlyozni a német császárságtól való függőséget. Még nyomatékosabban hangsúlyozza ezt a politikát az, hogy I. Mieszko Lengyelországot 990 körül a Dagome iudex néven ismert oklevélben pontos határmegjelöléssel Szent Péternek – tehát a római Szentszéknek – hagyományozta, hogy így a nemzetközi szövetség útján legalizálja államát és biztosítsa függetlenségét szomszédaival – a csehekkel és a németekkel – szemben. Mieszko jelentős katonai sikerei, valamint a kereszténység felvétele, az európai kereszténység figyelmét erre a régióra irányította, a századfordulón a különböző források és krónikák már „Polonia” néven említik.

Mieszko fia és utódja, I. Vitéz Boleszláv – Bolesław Chrobry – (992–1025) kezdetben hasonló úton haladt Lengyelország függetlenségének növelése felé. 997-ben megszervezte a cseh püspök, Adalbert (Wojciech) missziós útját a porosz törzsek közé, s amikor a misszionárius mártírhalált halt, testét megvásárolta, elhelyezte a gnieznói székesegyházban és a vértanú szentté avatását felhasználta Lengyelország rangjának emelésére. A rövid ideig tartó kedvező nemzetközi politikai helyzet kedvezett ennek szándékának. Az idealista beállítottságú III. Ottó német császár II. Szilveszter pápával együtt egy egyetemes keresztény közösség kiépítését tűzte ki célul, amelynek négy tartóoszlopa lett volna: Itália, Gallia, Germánia és Sclavinia, azaz a szlávok, s képviselőjükül Chrobryt választotta. 1000-ben Gnieznóban, Szt. Adalbert sírjánál találkozott egymással a két uralkodó. A császár Chrobryt a császárság patríciusának nevezte, átadta neki Szt. Mór lándzsájának másolatát, fejére császári diadémot helyezett, s ami a legfontosabb – hozzájárult ahhoz, hogy Gnieznóban lengyel főegyházmegyét hozzanak létre. Az egyházi szervezet, amelyet az első bencés kolostorok egészítettek ki, fontos szerepet töltött be az állam politikai struktúrájában.

Az így elnyert politikai függetlenséget a III. Ottót követő uralkodók idején Lengyelországnak védelmeznie kellett. Vitéz Boleszláv győzelmet aratott a hosszú ideig, 1002–1018-ig tartó lengyel-német háborúban. Közép-kelet-európai túlsúlyát megerősítette 1018-ban a kijevei hadjáratban. A lengyel függetlenség megnyilvánulásaiá lettek a királyi koronázási ünnepek, Vitéz Boleszláv 1025-ben.

Halála után – testvéreit félreállítva – II. Mieszko (1025–1034) került hatalomra, akit ugyancsak 1025-ben koronáztak meg. Nevéhez sikertelen külpolitikai akciók fűződtek, 1031-ben menekülni kényszerült, s trónját a magyar anyától származó Bezprym vette át (tőle kapta nevét Veszprém városa), de őt rövidesen meggyilkolták. II. Mieszko német segítséggel került vissza a hatalomba, melynek az lett az ára, hogy le kellett mondania a koronáról, hűbéressé vált, s el kellett ismernie a Piast-

hercegek területi jogait. 1034-ben főúri lázadás áldozata lett. Fia, I. Kázmér – Kazimierz – (1034–1058), az urak lázadása következtében menekülni kényszerült, s csak német segítséggel tudott visszatérni hazájába. Uralkodása idején újjáépítette az országot, s ezzel kiérdemelte a Megújító(Odnowiciel) jelzőt, de nem kísérelte meg a német függőség felszámolását. Fia, a Merésznek, Kegyetlennek, deBőkezűnek (Śmiały, Okrutny, Szczodry) is nevezett II. Boleszláv (1058–1079) számos eredményes háborút vezetett, újjászervezte a főegyházmegyét, s 1076-ban a teljes függetlenséget és a királyi koronát is sikerült átmenetileg visszaszereznie. Itt felhasználta a német császárság és a pápai állam konfliktusát, IV. Henrikkel szemben VII. Gergely mellett foglalt állást. Eközben azonban maga is konfliktusba került a lengyel főurakkal, akiket nyugtalanított a hatalom túlságos központosítása. Az ellenzékkel küzdő király megölte az ellenzékiek vezérét, Szaniszló (Stanisław) krakkói püspököt (a leendő szentet és Lengyelország védőszentjét), ami országos felháborodást váltott ki. 1079-ben visszaszerezte a gnieznói érsekség jogát, később azonban elkergették az országból (Magyarországon halt meg). Fivére és utóda, Ulászló Herman – Władysław Herman – (1079–1102) nem tudta folytatni elődje sikeres politikáját, meglegedett a hercegi címmel és elismerte a laza függőséget a német császárságtól.

Fia, III. Ferdeszájú Boleszláv – Bolesław Krzywousty – (1102–1138) ugyancsak hercegi titulussal rendelkezett, számos eredményes háborút folytatott, visszaverte az 1109-es német támadást, egyesítette a főurakat és a lengyel közlovaságot az elveszített Tengermellék érdekében, visszaszerezte ezt a tartományt, s közreműködött a tengermellékieket megkeresztelő Bambergi Ottó missziójának megszervezésében. Lengyelországot ekkor kezdik Regnum Poloniae-ként emlegetni.

A feudális széttagoltság

A társadalmi viszonyok fokozatos feudalizációja alámosta a hercegi jogrendszert, az erős, központi dinasztikus hatalmat, a főurak függését a hercegtől. A XII. században már sok főúr rendelkezett a herceg által juttatott földdel. Az egyház ugyancsak behozta Lengyelországba a feudális szervezeti mintákat és földbirtokok szerzésére törekedett. A rendszer feudalizálódása korlátozta a főurak függését a hercegtől. Ez a többi között kifejezésre jutott abban, hogy a főúri csoportosulások ezt vagy amazt a trónkövetelőt támogatták. Az állam hercegségekre oszlott, amelyek élén ugyanannak a Piast-dinasztiának tagjai álltak.

A feudális széttagoltság időszakának kezdetét Ferdeszájú Boleszláv 1138-ban kelt végrendelete jelentette, melyben kísérletet tett az utódlás szabályozására. Kialakított egy egységes és oszthatatlan területet, az ún.szeniorátust: Kis-Lengyelország Krakóval, a sieradzi terület és Nagy-Lengyelország Gnieznóval, a gdański Tengermellék, valamint a Nyugat-Pomeránia feletti hűbéri jog. Ez a terület mindig a dinasztia legidősebb tagját illette. Ezen kívül az országot további négy területre osztotta: Mazóvia, Kujávia; Nyugat-Nagy-Lengyelország Poznań-nyal; Sandomierz és Wislica vidéke; Szilézia és Lubusföld. A łęczycai területet pedig felesége és születendő gyermeke számára sajátította ki. A végrendelet értelmében a szenior elsőbbséget élvezett testvéreivel szemben.

Az elsőszülöttségi jog azonban nem gyökeresedett meg a lengyel örökösödési jogban. III. Boleszláv halála után utódai között belháború tört ki: II. Ulászló – Władysław – (1138–1146) összeütközésbe került Göndörhajú Boleszlávval (Bolesław Kędzierzawy) és III. Öreg Mieszkóval (Mieszko Stary). Mindketten teljes önállóságra és a szeniorátus kisajátítására törekedtek. A főurak segítségével sikerült II. Ulászlót kikergetniük az országból. A hatalmat ekkor Boleszláv vette át (1146–1173), halála után

pedig III. Mieszko (1173–1177), akit a kislengyel főutak elkergettek a trónról, utódja II. Igazságos Kázmér – Kazimierz Sprawiedliwy – (1177–1194) lett. Őt követte legkisebb fia, Fehér Leszek – Leszek Biały – (1194–1227). A szeniorátus intézménye elvesztette szerepét.

A feudális széttagoltság csúcsidőszakában, a XIII. század közepén Lengyelország mintegy 20 hercegségből állt. A központi hatalom megszűnése és a különböző helyi uralkodók meggyengülése elősegítette a lengyel egyház, a főurak és a közlovagok önállóságának megerősödését.

A XII. és a XIII. század a népesség számbeli fejlődésének és az aktív telepítéspolitikának az időszaka volt. A hercegek, püspökök, lovagok nemcsak a meglévő javak gyümölcsöztetésében voltak érdekeltek, hanem új falvak létesítésében, a fennálló városok átszervezésében és új városközpontok kialakításában is. Itt külföldi – németalföldi, s elsősorban német – szervezeti mintákat követtek. A kedvező feltételektől bátorítva Lengyelországba beköltözött a német telepések első hulláma. Az uralkodók és az alacsonyabb rendű feudális urak privilégiumokban részesítették őket, amely lehetővé tette a meglévő városközpontok átszervezését, illetve teljesen új falvak és városok létesítését. A német magdeburgi jog meghatározta az előjogokban részesített települések szervezetét, leszögezve a városi és falusi önkormányzat, az alsóbb fokú bírászkodás és pénzügyi politika alapelveit, bevezette a szerződésben meghatározott, pénzben fizetendő bért. A hosszan tartó, a XII. század második felétől a XIV. századig (Lengyelország egyes régióiban a XV. századig) tartó, német jog alapján történő telepítési akció révén Lengyelországba átvándoroltak nemcsak a jogi minták, hanem a kereskedői tőkék, a kézműves és mezőgazdasági technikák is. A mezőgazdaságban általánossá vált a nehéz eke és a háromnyomásos gazdálkodás. A feldolgozásban elterjedtek a vízi- és a kallómalmok. Gyorsult a gazdasági fejlődés, gyarapodott a népesség, növekedett a falvak és a városok száma, fellendült a kereskedelem, általánossá vált a pénz használata.

A német telepések betelepődése Lengyelországban új etnikai helyzetet alakított ki. A XII. századig Lengyelországban szinte kizárólag az államalapítás előtti kor lechita szláv törzseinek szláv leszármazottai éltek. A jövevények: a német, francia és olasz klérus, a különböző eredetű lovagok, a német vagy zsidó kereskedők az elit réteghez tartoztak és számuk nem volt túl magas. A XIII. századtól kezdődően a hercegi – elsősorban a városi – alattvalók között növekedett a német származásúak aránya. A városokba települt a gazdag zsidó népesség is.

A feudális széttagoltság pozitívumai közé tartozik a gazdasági, demográfiai, társadalmi és kulturális fejlődés. Természetesen nem hiányoztak a negatívumok sem. A széttagolt Lengyelországot számos támadás érte. Északon önállósultak a Nyugat-Tengermellék helyi hercegei, Brandenburg pedig kiterjesztette hatalmát a Lubusföldre. A kereszteseként közismertté vált Német Lovagrend, amelyet Chełmno környékén telepített le Mazóviai Konrád herceg, leigázta a porosz törzseket, majd (a XIV. század elejétől) területi terjeszkedésük Lengyelország ellen fordult. A keresztesek 1237-ben beolvasztották rendjükbe a Livónia területén lévő Kard testvéreket, hatalmukat pedig kiterjesztették az egész országra.

A XIII. század harmincas éveiben az országot keletről fenyegette súlyos veszély, a tatárok 1241-ben Magyarország és Lengyelország ellen indultak. Hiába volt lengyel részről összefogás, a sziléziai fejedelem vezette sereget 1241. április 9-én Legnicánál szétverték, a csatában a fejedelem is életét vesztette. A tatárok később még két ízben – 1259-ben és 1287-ben – törtek be az országba. Lengyelország azonban elkerülte a tatárok

által megszállt Oroszország sorsát és megőrizte függetlenségét. A külső fenyegetettség megerősítette a lengyel földek egyesítésére irányuló törekvéseket.

Corona Regni Poloniae

A XIII. század vége felé a feudális széttagoltság a társadalmi csoportok többségének kezdett terhére válni. Megnehezítette az egyház munkáját, minthogy az egyházmegyék és a részfejedelemségek határai nem egyeztek meg egymással. Aláasta a gyenge hercegek és a hatalomvágyó nemesek presztizsét, megnehezítette a kereskedelmet, korlátokat emelt a városok működése elé. Az idegen támadások veszélyeztették a falusi lakosság biztonságát. Éppen ezért fokozódtak a Lengyelország egyesítésére irányuló törekvések. Még a legnagyobb széttagoltság időszakában is fennmaradtak az egység bizonyos elemei: mindenütt – a Tengermelléket kivéve – ugyanannak a Piast-háznak a hercegei uralkodtak, s a lengyel földeken egyetlen fő egyházmegye tevékenykedett. A közös múltból eredő lengyel egységet jelképezte a továbbra is fennmaradt Regnum Poloniae elnevezés, valamint az 1076-ból származó koronázási jelvények, amelyeket a krakkói székesegyházban őriztek. Az egységesítési törekvések egyik legpregnánsabb megnyilvánulása volt Szt. Szaniszló országos kultusza.

Az egyesítés nem volt egykönnyen elérhető cél, hiszen mindegyik részfejedelemség uralkodója saját magát szerette volna az egyesítő szerepében látni. Vitás volt az egyesítés társadalmi bázisa is. Éles küzdelem bontakozott ki Łokietek Ulászló (Władysław Łokietek), II. Przemysław, Głogówi Henrik (Henryk Głogowski) és II. Vencel cseh király között.

A korona 1295-ben a nagy-lengyelországi herceg, II. Przemysław fejére került. Az uralkodót azonban a 1296-ban bérgyilkosok megölték. Utódja, Łokietek Ulászló folytatta politikáját, de a cseh királlyal szemben nem tudta tartani magát, menekülnie kellett, helyét II. Vencel cseh király foglalta el, akit 1300-ban egész Lengyelország királyává koronáztak.

Hamarosan azonban meghalt II. Vencel és fia III. Vencel is, így megnyílt az út Łokietek Ulászló (1306–1333) előtt a lengyel trón felé. Elnyerte a pápa támogatását, Magyarország részéről a fegyveres segítséget és egyesítette a lengyel földek egy részét. Államán kívül maradt Szilézia, amelynek hercegei behódoltak Luxemburgi János cseh királynak, a függetlenségét megőrző Mazóvia, s ami a leglényegesebb: a gdański Tengermellék, amelyet 1308-1309-ben a Német Lovagrend kaparintott meg. Tengermellék elvesztése és Lengyelországnak a Balti-tengertől való elszakítása megnyitotta a másfél évszázados harcot a Lovagrenddel e földek visszaszerzéséért. 1318-ban a Sulejówban tartott általános gyűlés a koronára vonatkozó kérést intézett a pápához. A pápa habozott, minthogy Luxemburgi János igényt tartott a lengyel trónra, ennek ellenére támogatta a sulejówi kérést. Łokietek és felesége, Hedvig megkoronázására Krakkóban, 1320-ban került sor.

A XIV. század a közép- és kelet-európai államok számára gazdasági, politikai és kulturális felemelkedést hozott. Ekkor virágzott a cseh királyság, a magyar királyság, a kereszties lovagrendi államok, gyors ütemű gazdasági és politikai terjeszkedés színtere lett Lengyelország és Litvánia. Európának ebben a részében vezető eszmévé emelkedett a szuverén királyság. A XIV. század első évtizedeiben Lengyelország volt a leggyengébb e független királyságok közül, folytonos fenyegetettségben Csehország és a német lovagrend szövetsége részéről.

Łokietek Ulászló fiára egy részben egyesített országot hagyott, de az egységet továbbra is veszélyeztette a Lovagrend, a brandenburgiak és Luxemburgi János cseh

király. Fia és utódja, III. (Nagy) Kázmér –Kazimierz Wielki– (1333–1370, az egyik legkiemelkedőbb lengyel uralkodó volt. A cseh-lengyel ellentét feloldása érdekében Károly Róbert magyar király közvetítésével 1335. augusztus 4-én Trencsén várában sor került a cseh és a lengyel király találkozására, amelynek az lett az eredménye, hogy Luxemburgi lemondott a lengyel trónról, Kázmér pedig a cseh király birtokában lévő sziléziai és mazóviai területekről. Ezt némileg módosított változatban Visegrádon ratifikálták november 19-én. Luxemburgi János a koronáról való lemondásért pénzbeli kártérítést kért, Kázmér pedig nem akart végleg lemondani a sziléziai és a mazóviai területekről. Erre Károly Róbert kezdeményezésére 1339-ben ismét Visegrádon került sor. Kázmér a cseh uralkodót akarta a maga oldalára állítani a Lovagrend elleni küzdelemben. A visegrádi döntés azonban a keresztesek számára bizonyult kedvezőnek. 1343-ban békét kötött a Német Lovagrenddel, amelynek „örök alamizsnaként” átadta a Tengeremelléket. Ez lehetővé tette a lovagrend által elfoglalt más területek visszanyerését. Kázmér uralkodásának számos pozitívuma volt, támogatta a települési akciót, új falvak és városok létesítését, valamint a kereskedelmet. Statútumokat adott ki, amelyek meghatározták a lengyelországi só-, ólom-, ezüst- és vaskitermelés elveit. Monetáris reformot hajtott végre és megerősítette az államkincstárat. Az addig uralkodó szokásjogokat egységesítették és törzskönyvbe foglalták, a bíraskodást átalakították és megszilárdították. A király által alakított központi szerv, a királyi tanács tagjai olyan hivatalnokok lettek, mint a kancellár, a kincstárnok, a marsall és mások. 1364-ben a király megalapította az első lengyel egyetemet, a Krakkói Akadémiát. Jelentős eszközöket fordított a király a Lengyelország határait őrző védvárak hálózatának kiépítésére és a hadsereg megreformálására. A királyi hatalmat, amely erős volt ugyan, korlátozta a jog, amelynek záloga és végrehajtója az uralkodó volt. Ezek rendi jogok voltak, külön-külön mindegyik csoportnak: a lovagoknak, a papságnak, a polgároknak és a parasztoknak. A rendek egyenjogúsága és a döntőbíráskodó uralkodó szerepe elősegítette az uralkodói hatalom megerősítését, hasonlóan a középkori Európa más rendi királyságaihoz.

Az európai politikai kultúrából – az Anjou-kori Magyarország hatása alatt – vette át Lengyelország az új megnevezést: Corona Regni Poloniae – a Lengyel Királyság Koronája. E jogi meghatározás lényege az uralkodó személyének és az államnak (a koronának) szétválasztása. Az állam már nem volt az uralkodó patrimoniuma, rendszeri és jogi szempontból különvált tőle, s jellegzetessége az oszthatatlanság volt. Az új fogalom nemcsak a rendi monarchia belpolitikai helyzetének felelt meg, hanem a lengyel külpolitikának is. A XIII. század fordulójától a Regnum Poloniae politikai programját a lengyel földek egyesítése jelentette. Ez csak részben járt sikerrel. Ellenben az oroszországi Halicsban, a helyi Rurikovics-ág kihalása után a fejedelemséget Nagy Kázmér meghódította (1344, 1366). Ez a terület nem tartozott a történelmi Lengyel Királyság egészéhez, hanem az állam új formájához, a Lengyel Királyság Koronájához. Nagy Kázmér uralkodásának a végén az állam területe kb. 240 000 km² volt, a népesség lélekszáma 2 millió körül járt. Így tehát az egy négyzetkilométerre jutó népsűrűség a X–XI. századi 4 főről 8–8,5 főre emelkedett. A XIV. században lengyel nyelvű és kultúrájú, mintegy millió főt számláló népesség élt a Lengyel Királyság Koronáján kívül, Sziléziában, a Tengeremelléken és Mazóviában. Ugyanakkor a lengyel államban a lengyeleken kívül németek, oroszok és zsidók is éltek.

Nagy Kázmér eredményes uralkodására árnyékként vetült a személyes és dinasztikus kudarc: a királynak, noha több ízben házasodott, nem volt legális fia. A

hatalom átadása valamelyik sziléziai vagy mazóviai Piast-hercegnek – tekintélyük híján – nem jöhetett számításba. Ezért Kázmér szövetségre lépett Anjou-házból való I. (Nagy) Lajos magyar királlyal, akinek anyai nagyapja Łokietek Ulászló volt. Így Lajos került a lengyel trónra Magyar Lajos néven – Ludwik Węgierski – (1370–1382), megalakult az első lengyel-magyar perszonálunió. Lajosnak szintén nem volt fia, s az volt a célja, hogy a lengyel nemesség ismerje el utódjául egyik lányát. Ennek érdekében a nemességnek 1374-ben biztosította a kassai privilégiumot, amely egész sor adókedvezményt jelentett, s a jobbágytelek adóját 2 garasra szállította le. Ezt a XIV. és a XV. században további nemesi privilégiumok követték.

A litván unió. Fejlődés a XV. században

1384-ben Lajos mindössze tizenegy éves lányát, Hedviget (Jadwiga) a lengyel nemesség és a városi patríciusok felkérésére lengyel uralkodóvá koronázták. A Lengyelországban ekkor legbefolyásosabb krakkói urak úgy döntöttek, hogy férjéül a pogány litván nagyfejedelmet, Jagellót választják. Feltételül Litvánia megkeresztelését és a litván nagyfejedelemségnek a Lengyel Királyság Koronájához való csatlakozását jelölték meg. Az uniót Krewóban 1385. augusztus 14-én kötötték meg. Egy évvel később Jagelló felvette Krakóban a kereszténységet és az Ulászló nevet, a lengyel nemesség pedig lengyel királlyá választotta. 1399-ben, Jadwiga halála után Jagelló Ulászló (Władysław Jagiełło) trónjogát a királyi tanács erősítette meg. Így kezdődött az uralkodóválasztás a Lengyel Királyság Koronájában.

A lengyel-litván unió fő oka a mindkét államot fenyegető Német Lovagrend terjeszkedése volt. A litván nagyfejedelemség igen kiterjedt, belsőleg megosztott állam volt. A viszonylag kis számú litvánok az északnyugati területeken éltek. Keleten és délen húzódtak az orosz fejedelemségek, amelyeket a tatárok kiűzése után Litvánia meghódított. A pravoszláv keresztény hitet valló szláv, orosz népesség volt túlsúlyban, nyelvük, kultúrájuk és írásuk még a litván nagyhercegek udvarában is dominált. A nagyfejedelem és a litván főnemesek megkeresztelése nyugati szertartás szerint fenntartotta a litván etnikai elem különbözőségét. A lengyel egyház előtt pedig hatalmas missziós munka lehetőségei nyíltak meg, amely növelte presztizsét és jelentőségét az egyetemes egyházon belül.

Az uniót gazdasági és társadalmi okok is indokolták: a kereskedelem új piacokat keresett, a lengyel oligarchákat az orosz földek betelepítési akciója, a litván hercegeket és bojárokat pedig a lengyel rendszer mintáinak átvétele érdekelte.

Rövidesen azonban a krewói unió és a litván megkeresztelkedés után kiderült, hogy egy ennyire eltérő állami organizmus bekapcsolása a Lengyel Királyság Koronájába nem lehetséges. Litvániának megvoltak a maga törvényei, társadalmi struktúrái, államrendje. Ezeket az eltéréseket leghatározottabban Jagelló Ulászló unokafivére, Witold képviselte. A király átruházta rá a litvániai kormányzást 1392-ben. 1401-ben Wilnóban, majd 1413-ban Horodlóban a lengyel-litván uniót úgy alakították át, hogy Litvánia különbözősége jogi formát kapjon.

Az unióban összekapcsolt Lengyelország és Litvánia a XIV. és a XV. század fordulóján hatalmas, 1,1 millió km²-t meghaladó területet foglalt el, módfelett különböző etnikai és vallási csoportokkal; laktak itt lengyelek, litvánok, németek, oroszok, zsidók, örmények, tatárok, akik a katolikus, pravoszláv, örmény, judaista és muzulmán vallások hívei voltak. Ez a sokrétűség – a katolicizmus dominálása ellenére – arra készítette az uralkodókat, hogy teljes mértékben toleránsak legyenek alattvalóikkal szemben, hogy garantálják a jogokat minden lakosnak tekintet nélkül származására és vallási

hovatartozására. Az unió tartós jelentősége abban állt, hogy Litvániát bekapcsolta az európai és keresztény kultúra körébe. Mindkét állam számára hatalmas horderejű döntés volt, s miután elveit a XV. és XVI. század során módosították, fennállt egészen a XVIII. század végéig.

A kereszténység felvétele Litvániában a Lengyelországgal kötött unió révén megkérdőjelezte a Német Lovagrend expanziójának értelmét, sőt: létjogosultságát is. A lovagrendi állam azonban hatalmas volt, kitűnően szervezett, gazdag, remek hadsereg és várhálózat állt rendelkezésére, emellett tekintélynek örvendett a keresztény Európában. A Lovagrend és Lengyelország konfliktusainak szüntelen tárgya a gdański Tengermellék elfoglalása volt. Ez különösen éreztette kedvezőtlen hatását a XIV–XV. század végén, amikor a bárkaúsztatást felhasználó lengyel gabonakereskedelem a Visztulán Varsótól Gdańskig politikai korlátokba ütközött. A Lovagrend elhatározta, hogy megelőzi a növekedőben lévő lengyel-litván erőt, s 1409-ben háborút kezdett mindkét állammal. A döntő csatára 1410. július 15-én, Grünwald mellett került sor. A mintegy 30 000 főből álló, az ellenfél fővárosa, Malbork felé haladó lengyel-litván sereg itt csapott össze a keresztiesek kb. 20 ezer főt számláló csapataival. A fegyverzeti fölény a keresztiesek oldalán volt, akik – Európának e részében először – tüzéséget is használtak. Az egész napos, elkeseredett küzdelem a keresztiesek teljes vereségével és a Lovagrend nagymesterének halálával végződött, Malborknak azonban sikerült megvédenie magát. A Lovagrendnek segítséget nyújtott Luxemburgi Zsigmond német, cseh és magyar uralkodó is. Ebben a helyzetben az 1411-ben kötött toruńi béke nem tükrözte vissza a lengyel-litván hadi sikert, így a konfliktust nem oldotta meg. A Német Lovagrend ereje azonban megtört.

A Lovagrend, valamint Lengyelország és Litvánia diplomáciai harca folytatódott a konstanci zsinaton (1414–1418). Paweł Włodkowic, a krakkói egyetem professzora itt traktátust olvasott fel, amely a pogányok megtérítésében elítéli a háborút és az erőszakot. Ezek a középkor alkonyát lényegesen megelőző gondolatok voltak. A Német Lovagrend és Lengyelország konfliktusában új tényezőt jelentett az 1409–1411-es háború után a lovagrendi alattvalók, elsősorban a gdański Tengermellék nemeseinek és polgárainak magatartása. Megalakították e csoportok rendi képviselőit, az ún. Porosz Szövetséget, amely azt követelte, hogy a Lovagrend tarts tiszteletbe a rendi jogokat és vezessen be rendszerváltozásokat. A Lovagrend azonban ilyen reformra alkalmatlan volt. 1454-ben a Porosz Szövetség halálbüntetéssel fenyegetett vezetői segítségért fordultak Lengyelországhoz. Jagelló Kázmér (Kazimierz Jagiellończyk) király (1447–1492) kihirdette Tengermellék és a poroszterületek bekebelezését. Megkezdődött a 13 éves háború, amelyet az 1466-ban kötött toruńi béke zárt le. Lengyelország visszanyerte ekkor a gdański Tengermelléket, Malborkot, Elblągot, a chełmnoi vidéket, valamint Warmia területét. A Lovagrend állama két részre szakadt. A nyugati rész Királyi Poroszország néven Lengyelország része lett, a Keleti pedig Fejedelmi Poroszország néven Königsberggel az élen a lengyel állam hűbérese lett.

A XV. századi Lengyelország társadalmi-politikai rendszere előnyöket biztosított valamennyi rendi csoportnak. Idővel azonban a nemesség mind több előjogot kapott, s a rendi egyensúly átalakult egyetlen rend túlsúlyává. A privilégiumok megszerzése érdekében a nemesség felhasználta a királyválasztásokban és a háborúkban való részvételét. A legfontosabb privilégiumok tárgya volt a nemesi javak sérthetlensége (1422) és a személyi mentelmi jog (1430–1433). Az elkobzás vagy börtönbe vetés csupán bírói ítélet alapján volt eszközölhető; lehetővé vált a falubíróságok megvásárlása (1423).

Az 1454-es nieszawai privilégium kimondta, hogy a király nem vet ki újabb adókat és nem hirdet nemesi népfelkelést a helyi nemesi gyűlések hozzájárulása nélkül; a falvak elhagyását a parasztok részéről korlátozták; az 1496-os privilégium lehetővé tette a vajdának, hogy megállapítsák a városi áruk árait, s felmentették a nemességet saját áruik vámjának megfizetése alól.

A polgári és paraszti rendek jogainak korlátozása a nemesség és a vele vérségi kapcsolatokban álló klérus javára fokozatosan megváltoztatta Lengyelország rendszerét. Az alacsonyabb rendek részéről ez nem váltott ki ellenállást és rendek közötti harcokat sem. Feltételezhető, hogy a jólét általános növekedése, a gazdasági feszültségek hiánya, valamint a legkiemelkedőbb patríciusok és parasztok társadalmi felemelkedésének lehetősége hozzájárult a konfliktusok elsimításához. Ezen kívül a privilégiumokért harcoló köznemesség (szlachta) az egész országban szolidárisan tevékenykedett, a városok és falvak törekvései azonban szerteszóródtak.

A Lengyelország számára kedvező XV. század, a harci eredmények, a gazdaság és a kultúra fejlődése vetette meg a Jagellók dinasztikus eredményeinek alapját. A Luxemburgok, Habsburgok és Jagellók versengésében a XV. század második felében a Jagellók voltak túlsúlyban. A Jagelló-dinasztia kísérletet tett a magyar-lengyel perszonálunió visszaállítására. Ennek érdekében III. Jagelló Ulászló (Władysław Jagiełło) lengyel királyt I. Ulászló néven 1440-ben Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták, aki 1444-ben a várnai csatában életét vesztette.

Halála után Jagelló Kázmér (1447–1492) került a lengyel trónra. 1471-ben fia, Ulászló lépett a cseh, majd 1490-ben a magyar trónra is (a magyar történetírásban II. Ulászló 1490–1516). A XV. és XVI. század fordulóján tehát két Jagelló-ág uralma alá tartozott Lengyelország és Litvánia, valamint Csehország és Magyarország. Hűbéri alárendeltség fűzte Lengyelországhoz az önállóságát megtartó Mazóvia egy részét és a Német Lovagrend alá tartozott porosz területeket. A lengyel befolyás egészen Moldáviáig terjedt.

A nemesi köztársaság. Lengyelország aranykora

A kedvező XV. század előkészítette a XVI. századot, amelyet a lengyel történetírás aranykorként emleget. Lengyelország és Litvánia területe ekkor kb. 815 000 km² volt, a népességszám 8 millió körül járt. A parasztok tették ki a népesség 67 %-át, a polgárok mintegy 23 %-t, a köznemesség és a papság kb. 10 %-t. A gabonaexport és a kedvező kereskedelmi mérleg biztosította Lengyelország jólétét és a jelentős népességgyarapodást. Politikai téren erős volt a lengyel hatalom, háborúk nem fenyegették, eltekintve néhány villongástól Lengyelország és Litvánia peremterületein. A reneszánsz korában virágzani kezdett a lengyel nyelvű irodalom. A magas fokú műveltség lehetővé tette a nemesség számára a hatalom megszerzését és a sajátosan lengyel államrend: a nemesi köztársaság kialakítását. Azokat a privilégiumokat, amelyeket a köznemesség megszerzett a XIV. és a XV. században, kiterjesztették a pravoszláv bojárookra is a litván nagyfejedelemiség orosz területein. Ennek a ténynek rendkívül nagy jelentősége volt: kialakult egy ugyanazon jogokkal rendelkező és hasonló törekvéseket megnyilvánító társadalmi csoport, amelynek tagjai különböző nyelveken beszéltek és más vallásúak voltak. A köznemesség politikai egysége és egységes hatalmi törekvése túlsúlyba jutott a regionális, etnikai és vallási megosztottság felett.

A nemesi privilégiumok között az új államrend fejlődése szempontjából döntő jelentőségű volt a nieszawai privilégium (1454), amely kimondta, hogy a királynak ki kell kérnie a nemesség véleményét az adókiivetésben és a hadviselésben. Ez szükségessé

tette, hogy a regionális nemesi gyűléseken királyi hivatalnokok jelenjenek meg. Az ilyen konzultációs gyakorlat azonban nehézkes és hosszadalmas volt. A XV. század végén alakult ki az a szokás, hogy a regionális nemesi gyűlések küldenek képviselőket az országgyűlésbe. Az országgyűlésen – a képviselőkön kívül – részt vett a királyi tanács és maga az uralkodó. Ily módon alakult ki a Lengyelország és Litvánia számára közös, kétkamarás országgyűlés (nemzetgyűlés, 1493). A köznemesség képviselői alkották az alsóházat, az egykori királyi tanácsból pedig szenátus lett, amelyben a főnemesség foglalt helyt. A szenátus tanácskozásain a király elnökölt. A XV. század végétől a XVI. század hatvanas éveiiig folyt a harc a hatalomért a mágnások és a köznemesek között. E két csoport között ingatag volt a határ, minthogy Lengyelországban nem alakult ki külön főnemesi rend, nem voltak külön hercegi, grófi jogok és címek. Az egykori lovagi rend jogok szempontjából homogén volt. Mágnásoknak azokat a személyeket tekintették, akiknek kezében nagy földbirtokok voltak, s akik magas állami vagy egyházi hivatalokat töltöttek be. A lovagi rend többi tagját köznemesnek tekintették. A köznemesség száma magas volt (az egész társadalom mintegy 10 %-a), ami Lengyelországot hasonlóvá tette az ibériai országokhoz, s megkülönböztette más európai államoktól, ahol a köznemesség a társadalom kb. 1,5–2 %-át tette ki. A köznemesség ütőkártyája a mágnásokkal való versengésben az anyagi függetlenség volt.

A földbirtokos köznemes általában néhány faluval rendelkezett. Léteztek olyan köznemesek is, akiknek nem voltak sem falvaik, sem jobbágyaik, de teljes mértékben élvezték az őket megillető jogokat. Általában a hadseregben szolgáltak vagy különböző funkciókat töltöttek be a király mellett, vagy a főnemesi udvarokban. A földbirtokos nemesek száma viszonylag magas volt, a társadalom kb. 3–4 %-át alkották. A falugazdálkodási jövedelmek évszázadokon át emelkedtek, s a XVII. század elején érték el a csúcst. Nyugat-Európának – kivált Németországnak – szüksége volt a lengyel gabonára. Gdańsk közvetítésével tengeri úton vittek külföldre fát, kátrányt, fahamut. Szárazföldi utakon, Sziléziából Németországba minden esztendőben hajtottak hatalmas marhacsordákat. Kifizetődő volt ez az export, az árak emelkedtek az egész XVI. század során, ami növelte a lengyel nemesség bevételeit, valamint a kivitel megszervezésében részt vevő városok bevételeit. A jelentékeny és tehetős városok soraiban kivételes helyet foglalt el Gdańsk.

A gabona árutermesztése jelentős változásokat idézett elő a lengyel falvak szerkezetében, a nemesi és papi rendek, valamint a jobbágyság viszonyában. Minden földbirtokos a majorsági terület növelésére törekedett. Az úrbért korlátozták, a földtulajdonosok robotra kényszerítették jobbágyaikat. Így a majorsági munka olcsó volt, a jövedelem pedig magas. Ezek az átalakulások – annak ellenére, hogy korlátozták a falusi lakosság gazdasági és személyes szabadságát – nem váltottak ki ellenzést. A magas népességszaporulat alapján arra következtethetünk, hogy a XVI. században a jobbágyság tehetős volt, s ez magyarázhatja az ellenállás hiányát.

A vagyonos, művelt s jó vezérekkel rendelkező köznemesség a hatalomért folyó harcot elsősorban a nemzetgyűlés fórumán folytatta. A piotrkóvi 1504-es szejmben elfogadott törvények (az ún. konstitúciók) korlátozták a királyi birtokok szétosztogatását, megtiltották, hogy egy személy több posztot tölthessen be. Ez gyengítette a mágnások hatalmi pozícióját. A radomi szejm (1505) konstitúciója, a híres „nihil novi” kimondta, hogy a szejm hozzájárulása nélkül nem lehet semmiféle új törvényt bevezetni. Ettől kezdve a nemesi tábor programja ezeknek a jogoknak a megvalósítása, az ún. javak és jogok végrehajtása volt. Ez nem jelentett könnyű feladatot, mert I. Öreg Zsigmond király

– Zygmunt Stary – (1506–1548) uralma a főnemességre támaszkodott, felesége Bona Sforza ugyancsak mágnáscsoportot alakított ki maga körül. Ezt a politikát folytatta fiuk, II. Zsigmond Ágost – Zygmunt August – (1548–1572), ám a háború Moszkvával, az adóbehajtás szükségessége, valamint a trónöröklés kérdése (utódai nem lévén) arra kényszerítette az uralkodót, hogy együttműködjön a köznemességgel. A hatvanas években tartott szejmek határozatot hoztak az 1504 után szétosztott javak visszaadásáról (egzekúciójáról), a királyi vagyonnak és a belőle származó jövedelmeknek felméréséről, az e jövedelmekből képzett külön kincstárról, s állandó hadsereg fenntartására szükséges eszköztökről. Megreformálták a rendkívüli adókat, egységesítették a mértékegységeket és a súlyokat.

A köznemesség törekvéseinek megfelelően alakult a trónöröklés és a további litván unió ügye. Az 1569-es lublini szejm során Zsigmond Ágost megtörte a litván mágnások ellenállását, s a litván nagyfejedelemség dél-keleti, oroszok által lakott részeit a Koronához csatolta. Ekkor mondták ki a lublini uniót. A király lemondott litvániai trónörökösödési jogáról, ami mindkét állam előtt megnyitotta az utat a közös királyválasztáshoz. Mindkét állam megtartotta saját hivatalait, törvényeit, hadseregét és kincstárát. Összefűzte őket a közös szejm, uralkodó és külpolitika. Az unió tehát reális volt, nem csupán perszonálunió. A társadalmi-kulturális szférában tovább tökéletesedett a köznemesi politikai kultúra, s a különböző etnikai és vallási csoportokból kialakult a nemesi társadalom.

1572-ben, a Jagelló-dinasztia kihalása után a köznemesség regionális konföderációkat szervezett az államrend megvédése érdekében. Vita folyt arról, hogy a királyt egyedül a szenátus, vagy az egész szejm válassza. Jan Zamoyski, a nemesi tábor vezére fogalmazta meg a szabad királyválasztás jelszavát: *viritim*, a személyesen minden jelen lévő nemes által. Az 1573-as konvokációs szejm elfogadta ezt a megoldást, az ún. varsói konföderáció aktusával együtt, amely bevezeti a vallási toleranciát és a vallásháborúk tilalmát. A béke és vallási türelem rendkívüli jelenség volt a vallásháborúktól szántott Európában.

Az első szabad királyválasztást 1573-ban tartották, a köznemesség a francia Valois-házból származó Henriket (Henryk Walezky) választotta királlyá. Esküt kellett tennie az ún. henrykóvi cikkelyekre, amelyek meghatározzák Lengyelország és Litvánia rendszerének alapelveit. A leendő királynak le kellett mondania a trónöröklésről, el kellett ismernie a szabad királyválasztás elvét, a szejm jogait, a szenátus jogát a külpolitikán való örökösödés felett, felesküdni a vallási türelemre. E jogok megsértése esetén a köznemességnek jogában állt megtagadni a királynak az engedelmisséget. Valois Henrik csak rövid ideig uralkodott (mindössze 118 napot), minthogy 1574-ben a francia trón felszabadulásának hírére megszökött Lengyelországból. Utódjává Báthori István erdélyi fejedelmet választották (1576–1586). Báthori a nemesség javára lemondott a királyi törvénykezési jogok zöméről. A királyi törvényszék helyébe fellebbezési törvényszékeket hozott létre, amelynek bírait a nemesség választotta. A különösen fontos ügyek számára azonban fenntartották a királyi törvényszéket, amely a szejm jelenlétében tevékenykedett. Báthori István törvénykezési reformjai lezárták a lengyel-litván monarchia s egyúttal a nemesi köztársaság államrendjének kialakulását. E nemesi demokrácia alapját a köznemesség jogainak egyenlősége, a szejm jogköre, a királyi hatalom ellenőrzése és a vallási türelem képezte. Ez a hatalom érdekes volt és eredeti, biztosította a köznemeseknek az állampolgári jogokat, s ebben teljes mértékben különbözött az európai abszolút politikai rendszerektől.

A gazdasági konjunktúrát élvező és a hatalomért folyó harccal elfoglalt köznemesség ellene volt a háborúskodásnak. A XV. század végétől azonban Litvánia harcolt a moszkvai fejedelemség expanzójával, s e harcokban jelentős területeket veszített. Az állandó moszkvai nyomás megszilárdította a lengyel-litván uniót.

Az 1520–1525-ös években Lengyelország háborút folytatott a Német Lovagrenddel, amelynek nagymestere Albrecht Hohenzollern megtagadta az őt kötelező hűbéri hódolatot. A háborút az ún. porosz hódolat zárta le 1525-ben, Krakkóban. Ellenben Albrecht is sikert ért el: a király hozzájárult a lovagrend szekularizációjához, a lutheránus hitre való áttéréshez, s ahhoz, hogy Poroszország egy részében Lengyelországtól továbbra is hűbéri függésben lévő világi hercegséget alakítsanak ki. 1561-ben szekularizálták a Livóniát uralma alatt tartó kardos lovagrendet, amely az orosz terjeszkedés elől menekülve a lengyel hűbéri függést választotta. Ez háborúhoz vezetett Lengyelország–Litvánia és Oroszország között az 1562–1570-es és az 1577–1582-es években, amelyeket Báthori István győztes pszkovi hadjárata és Livónia elleni orosz támadás visszaverése zárt le.

Kevésbé kedvezőek voltak a Jagellók dinasztikus politikájának eredményei, kapcsolataik a Habsburgokkal és Törökországgal. A török hatalom növekedése arra sarkallta Öreg Zsigmondot, hogy szövetséget kössön Miksa császárral (1515, Bécs), amely a Jagellók cseh és magyar ágának kihalása esetén a trónok jogát a Habsburgoknak biztosította. Amikor 1526-ban Mohácsnál a törökökkel vívott csatában elesett a fiatal és utódot nem hagyó II. Lajos, a Habsburgok megkapták a cseh koronát és a hatalmat Magyarország ama része felett, amelyre nem terjedt ki a török hódoltság. A Moldvára való befolyásért vívott harcban Lengyelországgal szemben túlsúlyban volt a hatalmának tetőpontján álló Törökország.

LITVÁNIA

A litvánok eredete

A balti törzseket már a római források is megemlítik, de a népvándorlás idejében egy időre eltűntek a civilizált világ szeme elől. Mivel viszonylag félreeső helyen éltek, komolyabban csak a 12. század környékén kezd feltűnni a jelenlétük a környezetükben létrejövő országoknak. Közben természetesen a balti törzsek szervezete is fejlődött: kis elszigetelt csoportokból területi alapú törzsek jöttek létre, amelyek már elegendő katonai erővel rendelkeztek ahhoz, hogy a környező vidékeket veszélyeztessék: elsősorban a szomszédos Lengyel Királyságot és Kievi Nagyfejedelemséget. Mivel eléggé elzárt területen éltek (a szárazföld felől erdők és mocsarak, mezőgazdaság számára kedvezőtlen adottságú területek) határolták a hazájukat, a 10-11. századból még elég keveset tudni róluk. Az ereje teljében levő Kievi Nagyfejedelemség valószínűleg megpróbálkozhatott a litvánok meghódításával (de ez csak közvetett feltételezés), de nem lehetett túl sikeres. Mindenesetre ez az az időszak, amikor a baltiak (azon belül pedig a litvánok) megjelennek az orosz forrásokban. Nagyjából ugyanebben az időben kerültek kapcsolatba velük a skandináviai vikingek, de ekkor még nem igazán próbálkoztak meg a hozzájuk hasonlóan vad és barbár balti területek meghódításával. A 11. században már a lengyelekkel is kapcsolatban voltak, részt vettek a lengyel (és nem melleleg kievi) beharcokban is.

A balti nyelvek (jelenleg már csak kettő létezik) legközelebbi rokonai a szláv nyelvek, tehát az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak. Érdekes módon azonban úgy

tűnik, hogy genetikailag sokkal inkább a finnugorokhoz (ezen belül az észtekhez és a marikhoz) állnak közel, nem pedig a szlávokhoz.

Ebben az időszakban még viszonylag sok törzsszövetségről beszélhetünk. A szomszédos területek fejlődése és betagozódása Európába azonban egyre inkább reflektorfénybe helyezte őket, (illetve ők is saját magukat, mivel szívesen rabolták ki a szomszédos gazdagabb területeket) és tipikusan barbár megnyilvánulásaik kapcsán elkezdett felmerülni, hogy nem lenne hátrányos a megtérítésük.

A 12. század vége felé a dánok kezdtek el terjeszkedni a partvidéken, de ez leginkább erődök építését és kereskedelmi telepek létrehozását jelentette. Eközben keleten, a litvánok egyre gyakrabban vettek részt Rusz belharcaiban, majd idővel önállósították magukat és saját célra kezdték el a szomszédos területeket rabolgatni. 1228. április 23-án Konrád mazóviai herceg Kulm földjét a Német Lovagrendnek adta, 1236 február 19-én IX. Gergely Pápa keresztes hadjáratot hirdetett a pogány baltiak ellen. A nyugati baltiak számára nehéz időszak következett: a lovagok meghódították gyakorlatilag az összes törzset - kivéve a litvánokat, akik 1236-ban a Saule-i csatában megverték az északról támadó Kardtestvérek Rendjét, és megtartották a függetlenségüket. A litvánok története nagyjából ezen a ponton vált el a többi balti törzstől. A litvánoktól délnyugatra élők idővel beolvadtak az oda érkező német telepések közé, a tőlük északra levőkből pedig végül a lettek alakultak ki, szintén a Német Lovagrend uralma alatt.

1240-ben a mongolok teljesen szétzúzták az orosz fejedelemségeket, amely betetőzte azt a folyamatot, amely során a litvánok geopolitikai helyzete megváltozott. A Német Lovagrend megjelenéséig elsősorban keletről fenyegette őket veszély orosz részről, azok bukása, és a lovagok megjelenése viszont nyugatról új veszélyforrást teremtett. Az addig elsősorban az oroszok irányába orientálódó, és ortodox vallást felvevő litván elit ez után már nyugat felé kezdett fordulni. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy ameddig a katolikus világ pogánynak tartja őket, addig a lovagrend támadásai sem fognak megszűnni.

1238-ban egy Mindaugas nevű törzsfőt jelölnek meg a források a litvánok fejedelmének, ezzel ő az első, akiről tudomásunk van. A jelek szerint ekkor jutott el odáig a litván társadalom, hogy megindult a centralizáció. Mindaugas ez után terjeszkedésbe kezdett keleten, a mongol támadások miatt meggyengült oroszok rovására, és sikerült területeket szereznie, majd eredményesen védte meg a területeit testvéreitől. 1251-ben megkeresztelkedett, és ugyanazon év július 17-én IV Ince Pápa is elismerte Litvániát keresztény királyságnak. 1261-ben viszont feladta a keresztény vallást, és háborút indított a lovagrend ellen, de ez nem volt jó döntés, mert nem ért el számottevő sikereket. Két év múlva meggyilkolták, halála után Litvánia visszatért a pogánysághoz, és 50 évig folyamatos belharcokkal és külső támadásokkal tarkított időszakot kellett az országnak átélnie. A hódításai is elvesztek.

1295-ben Vytenis szerezte meg a hatalmat, és lett a Gedimin-dinasztia első hosszabb ideig uralkodó fejedelme. Vytenis felismerte, hogy a szomszéd területek gyengesége jó alkalmat teremt a terjeszkedésre. Lengyelország ez időtájt éppen feudális anarchiában volt, az orosz területeket a tatárok gyengítették meg. 1296 - 1305 között többször hadjáratot vezetett lengyel területre és rabolta ki azt. 1298 - 1313 között nyolc alkalommal vezetett hadjáratot a Német Lovagrend ellen is, de ezek nem voltak túl sikeresek. 1307-ben azonban elfoglalta Polotszkot. 1315 az utolsó év amikor még hallunk róla, hogy ez után mi történt vele, azt nem tudni.

1316-ban Gediminas (a dinasztia névadója) lett a fejedelem, aki Vytenis terjeszkedő politikáját folytatta tovább: Újabb területeket annektált (Pinszk - Turov), és ezen túl nagy területek váltak litván vazallussá (Szmolenszk 1326, Pszkov 1322, Halics Volhínia 1324, Kiev 1325). De nem csak katonailag alapozta meg a hódításokat, hanem diplomáciailag is: Tverrel lépett szövetségre Moszkvával szemben, és orthodox metropolisz alakult meg az országban. Ugyanekkor megpróbálkozott a katolikus hitre térítéssel is, de ez már sok volt a pogányoknak és az országban élő ortodoxoknak, így Mindaugas után neki is visszakoznia kellett. Gediminas 1341-ben meghalt, és a gyerekeire (volt neki összesen hét) hagyta az országot. Közülük Algirdas és Kestutis emelkedtek ki. A két testvér (a korszakban viszonylag meglepő módon) sosem fordult szembe egymással, és a szövetségük megalapozta az ország további sikereit. Algirdas uralkodása alatt (aki eleinte mint a legnagyobb területekkel rendelkező testvér, majd bátyjai halála után már megkérdőjelezhetetlen uralkodó volt) a litvánok által közvetlenül, vagy közvetve uralt terület a duplájára nőtt. 1362-ben a 'kék vizeknél' Algirdas megverte az Arany Horda haderejét, és litván kézre jutott Kiev és Podólia. 1368-72 között már Moszkvát támadták Tverrel szövetségben, de nem tudták elfoglalni a várost.

1377-ben meghalt Algirdas is, és nagyfejedelemként fia, Jogaila (lengyelül Jagiello) követte. Kestutis és fia, Vytautas is őt támogatták szemben idősebb testvérével, Andrással, aki Polotck hercege volt. Jogaila már messze nem ápolt olyan jó viszonyt nagybátyjával (és annak fiával), mint az apja. A következő évekre Jogaila és Vytautas küzdelme nyomta rá a bélyegét egészen 1392-ig, amelyet az osztróvi megegyezés zárt le: Vytautas lett a litván nagyfejedelem, és viszonylagos függetlenséget élvezett a továbbiakban. Közben viszont Jogaila megkötötte a krewai uniót a Lengyel királysággal, ezzel II. Wladyslawként lengyel király is lett, a két ország pedig perszónálunióra lépett egymással. Ezzel igen komoly változások álltak be a litván állam viszonyaiban.

Az első, és legfontosabb dolog a litvánok végleges megtérítése: hosszú ideig kérdéses volt, hogy melyik kereszténységet fogják a litvánok felvenni, ezzel a lépéssel ez eldőlt: katolikusok lettek. Jogaila egyébként személyesen fordított keresztény imákat litván nyelvre, és személyesen felügyelte a térítést. Ennek persze az a fontos következménye is volt, hogy a Német Lovagrend egyik legfőbb ütőkártyáját, a pogányok elleni küzdelmet (a litvánok elleni állandó casus bellit) is sikerült semlegesíteni. A másik a két ország szövetsége: a lengyel - litván viszony ezt megelőzőleg eléggé hektikusan változott: hol szövetségben voltak a Német Lovagrenddel szemben, hol nyílt háborúk törtek ki. Innentől kezdve viszont majd minden háborújukban közösen vettek részt (pl. a Német Lovagrend elleni grünwaldi csatában). Azonban, és ez is nagyon fontos, Litvánia nem vált Lengyelország részévé, továbbra is viszonylag független külpolitikát folytathatott (természetesen a szövetség veszélyeztetése nélkül). Harmadrészt átvették a nyugati államszervezési elveket: létrejött a litván nemesség, átvették a jogrendet, és megszerveződött az államigazgatás. És természetesen, az addig jelentős részt szabad parasztok alávetése is megindult.

Vytautas nagyfejedelemként kiérdemelte a Nagy jelzót. 1392 után az ő uralkodása alatt érte el Litvánia a legnagyobb kiterjedését, habár érték kényes kudarcok is (pl. 1399-ben a tatárok ellen szenvedett komoly vereséget a Vorskla folyónál). A nagyfejedelem megpróbált többször is elszakadni unokatestvérével, és független litván királyságot alapítani, de ebben nem volt sikeres (habár halála előtt egy évvel ugyan a Pápa is elismerte királynak és koronát is küldött, de ez nem jutott el hozzá). De ennek

következtében végül fennmaradt a perszonálunió, és Vytautas halála után a lengyel királyokra szállt vissza a nagyfejedelmi cím.

A litván államra a későbbiekben a gyorsan erősödő Moszkva jelentett egyre nagyobb veszélyt. a 15-16. század fordulóján egy sor háborút vívott a két állam, amelynek következtében a nagyfejedelemség területet veszített (pl. Csernyigovot és Birjanszkot). Az erősödő orosz nyomás vezetett végül a 1569-es lublini uniómegkötéséhez, ahol ténylegesen egyesült a két ország, bár Litvánia itt is autonómiát kapott, de már nem mint független állam.

A litván - orosz viszony

Érdekes kérdés, hogy hogyan volt képes a relatíve kicsi és pogány Litvánia ilyen sikeres lenni a szétesett kievi nagyfejedelemség nyugati területeinek meghódításában. A válasz leginkább az utódállamok belső helyzetéből következik: A kievi nagyfejedelemség egyesítéséről ugyanis egyik utódállam sem mondott le. Ebben az időszakban folyamatosak voltak a küzdelmek a különböző orosz fejedelemségek és nemesi / kereskedő köztársaságok között. Ezen a helyzeten a mongol hódítás csak annyit változott, hogy egyes szereplők kiestek, mások pedig megerősödtek, mivel pár év pusztítás után azok nem rendezkedtek be a térségben, csak vazallusi helyzetbe kényszerítették Rusz nagy részét. A küzdelem tehát tovább folytatódott, de egyik állam sem volt elég erős ahhoz, hogy domináns szerepbe kerüljön - de ha így is lett volna, akkor az Arany Horda egészen biztosan nem hagyta volna, hogy bárki megerősödjön. A litvánok színre lépése kezdetben egy jó eszköz volt az egymás közti háborúkba bonyolódó fejedelemségek számára - nagyjából úgy, mint az oszmán törökök behívása az ellenség ellen a Balkánon. Az eredménye is nagyjából ugyanaz lett: területek, városok kerültek litván függésbe, illetve közvetlen litván uralom alá a katonai győzelmek hatására, de ez adott esetben a helyieknek sem volt rossz. A litván vezető réteg ugyanis sok esetben lépett dinasztikus házasságra az orosz hercegekkel, támogatták mások törekvéseit, miközben az oroszok vitathatalan kulturális hatással voltak a litvánokra. Ráadásul a litvánok képesek voltak a helyieket megvédeni a tatároktól, és egyfajta rendet biztosítani a térségben. Ezek miatt a litván uralom Belorussziában pl. egyáltalán nem egyfajta elnyomásként jelenik meg a történelem oktatásban, hanem közös uralomként, és a litván sikereket belorusz sikereknek is tartják. Maga a vallási különbség sem okozhatott túl nagy gondot: az oroszokkal rokonságba kerülő litvánok valószínűleg áttértek.

Egy vegyes kultúrájú birodalom

A litvánok kis számuk miatt nyilvánvalóan nem alkották a lakosság többségét a megnövekedett területű nagyfejedelemségben, a lakosság nagyobb része a meghódított területeken élő keleti szláv volt. Ez időtájt egyébként nem ez volt a legkomolyabb lehetséges konfliktusforrás, hanem a vallási különbségek. A pogány Litvániában ugyanakkor ebből nem volt nagy probléma, a katolizálással azonban már periférikus helyzetbe kerültek az ortodox oroszok. Ez azért még egy jó ideig nem vezetett komolyabb konfliktusokhoz, de később, a 16-17. század folyamán már szerepe volt abban, hogy az ország defenzívába kényszerült Moszkvával szemben. Fontos persze megemlíteni, hogy nem az etnikai, hanem a vallási ellentétek miatt. Egyébként nem csak oroszok, de a tatárok is éltek a birodalom területén. Az Arany Horda belharcai kapcsán rendre a litvánokhoz fordult az éppen vesztes fél, és több alkalommal is telepítettek le a nagyfejedelmek tatárokat a birtokaikon.

A DUNA-MENTI FEJEDELEMSÉGEK (HAVASALFÖLD ÉS MOLDVA)

"Bevezetés" a román őstörténetbe

A román őstörténet bizonyos értelemben egyedülálló dolog a történettudományban, ugyanis amellől hogy központi szerepet játszik a román nemzeti identitásban, szigorúan tudományos érvekkel könnyedén megcáfolható az összes eleme. Vagyis lényegében egy mesterségesen fabrikált és hamis teóriáról van szó, amely azonban már teljesen beépült a románok identitásába, és jelentős részt a nemzetközi laikus közvélemnyébe. Maga a téma tehát meglehetősen összetett.

Adott egyrészt az ún. dáko-román kontinuitás elmélet, vagyis a Romániában axiómaként elfogadott őstörténet, amely kapásból több posztot is megér, mivel igen összetett "bizonyítása" van. Emellett természetesen felmerül a kérdés, hogy ha ez elmélet hibás, akkor a románok mégis honnan származnak? És végül az is egy érdekes problémakör, hogy hogyan tudott ez a fikció így elterjedni a román és részben a nemzetközi köztudatban. Ez a gondolatsor már messzire vezetne, de talán van értelme megkapirgálni a történettudomány és a politika kapcsolatát.

Nézzük először magát a kontinuitás elméletet. Maga az elmélet nem egy szilárd valami, csak a végkövetkeztetése adott: a románok a dákok és az őket legyőző rómaiak utódai, akik mindig is ott éltek ahol ma Románia területe van. Az ezt alátámasztó érvkészlet már kevésbé kőbe vésett. A részleteken román történészkörökben is vita van, ami nem meglepő, mert ez az állítás meglehetősen sok ellentmondást eredményez a felmerülő forrás és tényanyaggal (és akkor finoman fogalmaztam). De dacára minden vitának, néhány embert leszámítva a kontinuitást egyetlen történész sem meri megkérdőjelezni (vagy nem is akarja).

Az elmélet bizonyítékai sokrétűek: alapját azonban "logikus következtetések", azaz magyarán spekulációk és ezekből fabrikált axiómák képezik: "a dákok éltek Erdély területén, ma a románok élnek ott, tehát a románoknak a dákok leszármazottainak kell lennie". Természetesen ha csak ennyi lenne az egész, akkor még nem vennék komolyan az eredetmondát külföldön, úgyhogy akadnak más bizonyítékok is: vannak hivatkozások írott forrásokra, hivatkoznak régészeti leletekre is. Azonban ha valaki veszi a fáradságot és konkrétan utánajár minden egyes forrásnak, akkor az esetek nagyon nagy részében kiderül, hogy valami turpisság áll a dolgok mögött: források félremagyarázása, tudatos ferdítések, stb. A dolog trükkje azonban pont ebben van: a régészeti leletekhez külföldről meglehetősen nehéz lenne hozzáférni (igaz, 1918-ig magyarok is kutattak Erdélyben), az írott források tanulmányozásához további nyelvismeret szükségeltethet (latin, vagy görög). És mindezen miért rágná át magát bárki is? A román őstörténet ugyanis csak a románok számára érdekes, egy külföldi csak utalás szinten fog foglalkozni a dologgal, ahhoz meg bőven elég, ha egy összefoglaló műben utánanézi.

Nos, mint a fentiekből kiderülhet, ez az egész teória egy komplex rendszert képez: az elemei szervesen illeszkednek egymásba, de ha a szükség úgy kívánja, el is távolíthatóak, rugalmasan alakíthatóak. És ha a témáról vita folyik, akkor még azt is figyelembe kell venni, hogy az átlag románt a közoktatás arrakondicionálta, hogy mindezt axiómaként fogadja el: nem egyszerűen tudományos vita alakul ki, ha velük vitatkozik az ember az őstörténetükről, hanem a részükről érzelmi is: beléjük van nevelve, hogy ők a dákok-rómaiak leszármazottai, ősi nép amely sok dicső tettet vitt végbe. Mindezt megkérdőjelezni egyet jelent a nemzeti identitásuk megkérdőjelezésével.

Miután a fentiekben elég alaposan lehúztam róluk a keresztvizet, most megvédem őket: ez a fajta dicső múlt fabrikálás korántsem román sajátosság: majd minden európai

nemzet jellemzője. A románok e tekintetben tehát maximum extrém példának számítanak, de nem rendkívülinek. Maga a jelenség is nagyon könnyen megérthető, ugyanis az elmélet gyökerei a 19.századba nyúlnak vissza, amikor is a román politika fő törekvése a román lakta területek egyesítése volt, és minden lehetséges eszközt felhasználtak e cél elérésére. A történettudomány nacionalista célok elérésére szolgáló eszközként való alkalmazása tehát nem rendkívüli. A nyugat európai elterjedése az elméletnek sem az, mivel a románok tudatos propagandát folytattak a nagyhatalmak megnyeréséért, az átlag magyar történész meg sose szeretett idegen nyelven publikálni, a politikai vezetés meg nem látta szükségét annak hogy más nemzetek nyomulását ellensúlyozza, még arról sem vagyok meggyőződve, hogy egyáltalán tisztában volt a jelenséggel. (Itt zárójelben azért egy dolgot le kell szögezni: a XX. század eleji román területszerzési sikerek nyilvánvalóan nem holmi eredetmítoszok következménye voltak, tehát az a felvetés, hogy "aki dicső múltat fabrikál magának, vagy történelmi jogot, az sikeres lesz, aki meg nem az elbukik" ebben a formában hülyeség. De ennek a boncolgatása már messzire vezetne.) A legtöbb európai nemzet történetírása a XX. században kinőtt ebből a gyerekcipőből, a román viszont nem. Ennek a fő oka valószínűleg a Ceaucescu korszakban keresendő, amely a gazdasági sikertelenséget nacionalizmussal kompenzálta és míg a legtöbb szocialista országban a diktatúra folyamatosan puhult, Romániában mindez fordítva történt. Tehát annak, hogy ez a fake elmélet még mindig ennyire kritikátlanul elfogadott, ez a fő oka. Ami bizakodásra adhat okot, az az, hogy az utóbbi időben már arrafele is egyre több a kritikus hang, de mivel ez a fajta őstörténet közben a román identitás alapjává vált, még sok időre lesz szükség, míg az elmélet végleg a kukába kerül.

Valós román őstörténet: a vándorlási elmélet.

És akkor a végkifejlet. Ha a románok nem a dákok leszármazottai és nem éltek mindig a mai románia területén, akkor kik ők és honnan származnak? Két kiindulási alapunk van: az egyik a román nyelv maga, a másik pedig az írott források. Román részről a vándorlást elsősorban azért szokás elutasítani, mert látszólag ez a két dolog ellentmond egymásnak: a román nyelv latin eredete nem vitakérdés, hanem tény, a vándorlás kiindulási pontja viszont a balkán görög nyelvű övezetébe mutat. A korábban már említett Jirecek vonal szerint ugyanis a balkánon Illíria, nyugat Moesia és Dacia voltak latin nyelvű provinciák, a többi terület nem. A 12-13. századi román migráció kiindulási pontja viszont a mai Macedónia területe.

Először fejtsük meg a latin nyelv problémáját. A korábbi, nyelvi kérdésekkel foglalkozó postban már leírtam, hogy Dacia miért nem lehetett a román nyelv kialakulásának helyszíne, ezen kívül viszont csak Illíria jön igazán szóba (Moesia vegyes nyelvű volt). Az illír leszármazás és a Macedóniából kiinduló migráció azonban csak látszólag zárja ki egymást. Ha ugyanis a 12. század előtről is megnézünk néhány bizánci forrást, akkor rögtön meglesz a kapcsolat. A korábban már hivatkozott Strategikon az egyik legfontosabb láncszem, amely az Illíria területéről délre menekülő latinokat is megemlíti, ezzel megadva a kapcsolatot a nyelv kialakulása és a vándorlás kiindulópontja között: A 6. század végi avar/szláv támadások miatt a bizánci birodalom balkáni területeiről a latin/görög népesség délre menekült, jobban védett helyekre. Ennek eredményeképpen alakult ki egy latin nyelvű tömb a mai Ohrid város környékén (Nyugat-Macedónia). Ennek a latin nyelvű tömbnek a maradványai ma is megtalálhatóak a térségben, bár eléggé asszimilálódott állapotban, őket hívják arománoknak ill. megleno románoknak. Valószínűleg a középkorban sokkal magasabb lehetett a számuk.

Ezen kívül több bizánci forrás is említi a vlachokat a térségben, pl. Anna Komnena Alexiadja, és komolyabb kutatómunkával valószínűleg még több forrást lehetne találni. (aki tud ilyet, sportszeletet kap). Ráadásul ha a korábban a kontinuitással kapcsolatban hivatkozott forrásokat jobban megnézzük, azok között is találunk olyat, amely alátámasztja ezt, ilyen pl. a gotlandi kő.

A 12. századi északi irányú vándorlás megint viszonylag jól dokumentálható: olyan területeken bukkannak fel vlachok, ahol korábban nem voltak: bulgáriában, szerbiában, majd a 12. század elején Magyarország déli határainál. Mindenképpen tehát egy olyan folyamatról van szó, amelynek vannak írott forrásai, nem kerül ellentmondásba a nyelvi és vallási tényekkel, mint a kontinuitási elmélet, és illeszkedik is azoknak a népeknek és országoknak a történelmébe, amelyekkel kapcsolatba kerültek, szemben a kontinuitással.

Tehát akkor mit is mondhatunk? Leginkább azt, hogy a románok valószínűsíthetően Illíria romanizált népességének a maradványai (másik részük helyben maradt, az ő leszármazottai voltak a dalmátok), akik a 6. század végi barbár támadások miatt először délkeletre húzódtak, majd miután a 11. század elején Bizánc legyűrte Bulgáriát, ezzel újraegyesítette a balkánt, ami a térség prosperitásához vezetett, és az Ohrid környéki terület túlnépesedett, ami megindította a népességfelesleg északi irányú vándorlását. Mivel a vlachok tradicionálisan magashegységi állattenyésztők voltak, nem okozott nekik nehézséget a szerbiai hegyvidékek, ill. a nyugati balkán hegység hegyi legelőit benépesíteni, majd eljutni az al Dunáig. És ez az a pont amikor megjelentek a Dunától északra.

Nem tudom ki hogy van vele, de ha román lennék, nekem ezt a verziót elfogadni sem lenne nehéz, ez sem kevésbé "dicső", mint a kontinuitás. Igaz, vélt történelmi jogot nem lehet vele Erdélyre fabrikálni, de mint tudjuk a területszerzés sosem a bíróságon dől el.

A középkori román államok létrejötte

A XIII. – XIV. századok a románság történetének fontos szakaszát képezik. Ebben a korban jönnek létre Havasalföld és Moldva, mint román államok. Szintén ez az az időszak, amikor a román államok kivívják függetlenségüket, lerázva a Magyar Királyság fennhatóságát. Az államok létrehozása után az államszervezés feladatát is sikerül megoldani legkésőbb a XIV. század végére. Ebben a fejezetben az államalapítások és az államszervezés problémájával foglalkozunk részletesebben.

Havasalföld

A Kárpátokon kívül eső, románok által lakott területeken már a XIII. század előtt is léteztek olyan politikai egységek, amelyek a Magyar Királyság fennhatósága alá tartoztak. Havasalföld esetében jól ismerjük ezeket a kis politikai egységeket, hiszen az 1247-ben kiadott Johannita Adománylevél tételesen felsorolja őket: *Litovoi* vajdasága az Olt bal partján terült el, *Seneslau* vajdasága az Olt jobb partján, és ezeken kívül léteztek még a *Ioan* (János) és *Farcaș* (Farkas) által vezetett kenézségek is. Ezek a miniállamok vagy államalakulatok magyar fennhatóság alatt voltak, a Magyar Királyságnak fizettek adót, és azért kell őket ismernünk, mert alapjait képezik a független román állam, Havasalföld létrehozásának.

Valamikor 1272. és 1275. között *Litovoi* vajda megtagadta a Magyar Királyság felé az adófizetést, és ezzel lényegében függetlenítette magát. A mai napig nem tisztázott, hogy ugyanarról a *Litovoi*-ról van-e szó, aki a Johannita Adománylevélben is szerepel, vagy egy másik, hasonló nevű vajdáról, de ez nem is annyira lényeges, mivel ez a *Litovoi*

is az Olt bal partján fekvő területnek volt a vezetője. A magyarok természetesen nem hagyták annyiban a dolgot, és 1277.-ben megsemmisítő vereséget mértek az engedetlen vajdára, aki az ütközetben életét vesztette. Testvére, *Bărbat*, magyar fogságba esett, és csak súlyos váltságdíj kifizetése után nyerte vissza szabadságát. Ő lett Litovoi utóda a vajdai székben, és – tanulva az esetből – egész uralkodása alatt a magyarokhoz hű politikát folytatott. Ezzel megghiúsult az első próbálkozás a függetlenség kivívására.

A dolog azonban nem maradt annyiban. A XIII. század végén egy, a krónikákban szereplő, mindazonáltal mitikus román személyiség tűnt fel a történelem színpadán, a Fogarasból származó Fekete-Vajda, vagy, ahogy a román történelem ismeri: *Negru-Vodă din Făgăraș*. Ő lesz az, aki az 1200-as évek végén Fogarasból eltávozva átkel a Kárpátokon, és Câmpulung térségében saját államot alapít. Ez a motívum a román tradícióban külön megnevezést kap: *descălecat*. A fogalom „átnyergelést”, „a hegyeken történő átkelést”, „letelepedést” vagy „államalapítást” is jelent. Moldva létrehozása kapcsán szintén találkozunk egy hasonló eseménnyel, melyet ugyanezzel a fogalommal neveznek a román történelemben. Az állam megalapítása után Fekete-Vajda fokozatosan kiterjesztette hatalmát keleti és nyugati irányban egyaránt, illetve létrehozta saját fővárosát, *Curtea de Argeșt*.

Az alapítást az államszervezés követte, vagyis az állam működéséhez elengedhetetlen világi és egyházi intézmények létrehozása. Ezt a munkát maga az államalapító kezdte, de csak utóda, *Basarab* vajda fejezte be, akinek születési évszáma ismeretlen, halálának évét azonban ismerjük: 1352. *Basarab* felvette a „mare voievod” (nagy vajda) titulust, amellyel azt fejezte ki, hogy ő Havasalföld legmagasabb rangú ura. Erre meg is volt minden alapja, hiszen országának határait Keleten kitolta a Prut és Dnyeszter folyók közének déli részére is, amelyet mai napig róla neveznek Besszarábiának. Az ő idejétől a magyar források országát „*terra Bazarab*” (*Basarab* országa) vagy „*terra transalpina*” (a hegyeken túli ország) néven említik, ezzel elismerve egy önálló állam létezését a Kárpátok és Duna között.

Havasalföld létrehozásának nagyban kedveztek a nemzetközi politikai tényezők is. A magyar állam a XIII. században többnyire gyengélkedett, hiszen sorozatos csapások érték: egyrészt a tatárjárás 1241 – 1242-ben, másrészt az Árpádház kihalása 1301.-ben. Ezek miatt a magyarok nem tudtak elegendő figyelmet és energiát szentelni a Kárpátokon kívül eső térségek eseményeire. Ezen kívül miután Fogaras, mint fontos erdélyi román központ elveszíti autonómiáját, az itt élő lakosság nagy része átkel a hegyeken. Ezzel az államalapító vajdák jelentős emberanyaghoz jutnak. A magyarok azonban nem mondtak le a kérdéses területről, és ebben a római pápa is támogatta őket, aki nem nézte jó szemmel egy olyan önálló állam létezését a Balkán északi részén, amelynek lakossága görög-keleti és nem római-katolikus. *Basarab* 1324-ben kénytelen-kelletlen elfogadta a magyar fennhatóságot, cserében *Anjou Károly – Róbert* magyar király elismerte a havasalföldi területek egységét. Ennek ellenére a magyarok 1330-ban megpróbálják meghódítani Havasalföldet, de *Basarab* a *Posada* nevű hegyszorosban vereséget mér a magyar seregre. Ezek után a magyarok soha többé nem tudták hatalmukat kiterjeszteni a Kárpátoktól Délre eső területekre.

Basarab utóda, *Nicolae Alexandru* (1352 – 1364) már „*singur stăpânitor*”-nak, vagyis egyedüli úrnak nevezte magát. Ez a titulus a függetlenség kifejezője, és minden későbbi havasalföldi uralkodó viselte a címet. A függetlenség egy másik jele a havasalföldi Görög-keleti (ortodox) Egyház létrehozása (Mitropolia Ortodoxă a Țării Românești), amely a konstantinápolyi pátriárkának volt alárendelve.

Nicolae Alexandru fia, *Vladislav-Vlaicu* (1364 – 1377) visszaverte a Magyar Királyság utolsó hódító próbálkozását, majd 1368-ban egyezményt kötött a magyarokkal. Az egyezmény értelmében Vladislav-Vlaicu a magyar király vazallusa lett, és cserébe hűbértokként megkapta a Szerémi Bánságot és Fogarast. Ez azonban csak az uralkodó személyének a függése, az ország nem kerül alávetett helyzetbe.

Moldva

Havasalföldhöz hasonlóan Moldva esetében is létezik egy olyan történelmi tradíció, amely az állam létrehozását meséli el. Moldva esetében azonban csak nagyon kevés adattal rendelkezünk az alapítás előtti időkről. Egy 1322-es dokumentum megemlíti, hogy éltek itt helyi hatalmasságok, nevüket azonban nem jegyzi meg. Ezek a hatalmasságok valószínűleg kenézek vagy vajdák lehettek.

Az önálló Moldva létrehozásának első lépése a tradíció szerint a Máramarosból származó *Dragoş* vajda letelepedése (*descălecatul lui Dragoş*), aki hadseregével a magyar király parancsából átkelt a Kárpátokon, hogy megtámadja a tatárokat. A hadjárat után azonban nem tért haza, hanem létrehozta Moldvát, egy örgrófságot – vagy, ahogy a korszakban nevezték, *márkát*. Az örgrófság feladata a Magyar Királyság védelme volt a Keletről érkező államok ellen. Dragoş fokozatosan átvette a hatalmat a szomszédos területek fölött és megalapította a fővárost, Baia-t. Ez az állam természetesen magyar fennhatóság alá tartozott.

Az önállóság megszerzésére a XIV. század második feléig várni kellett. 1364-ben egy *Bogdan* nevezetű máramarosi román vajda kelt át a Kárpátokon és vált a magyarok ellen kitört felkelés vezetőjévé. Bogdannak nyomós okai voltak erre a lépésre: Nagy Lajos király ugyanis olyan rendeletet adott ki, melynek értelmében a Magyar Királyságban csak az viselhetett nemesi rangot, aki római-katolikus vallású volt. Ezzel mintegy „lefejezte” az erdélyi románságot, megszüntette autonómiájukat. Bogdan tehát átkelt a Kárpátokon, elűzte Dragoş utódait és kikiáltotta Moldva függetlenségét. A magyarok által szervezett büntető-hadjáratot visszaverte.

Bogdan utódai úgy próbálták meg védekezni a magyar terjeszkedő politika ellen, hogy felkarolták a római-katolikus vallást. Így szerették volna a pápa jóindulatát megkapni és megakadályozni egy esetleges keresztes hadjárat szervezését a moldvai román ortodoxok ellen. 1387-ben *I. Péter* vajda (Petru I. Muşat - 1377 - 1392) a magyar veszély kivédése érdekében egyezményt kötött a másik nagyhatalommal, a Lengyel Királysággal. Az esetleges védelemért cserébe a moldvai uralkodó a lengyel király vazallusává vált. Szintén ő volt az, aki megalapította a moldvai Ortodox Egyházat, amit a konstantinápolyi pátriárka azonban csak később, *Alexandru cel Bun* (1401 – 1402) idejében volt hajlandó elismerni.

Dobrudzsa

Dobrudzsa megalapítása szintén a XIV. században történt. Ekkor jött létre egy olyan nagyobb állam, amely az X. századtól itt található kisebb államalakulatokat egyesítette. Dobrudzsa központja a ma Bulgáriában található „*terra Cavarna*” (románul „*ţara Cavarnei*”) volt. Három uralkodó nevét ismerjük: *Balica* (kb. 1346 – 1354), *Dobrotici* (1354 – 1386) és *Ivanco* (1386 – 1391). Államszervező munkája és hosszú uralkodása miatt Dobrudzsát Dobroticiról nevezték el. Ivanco halála után *Mircea cel Bătrân* havasalföldi uralkodó rövid ideig kiterjeszti hatalmát Dobrudzsára, de rövidesen a terület oszmán török fennhatóság alá kerül.

Államszervezés a XIV– XV. századokban

A fent említett történelmi események nem tették lehetővé a XIII. és XIV. századokban egy egységes román állam létrehozását. Annak ellenére, hogy a románok a középkorban két különböző államban kényszerültek élni, amelyek története gyakran különbözik, szervezetenként ezek az államok több hasonlóságot is mutatnak. Földrajzi fekvésüknek köszönhetően Moldva és Havasalföld Kelet és Nyugat kulturális befolyása alá is tartoztak. Mindkét országon olyan fontos kereskedelmi utak vezettek át, amelyek nem csak óriási bevételhez juttatták a kincstárat, de amelyeken Keletről és Nyugatról olyan kulturális és politikai eszmék is érkeztek, amelyek befolyásolták mindkét állam további fejlődését is. Ilyen szempontból Bizánc sokkal többet nyomott a latban, spirituálisan és intézmények szempontjából Moldva és Havasalföld keleti jegyeket mutat.

Moldvát és Havasalföldet a *vajda* vezette, aki a következő címeket használta: nagyvajda és egyedüli uralkodó (*mare voievod și domn singur stăpânitor*). Ez azt jelentette, hogy ő volt a hadsereg legfőbb vezetője (voievod), az egész ország uralkodója (domn) és minden idegen hatalomtól független (singur stăpânitor). Basarab és I. Péter dinasztialapítók is voltak. Havasalföldön a Basarab-dinasztia (Basarabii), Moldvában pedig a Mușat-dinasztia (Mușatinii) létrejötté kapcsolható nevükhöz. A vajdák jogi- és törvénykezési jogkörrel is rendelkeztek, vagyis ők voltak a legfőbb bírók és ők határozták meg a törvényeket is. Ezen kívül csak ők verethettek pénzt is. Az első érmeiket Havasalföldön Vladislav-Vlaicu, Moldvában pedig Petru Mușat adták ki.

A legfontosabb döntések az Uralkodói Tanácsban vagy Koronatanácsban dőltek el (*Sfatul domnesc*). A Tanács tagjai az uralkodón kívül a legmagasabb tisztségeket betöltő bojárok és a papi rend legfelső vezetői, a mitropolita és a püspökök voltak. A Tanács tagjai a következő tisztségeket viselték:

- Marele ban al Olteniei (csak Havasalföldön) – Olténia bánja, az uralkodó után a második legfontosabb ember;
- Portarul de Suceava (csak Moldvában) - az uralkodó után a második legfontosabb ember;
- Marele vornic de Țara de Sus és Marele vornic de Țara de Jos (csak Moldvában) – törvényhozói jogkörrel felruházott tisztségviselő;
- Marele logofăt – a kancellária vezetője;
- Marele spătar – fontos katonai vezető, az uralkodó fegyvernöke vagy fegyverhordozója;
- Marele paharnic – főpohárnok, az uralkodó pincéinek adminisztrátora;
- Marele comis – főlovász, az uralkodó istállóinak felügyelője, katonai szerepkör;
- Marele stolnic – az udvar ellátásáért felelős személy;

- Marele postelnic – a diplomácia vezetője;
- Marele vistier – kincstárnok, az állam pénzügyeinek irányítója.

Különleges esetekben – háború, új uralkodó választása – összehívták az Országgyűlést (Adunarea țării), ahol a társadalom minden rendjének a képviselői jelen voltak. Mivel csak a szabad emberek voltak elismerve ebben az időben, a függő parasztok nem képviselték magukat az Országgyűlésben. A résztvevők tehát a bojárság (nemesség), a klérus (papság), a városlakók és a szabad parasztok képviselői voltak. Az ország védelmét a bojárok által felállított hadtestek látták el, de szükség esetén összehívták a nagy hadsereget (oastea cea mare), amelyben részt vett az ország minden olyan férfia, aki képes volt fegyvert fogni és forgatni.

A feljebb felsorolt legfontosabb tisztségviselők, a vajda katonái és szolgálói közösen az Uralkodói Udvar alkották (Curtea domnească). A vajdák udvarukat a fontosabb városokban állították fel. Havasalföldön ilyen városok voltak Curtea de Argeș és Târgoviște, Moldvában pedig Baia, Siret és Suceava. Az udvarban működött a kancellária is (cancelarie), ahol a hivatalos dokumentumokat állították ki. Szintén a kancellária feladata az uralkodó hivatalos levelezésének a lebonyolítása az országon belül és más államok felé egyaránt. A bojárok feltétlen hűséggel és szolgálattal tartoztak a vajda felé s ezért jelentős birtokokat kaptak hűbérbe. Az árulást (hiclenie) fő- és jószágvesztéssel „jutalmazták” az uralkodók.

Egyik országban sem tudunk írott törvényekről egészen a XVI. századig. A törvénykezés és bírászkodás eddig a korig a hagyományok, a szájhagyomány alapján történt (dreptul pământului). Mindkét ország irányítását, vezetését úgy oldották meg, hogy a területet közigazgatási egységekre osztották fel, amelyek nevei Havasalföldön județe, Moldvában ținuturi. Ez a típusú államszervezés – ismét hangsúlyozzuk – bizánci mintákat tükröz, ami jól mutatja, hogy a középkorban Moldva és Havasalföld, bár a Lengyel Királyságon és a Magyar Királyságon keresztül aktív kapcsolatot tartottak fenn Európa nyugati államaival, mégis sokkal inkább a keleti Bizánchoz vagy Kelet-római Birodalomhoz közelítettek politikailag és vallási szempontból is.

Mircea cel Bătrân

Mircea cel Bătrân korának egyik legkiemelkedőbb román személyisége, Havasalföld egyik legismertebb és leghíresebb uralkodója. Uralkodásának ideje 1386 – 1394 novembere (vagy 1395 májusa) és 1397 januárja – 1418 januárja közé tehető. I. Radu uralkodó fia és testvérének, I. Dan uralkodónak haláláig, 1386-ig társuralkodó.

A történelemben Havasalföld határai nagyon sokszor változtak, és Mircea cel Bătrân uralkodása alatt érte el az ország maximális kiterjedését: Havasalföldet Északon az Olt, Délen a Duna határolta, kelet-nyugati irányban pedig a Fekete-tengertől a Vaskapuig húzódott. Uralkodása elején egy nagyon komoly problémával kellett megküzdenie: Havasalföld gazdaságát és pénzügyeit rendbe kellett tenni. Ezért újjászervezte az országot adminisztratív szempontból, elősegítette a gazdaság növekedését, növelte az állami bevételeket. Így, amikor elkezdett ezüst pénzt veretni, a havasalföldi érmék az ország területén kívül is forgalomba kerültek. Ez ebben a korszakban nem meglepő, hiszen a pénz értékét nemesfém tartalma alapján számolták ki. Mindegy volt tehát, hogy melyik államban verték. Maga a tény azonban, hogy Mircea cel Bătrân érméi kikerültek az ország határain kívülre, arra enged következtetni, hogy nagy mennyiségű pénzt vertek Havasalföldön. Mivel ebben a korban is szükség volt a fedezetre, ez azt jelenti, hogy Havasalföld komoly tartalékokkal rendelkezett, hála Mircea cel Bătrân reformtevékenységének. A hadsereget is megreformálta, a kereskedők segítségével: kereskedelmi előjogokat biztosított a lengyel, litván és brassói szász kereskedőknek, s a tőlük befolyó adókból (vám) erődítéseket épített a Duna vonalán, illetve új eszközökkel szerelte fel a városiakból, szabad parasztokból és jobbágyokból álló havasalföldi hadsereget. Az egyházi és vallási életre is odafigyelt: számos kolostort alapított Havasalföldön.

Reformjai az ország függetlenségének biztosítását szolgálták, és hasonló módon külpolitikája is. Miközben saját országát belülről építette, a nagyhatalmak között szövetségeseket keresett magának. Petru Mușat (Moldova hercege) közreműködésével 1389-ben sikerült szövetséget kötnie II. Ulászló lengyel királlyal. Az egyezményt 1404-

ben és 1410-ben is megújították. Szoros baráti kapcsolatokat épített ki Luxemburgi Zsigmond magyar királlyal is. Ennek a kapcsolatnak az alapja a közös cél volt: az oszmán török terjeszkedés megakadályozása, visszaszorítása.

Mircea cel Bătrân úgy próbálta ezt a célt elérni, hogy gyakran segítségetküldött a törökök ellen a Dunától Délre élő keresztény népeknek. Ez pedig kiváltotta a Török Birodalom rosszállását, és rövidesen kitört az első fegyveres konfliktus a két ország között: 1394-ben a „Villám”-nak is nevezett I. Bajazid szultán 400.000 fős hadserege élén átlépte a Duna vonalát. Ezzel az erővel szemben Mircea mindössze 10.000 katonát tudott felvonultatni, ezért a halogatás taktikáját választva fokozatosan visszavonult, került a nyílt ütközetet és kiürítette az országot az előrenyomuló ellenség elől. A fegyveres összecsapásra október 10.-én kerül sor, amikor a Rovine melletti mocsaras, erdős területen a havasalföldi hadsereg megveri a török előhadat. A halogató taktika és ez a győzelem bizonyos fokú hírnevet is kölcsönöz a havasalföldi uralkodónak európai szinten. Ez a csata azonban nem dönti el a harcot. Sor kerül még egy összecsapásra Argeş mellett, a törökök fölénye pedig győzedelmeskedik. Mircea ezek után visszavonul Erdélybe.

Ezt követően az üresen maradt havasalföldi trónra a törökök egy hűséges emberüket, I. Vlad-ot (mellékneve Uzurpatorul) ültetik, akit Mircea csak Luxemburgi Zsigmond magyar király segítségével tud elűzőzni. A törökellenes harcok folytatása egy olyan kereszties hadjárat 1396-ban, amelyet Európa néhány vezetője is támogat. A kereszties hadakat maga a magyar király vezeti. Mircea mint a magyar király vazallusa és kereszties fejedelem tevékenyen részt vesz ebben a hadjáratban. Az 1396-os kereszties háború kisebb-nagyobb sikerekkel indul, azonban a szeptember 25.-én megvívott Nikápoly-i ütközet teljes kudarcot és vereséget hozott. A havasalföldi könnyűlovasság úgy vonul vissza a csataterőről, hogy még csak be sem vetették az ütközetben. 1397-ben és 1400-ban Mircea cel Bătrân tönkrever két török hadat, akik éppen erdélyi rablóhadjáratokból térnek haza.

Miután Ankaránál Timur Lenk legyőzi I. Bajazidot, a Török Birodalom rövid ideig tartó anarchiába süllyed a szultáni székért folytatott harc miatt. Ezt kihasználva Havasalföld és a Magyar Királyság 1402-ben törökellenes hadjáratot szerveznek a Balkán-félszigeten, sőt, 1404-ben Mirceanak sikerül megszereznie és Havasalföldhöz csatolnia Dobrudzsát is. Mircea hatalma ebben az időben még azt is megengedte, hogy beavatkozzon a Török Birodalom belügyeibe, és az ő segítségével sikerül Musanak a szultáni széket elfoglalni (rövid ideig).

Mircea cel Bătrân 32 évig uralkodott Havasalföldön. Ebben az időben a művészeteket is istápolta, ő építtette a mai napig is híres Cozia kolostort, melyet a szerbiai Krusevac templommintájára építettek. Uralkodása vége felé felhagy a törökellenes harcokkal egyezményt köt a Török Birodalommal. Az egyezmény értelmében Havasalföld megtarthatja függetlenségét, cserébe azonban évi háromezer aranyat kell adózni a Török Portának. Ez az összeg meglehetősen kicsi még ebben a korban is. 1418. január 31.-én életét veszti, temetésére február 4.-én kerül sor. Végső nyughelye az által építtetett Cozia kolostor. Utódául fiát, I. Mihályt jelöli meg, aki nagyon szerette a szeszes italt, de legalább annyira jó kardforgató is volt.

Vlad Ţepeş

III. Vlad (Ţepeş vagy Dracul), Havasalföld uralkodója (uralkodási évei 1448, 1456 – 1462, 1476) Segesváron született 1431 novemberében vagy decemberében. Édesapja, II. Vlad Dracul körülbelül egy évvel fia születése előtt belépett a Sárkány Lovagrendbe,

melyet 1387-ben hozott létre Zsigmond magyar király és második felesége, Barbara királyné. A Sárkány Lovagrend onnan kapta nevét, hogy címerükben egy sárkány található, és nagyban hasonlított a Máltai Lovagrendre vagy a Teuton Lovagrendre. Egy ilyen katonai-vallási lovagrend fő célja a kereszténység érdekeinek védelme és a muzulmán törökök ellen vívott harc. Apa és fiú neve is innen eredeztethető, valószínűleg a dragon (sárkány) szó torz változata a „dracul”. III. Vlad hivatalos dokumentumokban gyakran a „Drăculea” nevet használta, amely a „Dracul fia” jelentéssel bír. Egy másik ismert neve a „Țepeș”, amelynek jelentése „aki karóba húz”, lévén, hogy a karóba húzás volt kedvenc kivégzési módszere. Maguk a törökök is „Kazıglu Bey” néven ismerték, ami „karóba húzó herceget” vagy „Țepeș herceget” jelent. Maga a megnevezés 1550 körül jelenik meg először egy havasalföldi krónikában és véglegesen megragad a román történelemben.

1436–1437 telén II. Vladot kinevezik Havasalföld hercegévé, aki még ugyanebben az időben beköltözik a Târgoviște-i palotába. Itt él fia, III. Vlad is hat éven keresztül. 1442-ben politikai megfontolások miatt II. Murád szultán őt és testvérét, Radu cel Frumost túszként Isztanbulba viszik. Vlad 1448-ig, Radu cel Frumos pedig 1462-ig török fogságban marad. A fogság hat éve jelentősen megváltoztatja a fiatalember életét, ettől kezdve nagyon pesszimista módon szemléli a világot. A törökök akkor engedik ki a fogságból, amikor hír érkezik apja haláláról. II. Vladot vetélytársa, II. Vladislav parancsára merénylők meggyilkolják. Ugyanekkor tudja meg azt is, hogy nagyobbik testvérét, Mirceat a târgoviștei bojárok (nemesek) megkínózták majd élve eltemették.

17 évesen 1448-ban tér vissza Havasalföldre egy török sereg élén, melyet Mustafa Hassan pasa adott neki kölcsön. Ezzel a sereggel hozzálát a trón megszerzéséhez, de csak két hónapig uralkodhat, mert apja gyilkosa és vetélytársa, II. Vladislav legyőzi őt. Csak 1456. szeptember 20.-án sikerül bosszút álljon apja gyilkosán és újra elfoglalja Havasalföld trónját. Ekkor kezdődik el uralkodásának leghosszabb időszaka, az a hat év, amely alatt barbár tetteivel megalapozta igencsak rossz hírnevét.

Az 1459. évben úgy érezte, elérkezett az idő, hogy bosszút álljon testvére gyilkosain. Húsvét Vasárnapján letartóztatott minden Târgoviște-i nemesi családot, akik részt vettek az ünnepi liturgián. A legidősebbeket karóba húzatta, a fiatalabbakat pedig arra kényszerítette, hogy pihenés nélkül meneteljenek a száz kilométerre fekvő Poenari településre. Ott pedig parancsba adta, hogy egy helyőrség romjainak helyén építsenek számára egy erődítményt. Mivel az eljárásban sokan meghaltak, Vlad két legyet is ütött egy csapásra: létrehozta egy új, hűséges bojárság alapjait, illetve felépült egy új erődítmény, melyet napjainkban Bran-i kastélyként vagy Drakula kastélyaként ismerünk.

III. Vlad kegyetlen büntetési technikáiról vált igazán hírhedté. A korabeli erdélyi szász források beszámolnak válogatott kínzásairól, amelyek közül a leggyakoribbak a bőr lenyúzása, az emberek megfőzése, lefejezése, megvakítása, megfojtása, felakasztása, megsütése, megégetése, felszegezése, élve eltemetése és kibelezése, az orr, a fülek és a nemi szervek levágása, a nyelv kivágása. Legkedveltebb módszere mégis a karóba húzás volt, ahonnan nevét is kapta. Ezt az eljárást használta azok ellen az erdélyi kereskedők ellen is, akik 1457-ben, 1459-ben és 1460-ban nem engedelmessé váltak kereskedelmi törvényeinek.

Törökellenes harcai

1462. elején Vlad támadást intézett a Duna túloldalán állomásozó török erőkre. A diadal fényes volt, a számítások szerint körülbelül 38.000 török maradt halva a csatatéren. Ugyanebben az évben Mehmed szultánt végérvényesen magára haragította,

mivel sajtóságon módon tagadta meg az adófizetést: mivel a szultán követői nem voltak hajlandók turbánjukat levenni a havasalföldi uralkodó előtt, gondoskodott róla, hogy az örökre a fejükön maradjon – és odaszegeztette. Ez az tett a szultán nyilvános megsértésének minősült, amiért Mehmed bosszút is esküdt, és még ugyanabban az évben inváziót indított Havasalföld ellen. Elsődleges célja nem az engedetlen Vlad megbüntetése, hanem sokkal inkább Havasalföld török tartománnyá tétele volt. A török seregben körülbelül háromszor annyian voltak, mint a havasalföldiek. Ezért Vlad kerüli a harcot, fokozatosan visszavonul, felperzselteti a falvakat és termőföldeket és megmérgezteti a kutakat, hogy az előrenyomuló törökök ne találjanak sem ételmet, sem vizet. 1462 telén Vlad számos kisebb győzelmet aratott, sőt, lélektani hadviselésből is kitűnően vizsgázott. Amikor a török had már a fővároshoz, Târgoviștehez közel ért, megrendítő látvány fogadta őket: több ezer karóra fel volt húzva húszezer török fogoly ruhája. Ez a megrendítő kép megtette hatását: Mehmed elismerte vereségét, az éhező és szomjazó török hadsereg pedig visszaindult Isztambulba.

A dolog azonban nem maradt annyiban. Mehmed szultán szabadon engedte Vlad testvérét, Radu cel Frumos, és erős török sereggel együtt hazaküldte Havasalföldre. A havasalföldiek egy része, akik elégedetlenek voltak Vlad uralkodásával, Radu cel Frumos mellé állt, s így megindult a testvérek közötti harc az uralkodói székért. Vladnak menekülnie kell a túlerőben lévő testvére elöl, aki egészen a poenarii erődítményig üldözi, majd elkezdődik az ostrom. A legenda szerint Vlad felesége itt lesz öngyilkos (leveti magát egy csúcsról a mélybe), mert nem akar török fogságba kerülni. Vlad azonban nem az az ember, aki ilyen könnyen feladja: egy titkos hegyi átjárón keresztül Erdélybe menekül. Segítséget vár és remél Hunyadi Mátyás magyar királytól, aki azonban nem segítséget, hanem a viseográdi börtön egyik celláját szánja III. Vladnak. A magyar király fogságából csak 1475-ben szabadul, és még ugyanabban az évben visszatér Havasalföld trónjára. Harmadik uralkodása azonban rövid életű: 1476 decemberében sikeres merényletet követnek el ellene. Fejét megküldték Isztambulba a szultánnak, aki ünnepélyes keretek között karóba húzta.

A legenda szerint testének végső nyughelye a Snagov-szigeten épült kolostor. A kutatók azonban a feltételezett sírban csak néhány újkőkorból származó lócsontot találtak. Ezért azt feltételezik, hogy Vlad Țepeș valódi nyughelye az általa alapított Comana kolostorban keresendő.

Ștefan cel Mare

Ștefan cel Mare (kb. 1433 – 1504) az egyik leghíresebb moldvai uralkodó volt. II. Bogdan fiaként majdnem ötven évig - 1457 – 1504 – uralkodott. Még életében nagy hírnévre tett szert népe körében, hiszen uralkodása egész idejében az ország függetlenségének megtartásáért küzdött. Kimagasló politikai-, diplomáciai- és stratégiai tevékenysége, illetve a kultúra terjesztését célzó intézkedései miatt kora Európájának néhány jelentős képviselője is felfigyelt rá. IV. Sixtus pápa „Athleta Christi”-nek, vagyis Krisztus Bajnokának nevezte, halála után pedig a román folklór a legendás hősök rangjára emelte. Édesapja, Bogdan meggyilkolása után Ștefan cel Mare Vlad Țepeș havasalföldi uralkodó segítségével hazatér, és 1457. április 14.-én, a Doljești-i csatában döntő vereséget mér a trónbitorló Petru Aronra. Ezt követően a székváros, Suceava mellett található Direptate mezőre népgyűlést hív össze, ahol a megjelentek, Teoctist mitropolita, a bojárság, a kereskedők képviselői, a katonaság és az egész ország törvényes uralkodójuknak fogadják el és beiktatják ősei uralkodói székébe.

Ștefan idejében Moldova a Keleti Kárpátok és a Dnyeszter közötti teljes területet magába foglalta. Ennek a területnek a védelmét elsősorban a „népi” hadsereg látta el. Az uralkodó hívására a szabad parasztok kötelezően hadba vonultak, a nemesek hasonlóképpen. A nemesek csapatai elsősorban a birtokaikon szolgáló jobbágyokból álltak. A legkönnyebben és leggyorsabban felállítható csapatoknak a kereskedőkből álló egységek bizonyultak. Ebben a seregben nagyon kevés zsoldos katona harcolt. Szükség esetén tehát az egész lakosságot mozgósítani lehetett. Szintén védelmi céllal épültek Moldova megerősített várai. A legfontosabbak ezek közül Fehérvár (Cetatea Albă a Dnyeszter mentén), Hotin, Tighina, Suceava Északon, Neamț a Kárpátok tövében és Roman a Szeret folyó mellett. Maga az ország meglehetősen gazdag volt. Gazdagságát leginkább a rajta átvezető kereskedelmi utaknak köszönhette. Lemberg irányából sok kereskedő tartott a Fekete-tenger felé, onnan pedig tovább Keletnek. Ők többnyire ugyanezen az úton tértek vissza, Moldova kincstára pedig a kereskedők által befizetett vámoknak köszönhetően szépen gyarapodott. Ez a kereskedelmi útvonal tette lehetővé pénzügyileg Ștefan számára a majdnem ötven évig tartó harcot. Ez azért is fontos, mert Moldova szinte csak önmagára számíthatott. Politikailag nagyon kényes helyzetben volt az ország, hiszen két olyan szomszédja is volt, mely hatalmasabb volt nála: a Magyar Királyság és a Lengyel Királyság. Ezekre a hatalmakra Moldova nem igazán számíthatott, hiszen mindkettőnek az volt a célja, hogy Moldovára kiterjessze saját befolyását. A legnagyobb veszélyt azonban az Oszmán Birodalom jelentette, amely erősen terjeszkedő politikát folytatott. Miután 1453-ban meghódította Konstantinápolyt, II. Mehmed szultán vezetésével tovább terjeszkedett Európa szíve felé.

Petru Aron Ștefan haragja elől lengyel területre menekül, de az új uralkodó ott is utoléri. Ezt követően a moldovai uralkodó és Kázmér lengyel király között egyezség születik, Hotin vára pedig lengyel kézre kerül, ami kiváltja a magyar uralkodó, Hunyadi Mátyás haragját. A magyar seregek betörnek Moldovába, azonban a Baia-nál vívott döntő ütközetben súlyos vereséget szenvednek. Maga Hunyadi Mátyás is megsebesül, három nyílvessző és egy lándzsa is eltalálja. A visszavonuló magyar sereget a moldovaiak még Erdély területén is üldözik. Így sikerül az ország nyugati határain a béke és a csend biztosítása. Ștefan tisztában van azzal, hogy az Oszmán Birodalom expanziója miatt rövidesen akár katonai konfliktusra is sor kerülhet. Ezért szövetséget keres az elkövetkezendő harcra. Havasalföld, a szomszéd állam, kitűnő lenne erre a célra, de az ott uralkodó Radu cel Frumos a törökök vazallusa, rá tehát nem lehet számítani. Ezért Ștefan úgy dönt, hogy megbuktatja a havasalföldi uralkodót és egy hűséges emberére cseréli. Ezért 1470-ben megkezdte a hadműveleteket, és felégette Brăila várát. Erre a törökök rászabadítják a tatárokat Moldovára, Ștefan pedig kénytelen kivonulni Havasalföldről és megmérkőzni az új ellenséggel. A Dnyeszter mentén található Lipnic-nél súlyos vereséget mér a tatárookra. Ezt követően még néhány katonai és diplomáciai akcióra kerül sor a havasalföldi uralkodó ellen. Végül Radu cel Frumos feladja, és török földre menekül, a felszabadult uralkodói székbe pedig Ștefan cel Mare Laiotă Basarab-ot ülteti.

II. Mehmed szultán természetesen nem hagyta szó nélkül Ștefan beavatkozását a havasalföldi ügyekbe. 1474 telén Szolimán pasát küldi Moldova ellen. A felvonuló török hadsereg létszáma megközelítőleg 120.000 fő, célja pedig Ștefan megbuktatása és a moldovai haderő teljes megsemmisítése. Ștefan Vaslui elé hívja össze seregét, majd 1475. január 10.-én, a hajnali órákban váratlanul támadásba lendül. A körülmények a románoknak kedveznek: a váratlan támadás miatt a törökök megzavarodnak, köd van, a terület mocsaras, az ellenfél nem ismeri kellőképpen a terepet. Így Ștefan sikerrel zárja a

napot, a török sereg felbomlik és menekülőre fogja. A törökök kiűzése után Ștefan latin nyelvű levelet ír Európa minden fejedelmének, amelyben beszámol sikeréről és sürgős segítséget kér mindenkitől. Megfogalmazza egy európai szintű összefogás igényét a török terjeszkedéssel szemben. Segítséget azonban sehonnan sem kap, mindössze a pápa és a velenceiek gratulációi érkeznek Moldovába.

1476-ban a törökök újra támadásba lendülnek, a hadsereg irányítását maga a szultán veszi kezébe. Teljes megsemmisítésre készülnek: a török erők a Szeret mentén vonulnak fel, a Dnyeszter irányából pedig a tatárok érkeznek. 1476. Július 26.-án a törökök a Războieni-i csatában megsemmisítik a moldovai haderőt, majd megostromolják Suceava, Neamț és Hotin várait, de nem sikerül elfoglalniuk egyiket sem. Közben Ștefan új sereget állít fel, a magyarok és a lengyelek pedig segítséget küldenek. Mivel a hadjárat a tervezettnél hosszabbra nyúlik, a török táborban élelemhiány lép fel, járvány tör ki, nő az elégedetlenség. Ezért II. Mehmed a kivonulás mellett dönt. A törökök támadása hatalmas pusztítással járt, de ennek ellenére úgy kellett elhagyniuk az országot, hogy céljaikat nem érték el.

1484-ben az új szultán, II. Bajazid váratlanul támadásba lendül, és elfoglalja Chilia és Cetatea Albă várait. Ezzel komoly veszteséget okoz Moldovának, hiszen lezárja az ország kijáratát a Fekete-tengerre. Ebből a szorult helyzetből Ștefan úgy próbál szabadulni, hogy a Lengyel Királysághoz fordul segítségért. Kázmér király azonban semmit nem ad ingyen: arra kötelezi Ștefant, hogy a segítségért cserébe tegyen hűségesküt és legyen a lengyel király vazallusa. Ștefan belemegy ebbe a megalázó kitételbe is, azonban semmilyen segítséget nem kap a lengyelektől, és később a magyaroktól sem. Ezért 1503-ban egyezményt köt Bajaziddal: Moldova független maradhat, de a Török Birodalom adófizetőjévé válik. Eközben még egy moldovai-lengyel háborúra is sor kerül: 1497-ben János Albert, az új lengyel király megtámadja az országot, azonban a Cozmin Erdejénél (Codrul Cozminului) vívott csatában Ștefan megsemmisítő vereséget mér a lengyelekre. 1498-ban pedig büntetőhadjáratot szervez a lengyelek ellen, és a nyár folyamán, sikert sikerre halmozva a főváros, Krakkó közelébe érkezik. Végül 1499-ben a lengyelek és a románok békét kötnek és hivatalosan is semmissé nyilvánítják Ștefan egykoron Kázmérnak tett hűségeskűjét.

Uralkodásának utolsó évei a béke jegyében zajlanak. 47 évig tartó uralkodása alatt (szokatlanul hosszú idő ebben a korban) Ștefan nem csak a háborúkkal, hanem az ország felvirágoztatásával is foglalkozott. Összesen 44 templomot és kolostort alapított – minden megvívott csata után egyet. Harcaival és politikájával sikerült elérnie azt, hogy a sokkal erősebb államok is egyenrangú partnerként kezelték Moldovát. Uralkodásának idejét az ország fokozatos felvirágzása, fejlődése jellemzi. Moldova egyetlen gyengéjét azonban nem sikerült kiküszöbölnie: az alacsony számú lakosság nem tette lehetővé a gazdaság gyors fejlődését. Moldova akkor kezd majd alulmaradni a többi állammal szemben, amikor gazdasági nehézségei miatt nem lesz képes az egyre inkább terjedő, de költséges technológia, a tűzfegyverek bevezetésére a hadseregben.

Ștefan 71 éves korában, súlyos betegen hal meg 1504. Július 2.-án, Suceaván. Uralkodóját az egész ország gyászolja. Az általa építtetett Putna kolostorában helyezik végső nyugalomra.

BOSZNIA

Bosznia és a bosnyákok története kicsit hasonlatos a szlovákokéhoz ugyanis Bosznia és a bosnyákok története is két külön történet. Bosznia nyugati felén a horvát, keleti részén pedig a szerb törzsek telepedtek le a 7. század folyamán. A horvát állam megalakulása után kiterjesztette a fennhatóságát Bosznia területének a nagy részére, így az itteni délszlávok legnagyobb része katolikus lett, bár valószínűleg éltek itt ortodoxok is. Bosznia viszonylag önálló a horvát-magyar perszonálunió létrejötte után lett, ugyanis a kiépülő államszervezet a terület nagyobb részére már nem terjedt ki közvetlenül. Ennek okáról én csak találgatni tudok, két fő okot tudok elképzelni: az egyik, hogy valószínűleg meglehetősen ritkán lakott volt, úgyhogy nem volt elegendő lakossága, és nagyobb települése, ami miatt érdemes lett volna vármegyét létrehozni. A másik pedig, hogy Bosznia a Horvát Királyságon belül is perifériának számított, és sokkal értékesebb volt nála az ország többi része, a hegyvidéki térséget közvetlenül meghódítani tehát érdemes sem volt és emellett nehéz is.

Ennek ellenére a 12. század folyamán Bosznia magyar vazallus térségnek számított egészen a magyar-bizánci háborúig, amikor rövid időre Bizánchoz került Mánuel császár uralkodása alatt. Mánuel halála után a magyar fennhatóság helyreállt a térségben, de ez Boszniára egyre kevésbé terjedt ki. Az első fontosabb bosnyák uralkodónak Kulin Bánt tartják, aki a magyar király szövetségeseként lerázta a bizánci függést.

A bizánci uralom ugyanakkor egy fontos dolgot eredményezett: megjelent a bogumilizmus, amely bizánci területről terjedhetett ide. A lakosság jelentős része felvette e vallást, amely folyamatosan ürügyet biztosított arra, hogy keresztes háborúkat hirdessenek az ország ellen, mivel a bogumilizmus eretnekségnek számított. A bogumilizmus kérdése több szempontból is érdekes. Egyrészt, ez egy ortodox, sőt, örmény monofizita alapon kialakult szekta volt, vagyis a keleti kereszténységhez kötődött. Bosznia területének nagyobb részén viszont valószínűleg katolikus lakosság élt, és az uralkodók nagy része is katolikus volt. Éppen ezért az már önmagában érdekes kérdés, hogy pontosan mely csoportok is vették fel a bogumilizmust. A legkézenfekvőbb azt feltételezni, hogy az ortodox lakosság, de mivel pontos adatokat nem ismerünk se a folyamatról, se a régió lakosságának pontos összetételéről, erről csak találgatni lehet. Az is elképzelhető, hogy nem áttérésről van szó, hanem bevándorlásról, mégpedig a birodalom keletebbi területeiről. A bogumilok jelentősége emellett abban is van, hogy később feltételezhetően ők voltak azok, akik nagy számban tértek át az iszlám hitre.

A 13. század Boszniában végig a bogumilok elleni küzdelmekről szólt, főleg Magyarország törekedett arra, hogy uralma alá hajtsa a térséget, de ez nem sikerült teljes mértékben, a magyar fennhatóság csak észak Boszniában szilárdult meg újból, ahol több bánságot alakítottak ki. A 14. században enyhült a nyomás, nem utolsósorban azért, mert I. Nagy Lajos felesége - Kotromanic Erzsébet - a bosnyák uralkodócsaládból származott. Másrészt, a 12. századi harcok után megszilárdultak a befolyási övezetek, Észak-Bosznia hol közvetett, hol közvetlen magyar uralom alá került, ami azt jelentette, hogy itt megszűnt a bogumilizmus (ha egyáltalán jelentős volt erre fele). A déli területeket meg Magyarországról már nehéz volt elérni (ez Bosznia magasabb része).

Bosznia fénykorát Trvtko király uralkodása jelentette, amikor a királyság elérte a legnagyobb kiterjedését, majd hanyatlani kezdett a központi hatalom meggyengülése és az ottománok megjelenése miatt.

AZ ALBÁNOK

Az albán történelem hasonlóan rejtélyes, mint a román. Származásukról túl sok biztosat nem lehet tudni, és ennek híján nekik is megvannak a saját eredetmítoszaik, bár ezek nem annyira elterjedtek világszerte. De mégis, ha egy történelemhez átlagosan értő embert megkérdezzük, ha tud választ adni, akkor valószínűleg azt fogja mondani, hogy az albánok az illírek leszármazottai. Hogy ez tényleg így van e, messze nem biztos, de a XX. század folyamán Albániában ez a nézet terjedt el (nyilván nem minden politikai felhang nélkül). Szintén alig lehet tudni valamit arról, hogy hogyan kerültek a mai lakóhelyükre. Az biztos, hogy Anna Komnena Alexiádja említi őket a mai Albánia területén, tehát a X–XI. század folyamán az albánok már megjelentek itt. Az is kérdés, hogy mi történt a térség korábbi lakosságával. Az tény, hogy ez idő tájt folytak harcok arrafelé Bizánc és a dél itáliai normann állam között, de csak a XI. század vége felé. Albánia területén viszont ez idő tájt már több, mint ezer éve folyamatos volt a görög jelenlét, amely még a kr. e. 7. századi gyarmatosítással indult. A normann hódítás éppen katalizálhatta az etnikai változásokat, bár önmagában kevésnek tűnik ehhez. Hogy a térséget járványok pusztították volna el, arról sincs sok forrás, ráadásul a pestis csak az 1200-as évek közepén jelent meg Európában. A térség meg elég védett volt ahhoz, hogy északról ide már ne nagyon jussanak el az aktuális barbárok (avarok, majd magyarok, majd besenyők, majd úzok, majd kunok), habár ezek a közép-balkáni térségben okozhattak népességmozgásokat. (Ismert, hogy a keletről érkező újabb nomádok elől a besenyők és az úzok egy része is a Balkánra menekült, pl. velük vívott súlyos harcokat Bizánc az 1070-es években (a kunok elől menekültek), amelynek eredményeképpen egyes csoportjaikat a közép Balkánon telepítették le.

Már a 4. században, de különösen a Nyugatrómai Birodalom 476-os összeomlását követően a Balkán-félsziget etnikai térképét radikálisan átrajzoló népmozgások kezdődtek meg, amelyek az illír eredetű őslakosság további sorsát is erőteljesen meghatározták. Az illír népelem fokozatosan eltűnt a hódító törzsek tengerében. Ásatások alapján a mai Albánia 8–9. századbeli népességét egyrészt a Shkumbintól északnyugatra elterjedt koman–krujai régészeti kultúrával írják le: a keresztény városlakók romanizált illír hatásokat mutató műveltsége a 9. századra eltűnt. Emellett délen egy korai sírhalomkultúra nyomaira bukkantak, az északkeleti hegyvidéken pedig arra utaló bizonyítékokat találtak, hogy a Drin-menti magashegységekből ebben az időben kezdett beszivárogni egy ma még beazonosíthatatlan, transzhumáló állattartást folytató népelem. Egyes feltevések szerint ők voltak az albánok ősei, akik – köszönhetően annak, hogy a megközelíthetetlen hegyvidékeken telepedtek meg – fennmaradtak, megőrizték társadalmi szerveződésüket és műveltségüket, így a 11. századra egy jól megkülönböztethető, sajátos kultúrával és nyelvvel rendelkező néppé váltak.

732-ben III. Leó bizánci császár egyházi szempontból a bizánci patriarchátus alá rendelte a területet, amelynek következményeként a vidék évszázadokon keresztül a római és a bizánci egyház közötti viszály egyik színtere volt. Az elszigetelt északi hegyvidéken élők jelentős része katolikus maradt, míg a déli és középső országrészekén élő, a görögökkel eleven kapcsolatot tartó népesség bizánci (ortodox) hitre tért.

A 9. században a Bolgár Fejedelemség hódította meg a Balkán jelentős részét, a mai Közép- és Dél-Albániát is beleértve. I. Szimeon kiverte a területről a bizánci seregeket és kolóniákat létesített a tengerparti sávban (Dürrakhiont Dracs néven csak

egyik utóda, Sámuel vette be). 1014-ben II. Baszileiosz bizánci császár megsemmisítő vereséget mért a bolgárokra, visszafoglalta az adriai kikötőket és Epiruszt. Amint hogy a terület távol volt a birodalom fővárosától, a központi hatalom nem volt képes akaratát érvényesíteni. A második évezred elején az Európa fő történelmi sodrától elszigetelve élő albán nemzetségfők egymással torzsalkodva igyekeztek nemzeti területeiket növelni, a folyóvölgyekben és a tengerparti síkságon pedig kérészetű, kisebb-nagyobb „fejedelemségek” jöttek létre.

Az egymás közti viszályal elfoglalt albán nemzetségfők képtelenek voltak a hódítók elleni összefogásra, így Albánia történelme a 9. századtól meglehetősen zűrzavaros volt. A kereskedelmi és stratégiai szempontból egyaránt fontos tengerparti városok birtoklásáért egészen a török hódoltságig megszakítás nélkül folytak a harcok, szinte évtizedenként váltották egymást a korabeli albán népterület hódítói.

Albánia és az albánok első említését I. Alexiosz bizánci császár 1081-es feljegyzéseiből ismerjük. Ebben az évben hódították el a szerbek Bizánctól az albánok lakta északi vidékeket és a mai Montenegrót, ahol 1089-ben megalapították az 1208-ig fennálló Dukljai Fejedelemséget, amelynek fővárosává az 1180-as évektől Skadart tették meg. Ugyanabban az évben Dürrakhionba a Pápai Állam által támogatott, Robert Guiscard vezette normannokvonultak be. 1083-ban Bizánc velencei támogatással visszahódította a várost, cserébe itt és más part menti albániai városokban a Velencei Köztársaság kereskedelmi előjogokat szerzett, s ezek hamarosan erősített és gazdag kikötővárosokká lettek. A normannok még 1107-ben és 1185-ben betörték Albániába, de a bizánciak mindannyiszor kiverték őket az országból.

1204-ben, miután egy keresztes hadjárat megrendítette Bizánc erejét, a Velencei Köztársaság vontá ellenőrzése alá Dürrakhiont, valamint az ország déli részét és Epiruszt. Még ugyanabban az évben a helyi albán nemzetségfőkkel szövetséget kötött Komnénosz Mihály kiverte e területekről a velenceieket és Janina központtal megalakította a Bizánctól független Epiruszi Despotátust. Utóda, I. Theodor 1216-ban az albán nemzetségfőkkel szövetségben 1217-ben visszaverte a Dürrakhiont ostromló kereszteseket és velenceieket, de végül, 1230-ban az újraéledt bolgár birodalom uralkodója, II. Iván Aszen megsemmisítő vereséget mért rá, és elfoglalta országát. Hamarosan, 1246-ban a bizánciak az észak-albániai partokra szorították vissza a bolgárokat, 1256-ban pedig elfoglalták Dürrakhiont is. A következő évben, 1257-ben azonban Manfréd, Szicília régense és királya szállt partra a városban, majd utóda, I. Károly 1268-ban meghódította Berat és Valona környékét is. 1272-ben I. Károly kiterjesztette hatalmát teljes Közép-Albániára, s új országa Albán Fejedelemség néven egészen 1336-ig fennmaradt.

A belső és külső viszályok a 14. századra tovább gyengítették a Bizánci Birodalmat, s ezt kihasználva a század közepén a skadari központú Szerb Fejedelemség uralkodója, Stefan Dušan meghódította a Balkán-félsziget nyugati részét (Durrës kivételével a mai Albániát is), és a „szerbek, görögök, bolgárok és albánok fejedelmévé” kiáltotta ki önmagát. 1355-ben azonban, a Bizánc ellen vezetett ostrom során hirtelen meghalt. Birodalma hamarosan széthullott, s helyi szinten szerb és albán földesurak osztották fel maguk között. E földbirtokos családok közül emelkedett ki hatalmát és erejét tekintve az észak-albániai Balsha és a közép-albániai Topia család. Dél-Albánia nagy részét egy szerb földesúr, Tomo Preljubovics kaparintotta meg 1367-ben, akit „országulásában” 1385-ben egy firenzei nemesember követett.

Az állandó háborús helyzet mélységes szegénységbe taszította az albánokat, akiknek egy része az éhínség elől a 14. században Epirusz hegyei közé, valamint Dél-Itáliába telepedett.

A 14. század végétől a hatalmaskodó albán nemzetségfők uralma alatt szétszabdalt Albánia – az albánok összefogásának hiányában – könnyű prédának bizonyult a terjeszkedő Oszmán Birodalom számára. 1385-ben az önmagát Albánia fejedelmének tituláló Karl Topia kérte a szultán, I. Murád támogatását a riválisa, II. Balsha elleni harcban. A Hajreddin pasa vezette török sereg Myzeqe vidékén, Savër mellett megsemmisítő, végzetes vereséget mért II. Balshára. Az albán nemzetségfők nagy része ezt követően hűséget esküdött a Portának.

A Balkán-félsziget nyugati része elleni oszmán hadjárat 1423-ban vette kezdetét II. Murád szultán vezetésével. Gjjon Kastrioti, albán nemzetségfő 1430-ban eredménytelenül szállt szembe a török sereggel. Fia, Gjergj Kastrioti túszként a szultán udvarába került, majd Szkander bég néven az oszmán hadsereg híres hadvezére lett. 1443-ban azonban visszatért Albániába, ahol a nemzeti ellenállás megszervezésébe fogott. Az 1444. március 1-jén Lezhában összegyűlt albán nemzetségfőket meggyőzte az összefogás szükségességéről, s a Lezhai Liga élére állva, az oszmán hadsereg elleni honvédő harcot vezetve negyedszázadon keresztül függetlenséget biztosított Albániának. Az albán nemzetségfők vezetőjükként fogadták el, és európai országok (Magyar Királyság, Zetai Fejedelemség, Velencei Köztársaság) is támogatták harcában. Az így összeállt 30 ezres albán hadsereg fényes hadi sikereket aratott a törökök felett. Szkander bég 1468-ban bekövetkezett halálával az összefogás meggyengült, noha korábbi harcostársa, Lekë Dukagjini állt az immár a Nápolyi Királyság és a Pápai Állam által is támogatott felkelés élére. A kezdeti sikerek után azonban hamar világossá vált, hogy nincs meg benne a képesség az albán hadurak összefogásához. 1480-as halála után a Lezhai Liga végleg széthullott, és 1501-ig Albánia egész területe török uralom alá került.

A terjeszkedő Oszmán Birodalom a 14–15. században hódította meg a Balkán-félszigetet. 1352-ben átkeltek a Boszporuszon, 1389-ben a rigómezei csata alkalmával legyőzték a szerbeket. Ezután egy rövid időre fellelegezhetek az európai hatalmak: 1402-ben a mongol uralkodó, Timur Lenk keletről betört Anatóliába, foglyul ejtette I. Bajazid szultánt és polgárháborút robbantott ki az Oszmán Birodalomban. Miután helyreállt a rend, 1453-ban II. Mehmed bevette Bizáncot, és seregeivel ismét Európa felé fordult.

A hatalmaskodó albán nemzetségfők uralma alatt szétszabdalt Albánia – az albánok összefogásának hiányában – könnyű prédának bizonyult a törökök számára. 1385-ben az önmagát Albánia fejedelmének tituláló Karl Topia kérte a szultán, I. Murád támogatását a riválisa, II. Balsha elleni harcban. A Hajreddin pasa vezette török sereg Myzeqe vidékén, Savër mellett megsemmisítő, végzetes vereséget mért II. Balshára. Az albán nemzetségfők nagy része ezt követően hűséget esküdött az Oszmán Birodalomnak. A Balkán-félsziget nyugati része elleni oszmán hadjárat 1423-ban vette kezdetét, 1431-ben elfoglalták Janinát, 1449-ben Artát, és bár Albániát ténylegesen továbbra sem foglalták el, a pozícióikban hagyott albán nemzetségfők adót fizettek a szultánnak, fiaikat túszként az edirnei (drinápolyi) szultáni udvarba küldték és csapataikat az oszmán hadsereg rendelkezésére bocsátották.

A török fennhatóság ellen első ízben a Kruja, Mat, Dibra és Mirdita vidékét ellenőrző albán nemzetségfő, Gjjon Kastrioti lázadt fel 1430-ban. Ellenszegült II. Murád hódításának, amit a szultán hamarosan letört és hogy biztosítsa az albán hadúr

lojalitását, négy fiúgyermekét túszként maga mellé vette edirnei udvarába. A fivérek egyike volt az a Gjergj Kastrioti, aki később Szkander bégnéven a szultán hadseregében harcolt, majd 1443-ban visszatért szülővárosába, Krujába. Itt rendezte be főhadiszállását, majd a nemzeti ellenállás megszervezésébe fogott. Az 1444. március 2-án Lezhában összegyűlt albán nemzetségfőket meggyőzte az összefogás szükségességéről, s a Lezhai Liga élére állva, az oszmán hadsereg elleni honvédő harcot vezetve negyedszázadon keresztül függetlenséget biztosított Albániának.

A saját területeiket továbbra is ellenőrző nemzetségfők vezetőjüként fogadták el személyét, és európai országok (Magyar Királyság, Zetai Fejedelemség, Velencei Köztársaság) is támogatták harcában. Az így összeállt 30 ezres albán hadsereg fényes hadi sikereket aratott a törökök felett: 1449-ben és 1461-ben szétverték a Kruja várát ostromló törököket, 1457-ben Uja Bardhënál mértek rájuk vereséget. Noha Szkander bég nem alakított ki stabil központi hatalmat és nem szervezett vagy kiáltott ki valamiféle nemzeti államalakulatot, a történelem során egyedülálló módon képes volt összetartani az albán vezetőket. 1468-ban bekövetkezett halálával ez az összefogás meggyengült, noha korábbi harcostársa, Lekë Dukagjini állt az immár a Nápolyi Királyság és a Pápai Állam által is támogatott felkelés élére. A kezdeti sikerek után azonban hamar világossá vált, hogy nincs meg benne a képesség az albán hadurak összefogásához. 1480-as halála után a Lezhai Liga végleg széthullott, de Kruja már 1478-ban, Shkodra pedig 1479-ben elesett, míg Durrëst 1501-ben hagyták el a velenceiek. Szkander bég halála után a törökök folyamatosra váló előrenyomulása idézte elő az albánok második nagy kivándorlását.

ÉSZTEK

Középkornak a mai Észtország esetében a 13. század elejétől a 16. század második feléig, vagyis a keresztény hitre térítés kezdetétől a livóniai háborúig tartó időszakot tekinthetjük. Ezt a periódust a nyugat-európai történetírás érett és kései középkorként tárgyalja. Az észti középkor története a nyugatról érkező adminisztratív rendszer és a katolicizmus meggyökereztetésének, vagyis egy idegen hatalomnak a története, de a korszakról fennmaradt forrásanyag töredékes és egyenetlen. Jobban ismerjük a 13. század első évtizedeit - melyekről a század első felében az észti és lett területeken tevékenykedő német pap, Henrik ún. Livóniai krónikája számol be - és a 15-16. századot, amikor az írásos ügyintézés mértékének növekedése sok eseményt és folyamatot tett jobban követhetővé. A 13. század második fele és a 14. század kevésbé képviseltetik magukat a forrásokban.

Kívülről érkező hódítók és az új adminisztratív felosztás kialakulása

A kereszténység az egykori Livónia (nagyjából a mai Észtország és Lettország területe, melyet a történetírásban Ó-Livóniának is neveztek) területére viszonylag későn jutott el. A kései hódításnak és a kereszténység felvételének részben az lehetett az oka, hogy a terület gazdasági szempontból nem keltett igazán nagy érdeklődést: a Kelet és Nyugat közötti tranzitkereskedelemben csak a hódítás, a keresztény hitre térítés illetve a városok kialakulása után tett szert jelentős pozícióra. A 13. század előtt Oroszország és Nyugat-Európa között a fő kereskedelmi útvonal a Dvina (Daugava)-folyón vezetett, amely a hajózás akkori színvonalát ismerve valószínűleg sokkal alkalmasabb (és közvetlenebb) hajóút volt, mint a mai észak- és nyugat-észtszországi partvidékek mentén

vonuló tengeri utak. A szomszédos területek akkoriban égetőbb politikai kérdésekkel voltak elfoglalva - Dániában és Svédországban az ország királyi hatalom körüli centralizálása folyt, a keletre irányuló német terjeszkedésben pedig először a nyugati szláv törzsek ellenállását kellett megtörni.

A 12. század utolsó évtizedeiben a Dvina-menti lív és latgal területeken kezdődött német expanzió 1208-ban érte el az észti területeket, amikor a keresztesek felégették a fontos dél-észti központot, Otepää várát. Még ennél is korábban, 1206-ben a dánok próbálták - sikertelenül - megvetni lábukat a legnagyobb szigeten, a sűrűn lakott, jómódú Saaremaan; seregüket a lüdi érsek, Anders Sunesen vezette. Ez nem jelenti azt, hogy a keresztény világ ennél korábban semmilyen érdeklődést nem mutatott volna a hódítás iránt - már az 1170-es évekből adatok vannak arról, hogy a pápai szék kísérletet tett missziós püspök küldésére. Missziós tevékenységgel próbálkozhatott az ortodox egyház is, pl. Novgorod és Polock orosz városállamokból kiindulva, erre vonatkozóan azonban nem maradtak fenn írásos bizonyítékok.

A keresztény egyháznak katonai támogatás nélkül nem sikerült volna gyökeret vernie az észti területeken. A Balti-tenger keleti partvidékének leigázására irányuló céltudatos keresztes hadjáratokban különböző, gyakran egymással is harcoló egyházi és világi erők vettek részt: a pápai hatalom, a hamburg-brémai érsek (akiket a pápa már a 9. század közepén feljogosított arra, hogy Észak-Európában missziós munkát végezzenek), a Német Lovagrend (melynek tevékenysége a Szentföldről való visszavonulás után Lengyelország és Poroszország területére irányult), illetve a dán és a svéd korona.

Ellentmondásos a pápai kúria és Európa keresztes lovagjainak szerepe Livónia elfoglalásában. A pápa a görögkatolikus területeket is szem előtt tartva keleti irányban kívánta növelni a katolikus egyház befolyását, de nem volt meg hozzá a szükséges katonai ereje. Ezzel egyidejűleg a mohamedánok fokozódó támadásai egyre bizonytalanabbá tették a keresztesek pozícióit a Szentföldön, és a hódítási energia új területekre irányítása mindenképpen egyfajta mentőövet jelentett számukra. A keresztes lovagok elsősorban a német fejedelmek érdekeit képviselték, melyek gyakran éles ellentétben álltak a pápa érdekeivel. Az ellentét gyökerei a Német-Római Császár és a német fejedelmek illetve a pápai szék ősi ellenségeskedéséig nyúltak vissza, melynek kiváltó oka az volt, hogy a pápák a 11. századtól kezdve újra és újra kinyilvánították az egyházi hatalom felsőbbségét a világgal szemben. Livónia politikai életében a 13. században ez abban mutatkozott meg, hogy a pápa nem a német, hanem a dán kereszteseket támogatta.

Fontos politikai szerepet játszott Livóniában az észak-olaszországi Modena püspöke, Guillelmus (a német hagyományban Modenai Wilhelm), aki a 13. század első felében a pápa küldötteként több ízben járt a mai Baltikumban és a skandináv országokban. Legátusi periódusában Guillelmus két alkalommal ellátogatott az észti területekre is, elrendezte az idegen hatalmak egymás közti torzsalkodása során keletkező vitás kérdéseket, illetve - valószínűleg tolmács segítségével - prédikált az észti népnek.

Bár a fontosabb hadi események már a század első három évtizedében lezajlottak, az észti és lett területek végleges meghódítása a 13. század végéig eltartott. Mind a keresztes lovagok, mind Livónia őslakos népei - szárazföldi és a szigeteken lakó észtek, latgalok, lívek, kurok - szétforgácsoltan harcoltak, és mindkét táborban akadtak belső konfliktusok. A hódítók sikeresen használták ki az őslakosok belső ellentéteit, amit az is

megkönnyített, hogy azok ellenállásának alapja inkább gazdasági, mintsem nemzeti érdekekből táplálkozott.

A hódítás eredményeként a mai Észak-Észtország a dán korona fennhatósága alá került, a mai Dél- és Nyugat-Észtországon illetve a szigeteken pedig a Német Lovagrend livóniai ága, valamint a tartui és a saare-lääne-i püspökök osztoztak. Míg a két utóbbi az alájuk tartozó területeken nemcsak egyházi, hanem világi hatalommal is bírt, a tallinni püspök esetében erről nem beszélhetünk.

Az észti területeken az egyházi adminisztráció kialakítása, vagyis a püspökségek és a püspökök mellett működő magasrangú egyházi személyekből (kanonokokból) álló tanácsadó testületek - székeskáptalanok - létrehozása szinte az egész 13. században tartott. Az észti területek első püspökét, Theoderichet, aki az Észtföld püspöke címet is viselte, 1211-ben nevezte ki Albert rigai püspök. Albert Buxhövden - aki ezt megelőzően brémai kanonok volt - Livónia meghódításának és keresztény hitre térítésének egyik kulcsfigurája volt, aki 1199-es püspökké szentelésétől 1229-ben bekövetkezett haláláig energikusan szervezte az itteni kardmissziót.

Theodorich még ún. tipikus missziós püspök volt - nem rendelkezett sem állandó rezidenciával, sem tanácsadó testülettel. Miután Theodorichot 1219-ben pogányok meggyilkolták, Albert püspök a következő évben saját testvérét, Hermannt nevezte ki az észti területek püspökévé, akinek kezdetben Lihulában, majd 1224-től Tartuban volt a rezidenciája. Lihulába később a saare-lääne-i püspök költözött, aki azonban 1279-ben Haapsaluba tette át a székhelyét.

Az első dán püspökök sem tudtak még püspökséget és székeskáptalant létrehozni az észak-észti területeken. A tallinni püspökség krónikájának első oldalát az 1240-es évvel lehetne kezdeni, amikor a dán király földet adományozott a püspök és a káptalan fenntartására. Miután 1255-ben Riga érsekséggé vált, a tartui és saare-lääne-i püspök a rigai érseknek lett alárendelve. Tallinn az észak-észti területek elfoglalásától kezdve a lundi érsek fennhatósága alá tartozott.

Az első püspökök tevékenységének kezdetével párhuzamosan a kialakulóban lévő városokban felépítették az első katedrálisokat és gyülekezeti templomokat. A tallinni dóm építésébe valószínűleg az 1220-as évek végén kezdtek bele, a tartui dómtemplom legidősebb részei a 13. század második feléből származnak. Ami a városon kívüli gyülekezeti templomok emelésére vonatkozó adatok hiányosak, bár már a 13. század első feléből találni említéseket egyházközségekről, melyek kezdetben területileg nagyjából egybeestek a hódítás előtti ősi járásokkal.

Az új hatalom megszilárdulása sok időt vett igénybe. Eleinte valószínűleg csak a helyiek megadóztatására korlátozódott. Első teherként bizonyára az egyházi tizedet vezették be. A forrásokban a földesúrnak fizetendő terményadóról is szó esik, amit többnyire gabonában törlesztettek, azt azonban nem tudni, milyen hatékonysággal sikerült behajtani ezeket az adókat a 13. században.

A német és dán származású vazallusok kezdetben a kialakuló városokban, váraikban laktak. Vidéki udvarházaik csak megállóhelyül szolgáltak az adóbeszedő utak során és nem sokban különböztek a módosabb paraszttanyáktól. A hűbéresek csak a 13. század végén - 14. század elején kezdtek a városokból vidéki kastélyokba költözni.

Mind a vazallusok nevét, mind az ország adminisztratív felosztását lényegesen jobban ismerjük a mai Észak-Észtország területén, mivel e terület falvait és hűbéreseit lajstromba vették az 1240-es évek elején összeállított Liber Censur Daniae című dán adóösszeírásban, melynek alapjául bizonyára a területen tevékenykedő dán papok

feljegyzései szolgáltak. A forrásban szereplő nevek alapján a kutatók úgy vélik, hogy a 13. században a hűbéreseket legalább 4 %-a észti származású lehetett, akik a hódítás előtti uralkodó rétegből származhattak. A többi hűbéres dán és német volt (a dél-észtiországi területeken csak németek). A német származású hűbéreseket eleinte túlnyomórészt alnémet területekről illetve Vesztfáliából érkeztek, később Holsteinből, Mecklenburgból és Pomerániából is.

Feltételezhető, hogy a hódítás utáni első évtizedekben az észti életkörülményeiben nem történtek nagyobb változások a hódítás előtti időszakhoz képest. A saját országbeli uralkodó réteggel szembeni adófizetési- vagy munkavégzési kötelezettséget valószínűleg hasonló mértékű, immár az idegen urakkal szembeni kötelezettségek váltották fel, az új uraknak a parasztságot feletti bírósági hatalma pedig bizonyára csak részleges volt. Általában az első uradalmak létrehozása sem jelentette még a parasztságot használatában lévő föld megnyirbálását. Vélhetőleg különleges státusa volt Saaremaa szigetének, melynek lakói - legalábbis a 13. században - csak szerződéses alapon ismerték el korlátozott adófizetési kötelezettségüket és a lovagrend bírósági hatalmát.

Az új hatalom vidékre való eljutásának egyik első látható jele a lovagrendi várak hálózatának kiépítése volt. A lovagrend földjei a 14. század közepéig csak a déli és középső területekig, illetve részben a szigetekre nyúltak. A lovagrend területeit parancsnokságokra (komtuurkond) és helytartóságokra (foogtkond) osztották, melyek központja a lovagrendi vár volt. A várakat nem csupán a helyiek leigázására és a külső ellenség - elsősorban a litvánok és oroszok - távollétére építették. Elsődleges feladatuk inkább a lovagrend belső szerkezetének megőrzése volt, illetve a rend pozíciójának védelme a többi helyi idegen hatalom köréből támadó lehetséges ellenségekkel szemben. Ezen kívül a rend szabályai megkövetelték a tagoktól, hogy konventben éljenek; ezt a hagyományt a Szentföldről hozták magukkal, nem a helyi körülményeket szem előtt tartva alakították ki. A saare-lääne és tartui püspökségektől illetve a dán korona észti földjeitől eltérően - ahol meghatározott személy (a püspök vagy a király) volt a hűbérúr - a Német Lovagrend hűbérisége korporatív volt, azaz a rend mint szervezet volt az uralkodó. A helyi livóniai mester csak a rend nagymesterétől kapott felhatalmazással tevékenykedhetett.

A Német Lovagrend tagjai elsősorban a Rajna-menti területekről és Vesztfáliából érkeztek Livóniába, utóbbiak főként a 15. század közepe után. Ekkor a Livóniában letelepedő vesztfáliaiak és rajnaiak között származási alapon éles konfliktus bontakozott ki, melynek eredményeként a korábban is kisebbségben lévő rajnaiakat gyakorlatilag kiszorították az országból.

A középkori Livónia sajátossága abban rejlett, hogy pl. a Német Lovagrend poroszországi területeitől eltérően a kolonizáció során ide nem érkeztek német parasztságot. A parasztságot kolonizáció hiányát a kedvezőtlen éghajlattal magyarázták, illetve a társadalmi rétegződés fennmaradt helyi sajátosságai, vagyis az erős szabadparasztis réteget hiányával.

A 13. század közepétől kezdve a helyi hűbérurak - különösen a saare-lääne-i püspök - támogatásával Svédországból és finnországi svédek lakta területekről telepesek érkeztek a nyugati és az észti, gyéribben lakott part menti területekre és a szigetekre is. A később parti svédeknek nevezett áttelepülők sok helyütt saját falvakat alapítottak és a 14. század közepén megvásárolták a használatba kapott földet, így már csak adófizetési

kötelezettségük maradt a hűbérúr felé. Így alakult ki Észtországban az állandó svéd népesség, mely részben az 1940-es évekig megmaradt.

Ó-Livónia és a Német Lovagrend

Ó-Livónia

Ó-Livónia a Kardtestvérek rendje, három livóniai püspökség és a rigai érsekség konföderációja 1241-től, amely magába foglalta a mai Lett- és Észtország nagy részét. A Kardtestvérek Rendje a kelet-balti területeken szerveződött meg a 13. században. Livónia északi részét (Észak-Észtország) a dánok hódították meg, míg délen az egyre nagyobb területeket bekebelező kardtestvér keresztesek vereséget szenvedtek előbb az oroszoktól (1234), majd a lettektől is segített litvánoktól (1236). A lovagrendet feloszlatták, majd újjászervezve beolvasztották a Német Lovagrendbe, de autonóm rendként tovább hódoltatta és kormányozta a livóniai népeket. 1241-ben a Lovagrend konföderációba lépett a dorpati (tartui), a saare-läänei és a kurzemei püspökséggel, valamint a rigai érsekséggel, ettől kezdve a Német Lovagrend uralta autonóm államalakulatot képzett Ó-Livónia néven, amelyhez 1346-tól a dánoktól megvásárolt északi észt területek is tartoztak. Az államfőnek a kardtestvérek nagymestere számított. Lassacskán a teutonok és kardlovagok leigázták a szívósan ellenálló balti és finnugor népeket, bár Északnyugat-Oroszország meghódítását nem tudták véghez vinni (1242). A Német Lovagrend, amelynek a balti Poroszországban volt állama, nem tudta hathatósan irányítani a livóniai országrészt, amint ezt mutatta az livóniai konföderáció is. Az okok alighanem a távolság és a szárazföldi elszigeteltségben voltak, melyből adódott a gyenge kapcsolattartás. Útban állt Litvánia is, noha a lovagok többször igyekeztek meghódítani.

A konföderáció fő hatalomforrásai a rengeteg vár és város volt, utóbbiak jelentős autonómiával bírtak és szinte kivétel nélkül a Hanza-szövetség tagjai voltak. Az egyik legfontosabb hatalom a Rigai Tanács volt, ez már 1226-ban fennállt. A polgárság legyen az akár német, vagy balti, 1297-ben szintén szövetségre lépett. Másik fő hatalmat a püspökök és a lovagok alkották, utóbbiak az ország földesurai, akik gyakran elnyomták az őslakos jobbágyokat. Ez az államszövetség ellenben nem volt egységes. A hatalmasok állandóan gyanakvással figyelték egymást, féltékenykedtek és gyakoriak voltak az összetűzések. Az egyensúlyt ebben a széthúzó állapotban a lovagok potenciális katonai ereje jelentette, akárcsak Poroszországban is. Ott azonban ez az egyensúly felborult, amikor a Német Lovagrendre Lengyelország-Litvánia döntő csapást mért 1410-ben. 1419-ben a Livóniában levő frakciók közös testületet alakítottak ki, ez volt az ún. Landtag, egy skandináv mintára szervezett parlament, melyekben a fő szerep a lovagoknak és vazallusaiknak jutott, s ettől kezdve a kardtestvérek Livóniában egyre inkább önállósultak.

Miután a porosz területek protestánsná váltak, a kardtestvérek elszakadtak a Német Lovagrendtől és ismét önállóan kormányozták az országot (1527). Csakhogy Livóniában is teret hódított a reformáció, amelyet előidézett a katolikus földesurak hatalmaskodása. A lovagok amúgy is gyengülő politikai, militáris és gazdasági hatalma, mitöbb egyre zsugorodó tekintélye miatt reális esélyük nem volt a terület megtartására, egyetlen reményük a német császár volt. De az ország messze feküdt a Német-római Császárságtól, s több terjeszkedni kívánó hatalom (Lengyelország, Svédország, Dánia,

stb.) ütközőpontjában állt, akik alig várták, hogy megkaparintassák a gazdag livóniai városokat és kikötőket.

1558-ban IV. (Rettegett) Iván megtámadta a Kardtestvéreket, akik nem bírták feltartóztatni a beözönlő oroszokat. A nagymester Gotthard von Kettler porosz mintára evangélikus lett és a megmaradt lett és kúr területeken (Kurzeme és Zemgale) protestáns lengyel hűbéres államot (hercegségeket) hozott létre 1561-ben. Livónia többi részét Lengyelország-Litvánia, Dánia, Oroszország és Svédország osztotta fel. Ez az ó-livóniai konföderáció végét jelentette.

A Német Lovagrend

A Német Lovagrend vagy Teuton Lovagrend (latinul Ordo Teutonicus, Ordo domus Sanctae Mariae Theutonicorum Ierosolimitanorum, vagy Ordo Teutonicus Sanctae Mariae in Jerusalem, németül Orden der Brüder vom Deutschen Haus St. Mariens in Jerusalem vagy Deutscher Orden) német egyházi-katonai lovagrend volt, amelyet eredetileg Palesztinában alapítottak betegápoló tevékenység céljából. Az Európába visszatérő lovagokat 1211–1225 között rövid ideig a Magyar Királyság területén, Dél-Erdélyben, a Borzaföldön (ma Barcaság) telepítette le II. András magyar király. Miután innen önállósodási kísérletük miatt ki lettek verve, Konrád lengyel fejedelemtől kaptak új letelepedési lehetőséget, és a rend ettől kezdve elindult a felemelkedés útján. A balti pogány poroszok területeit fél évszázad alatt meghódítva, Marienburg székhellyel megalakították a Német Lovagrend független országát.

A Német Lovagrendet Konrád mazóviai herceg hívta meg ezt követően, akinek Visztula menti birtokait és a szomszédos régiókat a pogány balti poroszok támadásaikkal folytonosan pusztították. Felkérte így őket, hogy hódítsák meg azok területét számára. A lengyel fejedelem akkor szorult véglegesen a rendre, amikor az 1222 és 1223 között folytatott közös pomerán-lengyel keresztes hadjáratok látványos kudarccal végződtek. Konráddal ténylegesen nem sikerült egyezsége jutni, ezért Salzai Hermann, aki ügyes diplomáciai tevékenységének köszönhetően – amellyel közvetített a császárság és a pápaság közt - elérte, hogy II. Frigyes német-római császár kiadja a rimini aranybullát (1226), ami nekik ítélte a meghódított és a kapott földeket. Később IX. Gergely pápa 1234-es privilégiumaiban biztosította újfent a rend hatalmát a porosz területek felett és e két hatalom így kész volt segíteni a német lovagokat akár Lengyelországgal szemben is.

Ezzel szemben a kruszwicai adománylevelél, melyet Konrád készítetett, egyáltalán nem tartalmazta azt, hogy a megszerzett pogány földeket a német lovagok birtokolhatják. Jerzy Topolski azon a véleményen van, hogy a lovagok meghamisították az adománylevelet méghozzá Itáliában. A szöveget úgy módosították, mintha a fejedelem valamennyi meghódított porosz területet a lovagrend birtokába ajánlaná. Topolski szerint ezt bizonyítja, hogy az adománylevelél a litvánokat szaracénoknak (szerecseneknek) nevezi, mely nem vall valami nagy helyismeretre. Egyébként néhány német történész sem veszi komolyan azt a szándékot, hogy ténylegesen a lovagokkal akarta a fejedelem meghódítani a poroszokat, hanem csak „egyszerű ajándékot adott” nekik, s még a meghódított területeken is az ő politikai hatalma alatt kellett volna állniuk a lovagoknak.

A Konrád által adományozott Kulm, a német lovagok dél-erdélyi birtokaiknál majdnem kétszer nagyobb volt, hozzácsatolva pápai hozzájárulás nélkül az 1215-ben alapított kulmi püspökséget, ahol a lovagrend megkezdte Poroszország meghódításának előkészületét. A ius Teutonorum (német jog) értelmében belefogtak német parasztok

letelepítésébe és falvak létesítésébe. Ezek a kiváltságok még Lengyelországban is elterjedtek, s nagyon hasznossá váltak az ottani parasztság számára. A német lovagrend így a kezdeti időkben eléggé pozitív hatással volt Lengyelországra, mindez a század végén fog gyökeresen megváltozni.

A poroszok megtérítésére a 10. századtól indultak akciók, de felemás eredménnyel végződtek és nem voltak tartósak. Ezek mögött viszont megbújt az expanziós törekvés, de már volt olyan véres, mint a korábbiak. Számos dán, vagy svéd misszionárius királyaik utasítására indult a pogány baltiak közé. A poroszok rendre megölték a hittérítőket, így például Szent Adalbertet, aki nálunk is közismert, nagy tiszteletnek örvendő szent a mai napig. A poroszok körében nagyon erős volt a pogány vallás, mert az eddigi tapasztalatok alapján úgy vélték, hogy a kereszténység felvétele szabadságuk elvesztését jelentené. A német lovagok bejövetelét megelőzően a pomeránok és a lengyelek megpróbálták közös keresztesháborúkkal megtéríteni a dacos pogányokat

A totális fegyveres harcra, azaz a kereszties háborúra a békés missziók kudarca után került sor. A keleti német kolonizáció és a fegyveres hittérítés fő dotálója a Hanzaszövetség volt, mely kezdetben érdekvédelmi szervezetnek számított és a német kereskedőket képviselte, később annyira megerősödött, hogy önálló politikai tényezőként lépett fel a térségben. Ez viszont nem csupán az őslakosok leigázását célul tűző keresztieseket támogatta, hanem még a helyi lakossággal is kereskedett.

A német lovagok 1233-ban kezdték meg a porosz földek leigázását, ami azonban a lakosság szívós, sőt olykor végsőig kitartó ellenállása miatt hosszú időbe telt. A poroszság kemény, fanatikus papok befolyása alatt állt, akik régebben is könyörtelenül irtották a keresztény hittérítőket és buzdították a rablőháborúkra a poroszokat. Az őslakosság elleni háborúkat a rendszerváltás előtt a történelemkönyvek úgy értelmezik, mint a „lakosság kiirtásával és kitelepítésével együtt járó meghódítás”-t. Ez természetesen nem történt meg.

Konrád fejedelem, aki részben nem akarta, hogy csak a teutonok szerezzék meg az összes meghódított porosz törzsi területet, maga is alapított egy lovagrendet, részben a kulmi püspök, Christian tanácsára, aki Dániából érkezett mint ciszterci misszionárius, de munkái végül ugyanúgy semmivé lettek. Az új rend a Dobrini Testvérek Rendje azonban számbelileg alacsony maradt és nem bírt úgy harcolni a poroszokkal, mint a teutonok, ráadásul a halicsiaktól is nagy vereséget szenvedett. 1235-ben fel is oszlatták a lovagrendet Dobrinban.

Bár a meghódított poroszok eleinte elismerték a rend uralmát, de az adódó alkalmakkor megpróbálták régi szabadságukat visszaállítani. Az első nagy lehetőség 1242-ben adódott, amikor a lovagok keleten szenvedtek súlyos vereséget a novgorodiaktól. A felkelő poroszok 1242–49-es harcokban a rend várait nagyjából lerombolták és a lovagokat majdnem teljesen kiszorították. A kezdeti vereségek hatására eléggé megrendültek a lovagok, de a német-római birodalomtól, a cseh királytól, és a velük még szövetségesi viszonyban álló lengyelektől továbbra is kaptak megfelelő támogatást és a pápa is minden alkalommal új erőket toborzott, így úrrá lettek az általuk alávetett poroszok lázadásán. Az első felkelést továbbiakban jelentős (elsősorban a keresztény lázadónak tett) engedményekkel is elcsitították.

A lovagok livóniai vereségeik során a még szabad porosz törzsek közös erővel tettek kísérletet a keresztiesek kiűzésére a Balti-tenger mellékéről. Csatlakoztak hozzá a lovagrend uralma alatt álló poroszok is. Kezdeti sikereik után azonban sorra elbuktak, s borzalmas vérveszteségeket szenvedtek. A poroszok nem bírták fel venni a versenyt a

lovagrend támogatására egyre nagyobb számban érkező német és cseh keresztenceszapatokkal szemben, akiknek felszereltsége és képzettsége is jobb volt.

A meghódított porosz területeken a lakosságot olykor erővel kellett, hogy megkereszteljék, majd nagy területeket adtak az egyháznak, az új püspökségeknek, széles körű autonómiát biztosítottak az új városoknak, hűbéri földeket osztottak a német nemesek és néhány lengyel között, valamint pénzt verettek.

A háborúk miatti óriási emberveszteségek és a még mindig ritkán lakott területek benépesítésére és felzárkóztatására német parasztok tömegeit telepítették le. Az új telepések lassan asszimilálták a balti porosz őslakosságot, míg a városokban és egyéb fontos gazdasági, vagy közigazgatási posztokon a beolvadás még gyorsabb volt. A porosz származású nemesi és polgári emberek hasonló kiváltságokat és állásokat kaptak, akárcsak a többi hoszpesz. Ennek folytán nem zárkóztak el német uraiktól, együttműködtek velük és így hamar azonosultak a németekkel. A telepítések ellenére az ország rendkívül több nemzetiségű volt. A németekkel szemben a lengyelek, poroszok és egyéb etnikumok mindig többségben voltak.

Poroszország alávetését 1283-ban fejezte be a lovagrend. 1295-ben történt egy nagyobb megmozdulás az őslakosság részéről, de hasonló sorsra jutott mint a két másik felkelés. A 14. században fellángoló szórványos lázadások miatt még vezettek kereszteshadjáratokat a német lovagok a poroszok ellen. A lengyelek egyetlen területet kaptak Poroszországból. A Sasna nevű régiót 1240-ben a lengyelek és teutonok együtt foglalták el és felosztották egymás között.

1237-ben a Német Lovagrend magába olvasztotta a hatalmi visszaélések miatt épp feloszlott Kardtestvérek rendjének tagjait. Az ottani kúr, lív, lett és észti területeket nagyjából a kardlovagok meghódították, s a maradék néptöredékek alávetése is változatlan erővel folyt tovább. Ezek mellett a szomszédos területek meghódításába is belefogtak, eddigi sikereiken felbátorodva. 1240–42-ben hadjáratot vezettek a novgorodi orosz fejedelemség ellen, hogy a gazdag kereskedő várost megszerezzék, ami a svédeknek a Névánál nem sikerült 1240-ben. A novgorodi fejedelem, Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij, ahogy a svéd betolakodókkal is tette korábban, úgy a németekre is csapást mért. A Peipus (Csúd)-tón ütközött meg a viszonylag kisebb lovagrendi sereggel. A tó jegén, amely még áprilisban sem engedett fel, megvívták a híres jégcsatát és legyőzték a terjeszkedő lovagrendet.

A teuton és kardlovagoknak dacolniuk kellett a délről betörő litvánokkal. 1259-ben, mikor a žemait (szamogit) litvánok betörték Dél-Livóniába, a kúrok és a lettek is csatlakoztak hozzá. A lovagrendi sereg, amelyet a helyi lakosságból szervezett katonák is erősítettek, csapdába esett a livóniai mocsarakban és az 1260-as durbeni (durbei) csatában segédhadaik árulása folytán vereséget szenvedtek. 1290-ig óriási felkelések söpörtek végig az országban. A lovagrend számos vereséget szenvedett, de északról dánok és a birodalomból hajókkal érkező keresztések segítségével folytatni tudta a harcot. Utolsónak a szemigalliai (zengalei) letteket verte le, befejezve Livónia meghódítását.

A livóniai területeken a kardlovagok négy püspökség részvételével (Riga, Saare-Lääne, Dorpat, Kúrföld) önálló konföderatív államban egyesültek, Ó-Livónia néven. Szárazföldi összeköttetés nem volt, ennek útjában részben Litvánia állt. Elégé nehezen tartották a kapcsolatot a német lovagok kelet-balti birtokaikkal, így valójában sohasem tudták úgy ellenőrizni azt az országot, mint Poroszországot.

A meghódított területeket a lovagrend mai szemmel nézve gyarmatosította. Természetesen ez a gyarmatosítás nem azonos az újkorban véghez vitt területszerzéssel, ami az Újvilágban az őslakosság és kultúrája pusztulásához vezetett.

A 14. században még erőteljesebb fejlődésnek indult a német lovagok állama, köszönhetően többek közt annak, hogy még 1263-ban IV. Orbán pápa a szegénységi fogadalmat tett lovagrendnek engedélyezte a földi javak korlátlan birtoklását. Így a lovagok elkezdtek kereskedéssel foglalkozni, és rövidesen monopolizálták az akkor jól jövedelmező gabonakereskedelmet. A porosz tenger mellék elhelyezkedésének és földjének köszönhetően igencsak alkalmas volt a mezőgazdaságra, s a tenger közelsége is segítette a kereskedelmet.

A kereskedelem a Hanza Szövetség keretein belül folyt, amely támogatta a Német Lovagrend 13. századi hódításait, legfőképp azért is, mert ez nem állt közvetlen egyházi fennhatóság alatt, mint a kardtestvérek. A Hanzának érdeke volt minél több termőterület és nyersanyaglelőhely (például fa, só) szerzése, ezért is támogatta tevékenyen a rend terjeszkedését. Viszonzásul a rend pedig segítette a kereskedelem monopóliumának megszerzésében a Balti-tengeren és az Északi-tengeren, ahol stratégiai fontosságú árucikkeket (gabonát, sört, mézet, sót, húst, bort stb.) szállítottak.

Az említett áruk szállítási jogával csak a Hanza rendelkezett, s az olykor elégedetlenkedő északi városokra nyomást tudott gyakorolni azzal, hogy néholkadenciát rendelt el, vagyis semmit sem engedett szállítani. Ilyenkor nagy segítségére volt a német lovagrend katonai ereje is. A Hanza köszönhetően a német lovagrendnek Norvégia kereskedelmét is kisajátította és az országba érkező létfontosságú gabonaszállítmányok felett is rendelkezett, ami elég szenvedést okozott az országnak.

A Hanza szövetség rövidesen nagyon rászorult a rend katonai segítségére és védelmére, a lovagok pedig a szövetség támogatására, így végérvényesen összefonódtak egymással. A rend volt jobban alávétve a másoknak gazdasági, s pénzügyi tekintetben, de ez nem volt olyan előnytelen, hisz a gazdasági fellendülés általános jólétet teremtett, a parasztság helyzete is nagymértékben javult, bár némelykor a feudális megkötések eléggé szigorúak voltak (például az egy összegbeni adófizetés). Emellett a Hanzán néha jelentkező dekonjunktúrák egy időben kellemetlen, gyengítő hatásukat éreztették a lovagrend államán belül is.

A nagyobb uradalmi földek és a várak kivétel nélkül a Lovagrend tulajdonát képezték, és az országnak a 15. századig nem volt arisztokráciája. Az adományozott földek nem voltak örökölhetők. Nagyon erőteljes volt a kolonizáció és a német parasztság betelepítése. A vidéki telepítések az ún. lokátorok feladata volt, ők lettek a falvak bírói, azaz a soltászei, s a bírságokból nyertek éves tiszteletdíjakat, s számos jogot kaptak malomépítésre, kocsmabérlésre. Eleinte 15 éves adómentességet élveztek, később többségükből kerültek ki a későbbi kisnemesek. Etnikailag homogén német városok alakultak az erőteljes kolonizáció hatására és számos várost alapítottak németalföldi (hollandok, vallonok, stb.) hoszpeszek.

A porosság az ország meghódításáért folyó harcokban nagy véráldozatot szenvedett, de lassan asszimilálódott a németiségbe. Gyorsabb volt ez a nemességüknél, mely egyenértékű elbánásban részesült a németekkel, mivel fontos gazdasági és hatalmi pozíciókba kerültek a porosz nemzetiségűek. Etnikai összezőrdülések, vagy elnyomás nem volt, s az egyéb kisebbségek közt még voltak oroszok, vagy skandinávok is.

A polgárság többsége kereskedelemről élt, s a hódítások után beindult fejlődés révén mind Livónia, mind Porszország fontos kereskedelmi csomópont lett, ahol német,

oroszl, angol, s lengyel kereskedők útjai találkoztak össze. A városok Európában egyedül itt kapták a legtöbb privilégiumot (kereskedelmi-, vám-, autonómiajogokat) ami már csaknem teljes önállósággal volt egyenlő, s önállóan is képesek voltak politizálni a közéletben. A törvénykezésüket egységesítette, hogy az 1260-as wismari dekrétumokat elfogadták, s a városok, valamint kikötők mind csatlakoztak a Hanzához. Az egyensúlyt a rend katonai erejének köszönhetően tudta fenntartani, mivel nemcsak a váraknak, hanem a városoknak is erős, lovagrendhez hű helyőrségeik voltak, s rövidesen kiépült egy erős tengeri flotta. Ilyen méretű katonai koncentráció mellett a viszonylag kisebb, népességében alacsonyabb német lovagrend óriási veszélyt jelentett a szétagolt Lengyelország számára.

Ám a lovagok hatalma később már teljesen csak a katonai erejüktől, s a Hanza pénzügyi és gazdasági támogatásától függött, így a rendi állam enélkül nem is volt képes fennmaradni.

A lovagrend kísérletet tett arra, hogy maga vegye kezébe a gazdasága irányítását, mint például, hogy ő maga kezdte megszabni a gabona felvásárlási árát, majd mezőgazdasági és halászati termékekét, valamint jogot ígért volna az elővásárlásra. A Hanza azonban a összefogott az ez ellen szintén tiltakozó városokkal és jobb belátásra bírta a rendet. A lovagok kénytelenek voltak együttműködni a szövetséggel, s ezért újabb engedményekre kényszerültek (pl. a saját partmenti területeken történt hajótörés esetén kártérítés és segítségnyújtás a Hanza hajósainak).

A német lovagoknak már a 13. században volt alkalmuk háborúzni a még pogány litvánokkal, legnagyobb részt északon, Livóniában. A hadjárat elsődleges oka az északi területekkel való összeköttetést biztosító szárazföldi folyosó megszerzése volt, a másik pedig az, hogy a rendnek a Szentföld elvesztését követően új politikai utat kellett keresnie. Folytatniuk kellett a terjeszkedést a kelet-európai területeken, hogy az újonnan megszerzett földeken a német kereskedők érdekeit képviselhesse, mert egyre jobban ettől függött önállósága is. E célnak megfelelően Litvánia meghódítására törekedett, de az eredményesen ellenállt, mivel erősebb volt a hierarchiája mint a poroszoknál.

A lengyelek és a teutonok közti kapcsolatot a 13. században még rendkívül szoros együttműködés jellemezte. A lengyelek fegyveresen többször is megsegítették a rendet, különösen az 1242és 1253 közötti nagy felkelés alatt. A század végétől a két állam lassacskán elhidegült egymástól, s kapcsolatuk a nullpontra süllyedt. A német lovagrendet a császári és pápai hatalom is támogatta, s nem érezte úgy, hogy bármilyen szolgálattal tartozik a lengyel uraknak, mégha ő általuk lelt házára. Viszont egyre szorosabbra fűzték a csehekkal kapcsolataikat, akik a lengyelek ellenségeinek számítottak. Az akkori király II. Vencel volt, aki éppen a magyar trón megszerzésére törekedett. Riválisa Károly Róbert osztrák, pápai és lengyel segítséggel felülkerekedett Vencelen, aki még az általa birtoklott Lengyelországot is elvesztette. A lengyel trón I. (Lokietek) Ulászlóra szállt, s a pomerán hercegséget pedig a brandenburgiak kapták meg, de Pomeránia felett viszály alakult ki a lengyelek és a brandenburgiak között, ami mégis a teuton-lengyel konfliktust eredményezte. A brandenburgiak sereggel próbálták elvenni Danzig városát a lengyelektől, akik a német lovagrendtől kértek segítséget. A lovagi sereg már pusztá közeledtével meghátrálásra kényszerítette a brandenburgiakat, ám a teuton lovagok megrohanták Danzigot és röviddel később elfoglalták, majd a kelet-pomerán területek egészét birtokba vették (1309). Ezzel teljesen elzárták Lengyelországot a Balti-tengertől.

Danzig elfoglalása alkalmul szolgált többek között arra, hogy a rendi mester ide tegye székhelyét. Innen kiindulva a német lovagrend a 14. században újabb területek bekebelezésébe fogott bele.

A lovagrend fő szövetségese továbbra is Csehország volt. A két hatalom megegyezett abban, hogy együtt támadják a lengyeleket, s felosztják a zsákmányt. A cseheknek jutott volna a déli (kis-lengyelországi) rész, néhány nagy-lengyel és egyéb tartomány területével, míg többi (északi) régiót a lovagrend vette volna birtokába. I. Ulászló is szövetségest talált magának Károly Róbert személyében. A két állam közötti szövetséghez hozzájárult, hogy amagyar király Lokietek Erzsébetet választotta hitveséül, miután előző feleségeit elvesztette. Ettől kezdve figyelhető meg az az erőteljes lengyel-magyar baráti viszony, ami még napjainkban is jellemzi a két országot. Károlynak a csehekkel ekkor igen kiéleződött az ellentéte, ugyan az osztrákokkal sem volt felhőtlen a viszonya, de most az ország hercegével Ottóval összefogott a cseh király ellen, a lengyelek megsegítésére. Ulászlót Károly Róbert öt alkalommal segítette egységekkel.

A német lovagok 1331-32-es támadása az előbbieknél jóval nagyobb volt, bár megállították őket, mielőtt a lengyel fővárost Krakkót elérték volna. Ennek ellenére a rend kezébe került Kujávia és néhány más város is. A felek azonban nemcsak a harctereken igyekeztek eldönteni az ügyeket, hanem a tárgyalóasztalnál is. 1332 után már viszonylag csitulnak a teuton-lengyel összecsapások. Károly Róbert Csehország és Lengyelország kibékítésén fáradozott, melynek oka az ausztriai Habsburgok túlzott megerősödése volt. Így került sor Visegrádon a híres királytalálkozóra, ahol a fő jelenlévők a magyar, a lengyel és a cseh uralkodók voltak. Még más országok, így például a Német Lovagrend is képviseltette magát. Az itt zajló eszmecsere egyik fő kérdése a lengyel-lovagrendi kérdés is volt, ami békével végződött. A jelenlevő nagymester aláírta a visegrádi békét nemcsak III. Kázmérral, hanem Gediminas litván uralkodóval is. Ez persze mindössze átmeneti nyugalmat tudott csak a két ország között biztosítani, a viszálykodások néhány éven belül újra kezdődtek, amik ismételt fegyveres összecsapásra fajultak. Habár egy újabb egyezséget kötött egymással a lengyel és a teuton állam (kaliszi béke (1343)), még ez sem volt tartós, így világossá vált, hogy a vetélkedést csak az döntheti el, amelyik fél megnyeri ezt a harcot. Lengyelország még ugyan esélytelennek tűnt a háború megnyerésére, de továbbra is szívósan dacolt a keresztes lovagokkal. A portyák a határokon állandóak maradtak, amik a peremterületeket tovább pusztították.

Litvánia továbbra is a lengyelek ellensége volt, s a két ország között zajlottak háborúk (amikben a magyarok is aktívan részt vettek), de később már szövetségre léptek egymással, habár ez a koalíció még nem volt olyan erős és szoros, mint 1387-től. Ezenkívül alkalmi szövetségesek voltak az oroszok is.

A lovagrend a század második felében már kevésbé a litvánokkal, vagy a lengyelekkel való harcokban vitézkedett, viszont más területeket megszerzett a térségben. 1345-ben IV. Valdemár dán király nehéz helyzetbe jutott országa észti tartományában. A parasztok és Revall lakossága által kirobbant Nagy észti felkelésben a dánok már szinte vesztesre álltak a lázadókkal szemben, ezért a teutonok és kardtestvérek segítségét kérték. A rend katonasága a felkelést letörte és vérfürdővel bosszulta meg. Minthogy a Dán-Észtország Dániától meglehetősen távol esett, sőt északról Finnországból a svédek, keletről az oroszok is fenyegették, emellé még a Német Lovagrenddel sem volt felhőtlen a viszonya az országnak, ezért a dán király eladta a lovagrendnek 10 000 márkáért a tartományt. Livóniát most már teljesen a lovagrend

uralta és a térségben az addig nagyhatalmi státuszt birtokló Dánia után már nem volt különösebb konkurenciája.

A Balti-tenger felett is kiteljesedett a hegemoniája 1398-ban. A tengeren a kereskedelmet már jó ideje tizedelte a skandináv eredetű Vitális Testvérek nevezetű kalózsövetség, aminek vezetője a legendás Klaus Störtebeker volt. A Gotland melletti Visby sziget közelében a Hanza és a lovagrend flottája csapást mért a kalózkodókra, akik Frízföldre szorultak és ott kalózkodtak addig, amíg a Hanza véglegesen le nem verte őket. A győzelmet követően a lovagok birtokba vették mind Gotlandot, mind Visbyt, habár előbbit eladták Pomerániai Erik svéd királynak, de utóbbi még majdnem hét évtizedig a kezükben maradt. A lovagrend 1402-ben Neumarkot szerezte meg a lengyel királytól 63 000 forintért.

A század végén élte fénykorát a Német Lovagrend: 3000 lovag, kétszáz pap volt a rend tagja. Mintegy 60 város, 50 vár és 18 368 falu, valamint több száz uradalom volt a kezében országában és szerte Európában. Éves jövedelme meghaladta a 8-900 ezer rajnai forintot, de a háborúk sokat felemésztettek. Ekkor lépett a világiasodás útjára az addig szigorúan vallásos lovagrend. A nagy vagyon mellett már fényűzőbben éltek, s kastélyaik egyre díszesebbek lettek. Ráadásul a rend uralma Poroszországban diktatórikusabb lett. A 15. század elején egyre növekedtek az ország adóterhei és fokozódott az elnyomás, mely kiváltotta az emberek ellenállását.

Terjeszkedése és egyre csak növekvő hatalma azonban a többi országnak már sok volt. Maga ellen fordította Lengyelországot és Oroszországot, mert elzárta őket a Balti-tengertől és kereskedelmi monopóliumai sértették azok érdekeit. Litvániát a lovagok folytonosan fenyegették, még akkor is, mikor a litvánok áttértek a katolikus hitre.

A Német Lovagrenddel szembeni ellenszenvet nemcsak maga a rend és hatalma váltotta ki némely ország részéről, sokkal inkább a Hanza hatalmaskodása, amivel országokat tartott a kezében. A kereskedő szövetség sokat köszönhetett az általa annyira pártfogolt lovagrendnek, ami védte a Hanzát és így ellenőrizhette a balti kereskedelmet.

Lokietek Ulászlónak sikerült egyesítenie az országot, s megerősítenie a központi hatalmat. Fia Kázmér is sikerrel járt, többek között keleten az oroszokkal és tatárokkal szemben. De a nyugati pomerán és sziléziai országrészeket, valamint Lubusz területét nem sikerült visszaszerezni, ezek ugyanis már jelentősen elnémetesedtek. A következő több mint százötven évben a lengyel belső rend még tovább erősödött és biztosított volt a politikai ideológia folytonossága.

Ebben az időben vette kezdetét a császári és pápai hatalom gyengülése, ezzel párhuzamosan a más országokra gyakorolt korábban erős befolyásuk is lazult, az államok szuverénebbek lettek. Ahogy telt az idő, annál biztosabb volt a Német Lovagrend hatalmi állása már csak saját katonai erejének mértékétől függhet, mert országában a városok teljes önállósággal bírtak. Ha nincs katonai erő, akkor nem tudja a megfelelő hatalmi egyensúlyt fenntartani területén.

Visegrádon Kázmér ígéretet tett arra, ha nem lesz törvényes fiú utóda, akkor Károly Róbert fia, I. Lajos örökölheti Lengyelország trónját. 1370-ben meg is koronázták Lajost lengyel királlyá, de már korábban közreműködött a lengyel politikában. Például Magyarország és Litvánia között hosszas háborúskodás volt a 40-es, 50-es években. A litvánok kiterjesztették hatalmukat a mai Fehéroroszország és Ukrajna területére, s Oroszország nyugati peremterületeire, egész a tatár határig hatolva, így a magyarok elleni hadviselő felek között voltak a litvánok orosz (orosz, ukrán és fehérorosz) alattvalói is. 1372-ben Halicsot Lajos országához csatolta, oroszországi vajdaság néven.[83] Lajos

litvániai háborúi kevésbé szolgálták a Német Lovagrend érdekeit, akik egyidőben úgyszintén hadban álltak szomszédjukkal. Ennek oka az volt, hogy a hadjáratokban elért győzelmeket Lajos kizárólag magának tartotta fenn.

1374-ben a lengyel rendek kiváltságait megerősítette a kassai privilégiumokban a király, 1351-ben pedig fegyvernyugvást kötött litván ellenfeleivel. Ugyanakkor Lajos ígéretet tett arra, hogy a tatárok és mitöbb a teuton lovagok ellen a három ország segíteni fogja egymást. Az 1370-es évektől Magyarország és Lengyelország már késznek mutatkozott együttes erővel megtörni a terjeszkedő Német Lovagrend hatalmát, s ehhez várható volt Litvánia, sőt Oroszország segítsége is. Azonban mégsem került sor az erők egyesítésére. Egyik oka, hogy Lajos más frontokon is lekötve volt, és a Balkánon új ellenség bukkant fel – a török. Lajos egyik serege 1377-ben már csatázott velük Bulgáriában és egyik csapatuk pár év múlva Erdélyre rontott. Mint tudjuk, az oszmán-törökök hűbéresükké tették a 15. század a Krími Tatár Kánságot, ami gyakori hadviselő fele volt az oroszoknak, a litvánoknak és a lengyeleknek. Litvániától a törökök később két fontos fekete tengeri kikötőt, Kiliát és Akkermant fogalalták el.

Bár a déli külpolitikai gondok lekötötték a térség országait, de az idő mégsem a Német Lovagrendnek dolgozott. A rendi államot a 15. századtól már területvesztés jellemezte, megerősödött déli szomszédaival szemben nem tudott expanziót folytatni és ez a gazdaságra nehéz kihatással volt.

Lajos halála után a lengyel trónt Hedvigre (Jadwiga) hagyta. Hedviget a lengyel főurak a litván nagyfejedelemhez, Jagelló Ulászlóhoz (Jogaila) adták feleségül 1386-ban, ezzel létrejött a két ország közötti unió. Litvánia az orosz területek megkaparintása révén Gediminas idejében ortodox vallást vett fel, de mivel a birodalom nagy többsége nem litván volt és rutén nyelvettettek hivatalossá, ezért fennállt a veszélye annak, hogy Litvánia az oroszokba asszimilálódik, ahogy a poroszok a németekbe. Ez tartotta szükségesnek azt, hogy Ulászló is katolizáljon a többi litvánnal, míg a keleti-szláv lakosság megmaradt eredeti hitén. De az ortodox egyház már nem szólhatott bele az állam irányításába.

Az unió viszont a kezdeti évtizedekben nem volt egységes, mitöbb még rozoga lábakon állt. Ezt a Német Lovagrend igyekezett kihasználni, ami továbbra is Lengyelországot tartotta fő ellenfelének. Ulászlónak Litvániában meg kellett osztania hatalmát unokatestvérével, Nagy Vytautassal (Witold), akinek hatalmát többször korlátozni igyekezett, melyet Witold nem akart tudomásul venni. A Német Lovagrend és a lengyelek közötti ellentétek a század végétől ismét nyílt háborúvá szélesedtek, amik a Witolddal való szövetség keretében zajlottak eleinte.

Litvánia hivatalos katolikus hitre térte megkérdőjelezte a német lovagrend állami létét a térségben, mivel már nem voltak pogány területek. Ennek megfelelően keresztésekkel már nem harcolhatott katolikus keresztények ellen a lovagrend, így a 15. század elejétől a katonasága egy részét egyre gyakrabban német zsoldosokból szervezte.

A lengyel-litván állam népességét és területét tekintve nagyobb volt a lovagrendnél és mivel nem állt már mögötte oly erősen a német-római hatalom, e tekintetben nem sok esélye volt a lengyelekkel szemben. Witolddal aztán szembefordult 1401-ben a teuton lovagrend és újabb háborút indított ellene és Ulászló ellen. 1404-ben a rend megszerezte a nyugat-litván Szamogitiát (ma Žemaitia) és Livóniával szárazföldi összeköttetést biztosíthatott. A siker a vereség magvát vetette el. Witold és Ulászló belátták, hogy teljeséggel helytelen volt viszálykodásuk, ezért elhatározták, hogy leszámolnak a Német Lovagrenddel.

A belső viszályok legyűrése után Lengyelország és Litvánia egyesült erővel lépett fel a közös ellenséggel szemben. A két uralkodó közös sereget állított fel, melyhez más nemzetiségű (tatár, román, cseh és orosz) csapatok is csatlakoztak. 1410. július 15-én a Grünwald (Grunwald), Tannenberg (Stębark) és Ludwigsdorf (Łodwigówó) ölelte síkon mérhették össze fegyvereiket a hatalmas, de felszereltségi és képzettségi különbségekkel bíró seregek.

A csata elején Witold azonnal megtámadta a németek balszárnyát, amit visszavert a lovagok vas fala és a sereg több egységét is szétverte. A litvánokat visszaszorították, majd üldözőbe vették, de a jobbszárnyal szemben álló Ulászló vezette lengyelek – akiknek sorában még a kiváló zsoldosvezér Jan Žižka is harcolt –, visszaszorították a lovagokat.

A litvánok üldözéséből közben több hadtestet visszavezényeltek, hogy a királyt megpróbálják bekeríteni. Miután a német balszárny minden egysége már a király hátában volt, a lengyelek nehéz helyzetbe kerültek, annak ellenére, hogy kitartóan tartották állásaikat. Witold nem késlekedett kihasználni a lovagrendi erők visszavonulása nyújtotta lehetőséget és rendezte sorai egy részét, majd ellentámadásba lendült és a lengyeleket hátulról szorongató teuton lovagokat hátba támadta és a balszárnyat teljesen megsemmisítette. A rendi sereget visszaszorították, majd megkezdték az átkarolását, amivel sikerült őket bekeríteni. A csapdába jutott lovagok még elszántan harcoltak órákig, ám végül megsemmisítették őket. Holttestek ezrei borították a csatateret mindkét fél részéről, de a harc eldőlt, nemcsak ezé a háborúé, hanem az egész Német Lovagrenddel folytatott eddigi küzdelem.

Annak ellenére, hogy a lovagok még Kelet-Pomerániát és Máriavárat megtartották, a katasztrófát már nem tudták visszafordítani. Eddigi vereségeik közül sem jó néhány csekély, de a grünwaldi mindent felülmúlt. A németek vereségüket később nevezték az első tannenbergi csatának, addig a lengyelek a győzelmüket a grünwaldi csatának hívják, ezért a világtörténelem leginkább így ismeri a nagy európai csatát.

1411-ben megkötött első thorni (toruńi) békében a rend mindössze Szamogitiáról és Dobrzyń vidékéről kellett, hogy lemondjon, az általa már száz éve birtoklott Danzigot és Pomerellent nem kellett átadni. Katonai erejük viszont megtört és a gazdasági-politikai pozíció ezzel párhuzamosan is gyors hanyatlásnak indult. A Máriavárt a lengyelektől megvédelmező Heinrich von Plauen, akit nagymesterré választottak, eredménytelenül fáradozott azon, hogy megállítsa a lovagrend hanyatlását. Mivel az általa hozott néhány pénzügyi és közigazgatási reform balul sült el és más reformkezdeményezéseket megvétozott a nagykáptalan, ezért eltávolították a nagymesteri székből.

1414-ben revánsot próbáltak venni a lengyeleken a vereségért, remélve, hogy egy győzelemmel ki tudják küszöbölni a grünwaldit. A remények nem váltak valóra, s 1422-ben a nyolc évvel korábbihoz hasonló vereséget könyvelhettek el a lovagok. Közben a poroszországi városok adóterhei növekedtek, amit azok elviselhetetlennek éreztek és fokozatosan a lovagrend ellen hangolódtak. A pomerán területek visszaszerzése a lengyelek számára már csak idő kérdése volt, akik emellé alig várták, hogy a gazdag poroszországi városokat is meghódíthassák.

1433-ban a németföldön keresztül söprő cseh husziták (táboríták) Prokop András vezetésével feldúlták a lovagok pomerán területeit egész a Balti-tengerig. 1435-ben a rendnek fel kellett adnia minden eddigi reváns kísérletét a lengyelekkel szemben, de eddigi vereségeik után kész csoda volt, hogy az új béke nem volt kedvezőtlenebb mint a toruńi. A poroszországi nemességnek és a városoknak elégük lett a vesztes lovagrend

uralmából és állandó adóemeléseiből, amivel a hatalma fenntartásához szükséges zsoldosságot tartotta fenn.[93] Az elégedetlenkedők létrehozták a Porosz Szövetséget, akik célul tűzték ki a lovagrend hatalmának megszüntetését és a lengyel királyhoz való csatlakozást.

A lovagrendnek az eddig enyhe befolyása még Livóniában is jelentősen csökkent a 15. században, ahol újra megerősödtek a kardtestvérek, bár nekik sem volt túl szilárd a kormányzatuk az országban és további éles rivalizáció jellemezte a lovagok és a városok kapcsolatát.

Az ekkor uralkodó IV. Kázmér lengyel király elfogadta a Porosz Szövetség azon ajánlatát, hogy neki adják az országot. 1454-ben hadatüzent a lovagrendek. Annak ellenére, hogy mindjárt a háború elején a lovagok Konitznállegyőzték a királyt, Kázmér makacs kitartása és a szövetség segítsége révén folytatni tudta a háborút, ami majdnem másfél évtizedig tartott.

A tizenhárom éves háborúban (1454–66) a lovagrend valamennyi városa és a hűbéresei is a lengyelek mellé állt, a lovagok végleg veszítettek és sorsuk eldőlt. A második thorni béke már jóval keményebb feltételeket diktált a német lovagok számára. Nemcsak, hogy Kelet-Pomerániát és a Kulmot kellett visszaadnia a lengyeleknek, hanem elvesztették Nyugat- és Közép-Poroszország jelentős részét. Kelet-Poroszországot mint lengyel hűbért tarthatták csak meg. Nem folytathattak külpolitikát, gazdasági monopóliumukat is elvesztették és lengyel tagokat is kellett felvennie soraiba az eddig kizárólag németekből álló lovagrendnek. A rend veresége nem jelentette azt, hogy a nyugati és az északi országok elestek az innen jövő nagymennyiségű gabonaszállítmányoktól. Épp ellenkezőleg, mostantól a lengyelek voltak a fő exportőrök, akik a poroszországi mellett a lengyelekországi gabonaszállítmányokat is piacra vitték a Hanza komolyabb befolyása nélkül, legfőképpen, hogy visszaszerezték saját tengerpartjukat. A Hanzára a lovagrend eddigi vereségei is erős gyengítő hatást gyakoroltak, s a szövetség lassú hanyatlásnak indult.

A döntő veresége után nemsokkal a lovagrend nyomban elvesztette egyik európai területét. VIII. Károly svéd király a södermanlandi és visby birtokukat sajátította ki, s visszacsatolta Svédországhoz.

A Német Lovagrend bukásához több dolog is vezetett: rossz belső politika, erős katona-külpolitika, a gazdaság túlzott építése az állandó háborús terjeszkedésre.

A német lovagrend fennmaradása 1466 után már csak a hűbérurától függött. De a teutonok nem akartak belenyugodni függetlenségük elvesztésébe és azon voltak, hogy megszabaduljanak a lengyel király fennhatóságától. Az első kísérletek nagyon eredménytelenek voltak, s 1494-ben Johann von Tiefen nagymester meg kellett, hogy újítsa hűségesküjét I. János Albert lengyel királynak. A német lovagok államának maradványa így eleve pusztulásra volt ítélve, s nem segíthetett az sem, hogy a század végén nagymesternek a birodalom területéről származó német hercegeket és örgrófokat választottak meg. Köztük volt Szász Frigyes herceg, aki sokat tett lovagrendje érdekében, bár a rend helyzete mégsem javult lényegesen. Habár a herceg szívós munkája kezdett némi eredményt mutatni, s nemsokkal halála előtt kérelmet terjesztett be I. Miksa német-római császárhoz, valamint II. Gyula pápához, hogy vizsgálják el a rend ügyét, s a thorni béke bizonyos pontjait. Amikor Frigyes 1510-ben elhunyt, a folyamat leállt.

1510-ben egy új nagymester, a brandenburgi választó családjából való Brandenburgi Albertet választották nagymesterré. Az ifjú rendi fő merész volt és nem annyira fűtötte a lovagrend függetlenségének kivívása, sokkal inkább saját ambíciói. De

kedvező lehetőséget kapott a rend a 16. században, amivel azonban (nem saját hibájából) mégse tudott élni. 1505-ben a slahta elfogadtatta Sándor királlyal a radomi alkotmányt, amelyben a nemesség vétőjogot gyakorolhatott a reformokra. Ez egyik első lépése volt a királyi hatalom aláásásának.

A lengyeleknek nagyon megromlott viszonya a Habsburgokkal, I. Miksa császár ezért először támogatta a Litvániával hadban álló Moszkvát, majd 1514-ben szövetséget kötött vele. A császár ezenkívül támogatásáról biztosította Brandenburgi Albertet, aki már uralkodása kezdetén megkérdőjelezte a thorni békét és nyíltan kifejtette önállósulási szándékát.

1519-ben Albert háború árán mondta ki az elszakadást. A háborút elvesztették és csak V. Károly közbelépésén múlt, hogy a lengyelekkel sikerült a status quo visszaállító békével lezárni. A lengyelek a franciákkal 1524-ben kötött szövetségbe helyezték bizalmukat a lovagrenddel és a császárral szemben. Ugyan a franciák 1525-ben vereséget szenvedtek, de a német lovagok esélyei nemhogy nőttek volna, fordítva, óriási veszélybe jutottak. 1517-ben a szászországi Wittenberg vártemplomának kapujára egy helyi pap Luther Márton gyűjtő hatású vitatételeit kiszögezte, mert felháborította a katolikus egyház züllöttsége és különösen a búcsúcédulák árusítása, amelyből befolyó pénzt a pápák, mint X. Leó reneszánsz fényűzésre költötték.

Luthert egyházi átok alá vetették, de nem hátrált meg, s tanai gyorsan terjedtek Észak-Németországban. Támogatói között a császárral szembenálló német fejedelmek voltak, akik a katolikus egyházi birtokokat is meg akarták szerezni. A reformáció gyorsan terjedt a skandináv államokban is, sőt Poroszországban és Livóniában gyökerezni kezdett. Nürnbergben még ez évben gyűlést hívtak össze a birodalom országai, ahová Albert is hivatalos volt. A nagymester megismerkedett Osiander András lutheránus lelkésszel, aki Luther tanainak hirdetője volt, s ekkor nagy lépésre szánta el magát. Osiander révén felvette az evangélikus vallást, s Luther Mártonnal is érintkezésbe lépett.

Visszatérte után Zsigmond királynak javaslatot terjesztett be, hogy átszervezi a rendi államot, amely megmarad a király hűségén. A király ezt elfogadta és Albert elvette a lovagrend porosz birtokait, amiből nagyszámú földet osztott ki a német nemességnek. Április 10-én a krakkói piactéren Zsigmond előtt hűségesküt tett le és palástjából kivágta a fekete teuton keresztet. Az új államot Porosz Hercegség néven deklarálták, mely továbbra is lengyel hűbérállamnak számított, de már több jogot nyert a királytól. Luther tanácsára Albert kimondta a lovagrend feloszlását. De a rend tagjai nem fogadták el sem a szekularizációt, sem pedig rendjük megszüntetését, s a császár segítségét kérték. V. Károly is törvénytelennek mondta ki a herceg végzéseit, s új nagymestert nevezett ki Kronenbergi Walter személyében, aki a Német Lovagrend székhelyét 1526-ra áttette a württembergi (frankföldi) Mergentheim városába, az egyik ottani lovagrendi birtokra. A rend még évekig nem tett le arról, hogy Poroszországot visszaszerezze. 1530-ig több ízben szólították fel Albertet, hogy adja vissza a lovagrendnek a hercegséget, de erre ő nem volt hajlandó. A lengyel király hűbérese pártjára állt, s a herceget megvédték még a Dánia és Svédország szervezte császár-ellenes protestáns koalíciók, aminek több német fejedelem is a tagja volt.

Poroszország visszaszerzését gátolta, hogy annak idején a rimini aranybulla elkülönítette a birodalom többi államától, s a nagymester így mindig megőrizte különállását a császári hatalomtól. Jóllehet a lovagok és földjeik felett a pápa közvetve rendelkezett, így a rendi állam a Pápai állam birtokát is képezte, de köztük óriási volt a

földrajzi távolság, s közismert, hogy a pápaság és császárság között mindig is voltak kibékíthetetlen ellentétek. Az ügy felülvizsgálatával megbízták birodalmi kamarai törvényszéket, csak hogy annak sem sikerült visszaszereznie Alberttől a kelet-poroszi területeket. Albert szekularizációját a livóniai lovagrend sem ismerte el és kimondta elszakadását a német lovagoktól. A császár igyekezett megtartani Livóniát, ezért több kiváltságot is adományozott a kardtestvéreknek, De Livónia elszigetelődött a Német Birodalomtól és több állam ütközőpontjában feküdt, akik ki akarták terjeszteni hatalmukat a fejlett országra. A lovagrend is katonailag olyan erőtlenné bizonyult, hogy a szomszédos államokkal szemben nem lett volna képes dacolni. A lovagrend tehetetlen volt a protestantizmus livóniai hívőivel szemben is. Ezt az államot végül az Oroszország, Dánia, Svédország és Lengyelország-Litvánia közt dúló negyedszázados livóniai háború (1558–83) semmisítette meg, s a lovagrend is feloszlott.

CSEHORSZÁG

Szamo állama

Szamo fejedelem (? – 658) egy feltehetőleg a mai Franciaország területén született frank kereskedő volt. Először fogta össze a szláv törzseket, és alakított kezdetleges államot a mai Csehország területén Szamo Fejedelemsége néven 623-ban. (623 – 658), amely az első szláv államkezdemény lett, amelyet azonban leginkább csak törzsszövetségként érdemes elgondolni. A Fredegar Krónika szerint Szamonak tizenkét vend felesége, és tőlük 22 fia, 15 lánya volt.

Az Avar Kaganátus 560 körüli megalakulása után a Duna vonalától északra élő szláv népek veszélybe kerültek. Szamo egy volt azon kereskedők közül, akik ellátták a szláv törzseket fegyverrel az avarok elleni harcban. A szlávok 623-as dévényi felkelés alkalmával tették meg vezetőjüknek, így létrehozva a Szamo Fejedelemséget.

Régészeti kutatások alapján a fejedelemség a mai Morvaország, Északnyugat-Szlovákia, Alsó-Ausztria területén helyezkedhetett el, de később terjeszkedett az Elba felé, és talán Csehországon át egészen a szorb vidékekig kiterjedt. A birodalom része volt egy ideig Karintia is. Szamo állama elég erős volt az avar támadások visszaverésére, de frank kereskedők kifosztása és megölése miatt hamar ellentétbe került a Frank Birodalommal is. Ezért 631-ben Meroving I. Dagobert hadjáratot folytatott ellenük, ám kísérlete eredménytelen volt és Wogastisburgnál (mai helye nem tisztázott) a szlávok győzelmet arattak felettük. Ezt követően a szorb Dervan csatlakozott a birodalomhoz, majd Szamo többször vezetett fosztogató hadjáratot a frank Tübingiába.

Szamo 658-as halálával valószínűleg a birodalom is felbomlott, majd az avarok visszafoglalták korábban befolyásuk alatt tartott területeiket.

Történeti források a fejedelemség elhelyezkedéséről

A birodalmat említő egyetlen korabeli forrás a frank Fredegar Krónika. A krónika a 7. század közepén készülhetett el, vagy egy, vagy három szerzője volt. A mű második felében a frank történelmet 584 és 642/643 között taglalja, és a frankok történetének egyik leghitelesebb forrása. A Szamo Birodalomról más korabeli forrás nem szól, azonban később említést találunk a 9. századi Gesta Dagoberti I. regnis Francorumban, illetve a Salzburgból 871 körülről származó Conversio Bagoariorum et Carantanorumban (Beszélgetés a bajorok és karintiaiak között). Ez utóbbi szerint Szamo egy karintiai kereskedő volt. A gyakorlatilag tetszés szerint értelmezhető

régészeti kutatásokkal ellentétben a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* egyértelmű utalást tesz arra, hogy hol volt Szamo "fejedelemsége". E szerint "...a frankok dicső királyának Dagobertnek idejében valami Szamónak nevezett szláv Karintiában maradt és annak a népnek vezére lett". A forrás hitelének mérlegeléséhez tudnunk kell, hogy a salzburgi püspökség alapítására 35-40 évvel Szamo halála után került sor. Mivel a salzburgi szék 748-784 közt már missziókat is küldött Karintiába, olyan emberektől hallhattak Szamóról, akiknek apjuk, nagyapjuk Szamo fejedelemségében élt. A salzburgi érseki kancelláriában készült *Conversio* szerzője tehát hiteles karintiai hagyományra és az érsekség saját ismereteire támaszkodhatott.

További - bár közvetett - útmutatást ad a fejedelemség fekvésére Baudemundus műve, a "...Szent Amandus maastrichti püspök élete" című írás. Az életrajz írója Szent Amandus Baudemundus nevű tanítványa volt, aki a legendás életrajzot 680 táján írta meg. Baudemundus a következőket írja a szlávokat térítő püspökről:

"... meghallotta, hogy a szlávok rettentő tévhittel becsapva az ördög hálójában vergődnek, annak reményében, hogy a vértanúság pálmáját megszerezheti, átkelt a Dunán, körbejárta ama vidéket, szabadon hirdetve a pogányoknak Krisztus evangéliumát." Mivel a mai Belgium területéről származó Szent Amandusnak "át kellett kelni" a Dunán, hogy "körbejárhassa ama vidéket" a Szamo szlávjait szükségszerűen a Dunától délre eső területen kell keresnünk.

A Nagymorva Birodalom

A Nagymorva Birodalom, egy közép-európai történelmi államalakulat, amely egyes történészek szerint 833 és a 10. század eleje között létezhetett és melynek lakói a mai csehek, morvák és szlovákok ősei voltak. Határa kiterjedt a Morva folyó mindkét partjára, a mai Csehország, Szlovákia és Magyarország területére, de legnagyobb kiterjedése idején egyes szlovák és cseh történészek szerint a mai Románia, Lengyelország, Ausztria, Németország, Szerbia, Szlovénia, Horvátország és Ukrajna kisebb részeit is magában foglalta. Vannak azonban, akik a birodalom központját nem a mai Szlovákiába, hanem délre a Száva mellé teszik. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a Nagymorva Birodalom (vagy Morva Fejedelemség) létezésével, határaival kapcsolatban viták, kétségek merültek fel. A Morva Fejedelemség Nagymorva Birodalommá való felnagyítása elsősorban a cseh-szlovák területi követelések történeti megalapozását szolgálta. A cseh-morva elmélet szerint a Nagymorva Birodalmat I. Mojmir morva fejedelem alapította, amikor 833-ban egyesítette a Nyitrai Fejedelemséget az uralma alatt álló Morva Fejedelemséggel. A birodalom kulturális fejlődését nagyban elősegítette Szent Cirill és Szent Metód missziós tevékenysége, akik 863-ban Raszisztzláv herceg hívására érkeztek az országba. A birodalom legnagyobb kiterjedését I. Szvatopluk király uralkodása (871-894) alatt érte el, aki birodalma megtartásáért már súlyos csatákat vívott a Frank Birodalommal is váltakozó sikerrel hol meghódolva, hol fellázadva a frankok ellen. A birodalomnak a keletről érkező magyar törzsek honfoglalása vetett véget, akik a 10. század elején területének legnagyobb részét feldúlták és a Kárpát-medence szláv törzseit is meghódolásra kényszerítették. A szláv népesség kultúrája azonban a birodalom bukását követően sem merült feledésbe. A 18. században kifejlődő cseh és szlovák nemzeti mozgalom ezen kulturális örökséget tette magáévá.

Nevének eredete

A Nagy Morávia elnevezés Bíborbanszületett Konstanin bizánci császár 950 körül írt "De Administrando Imperio" azaz "A birodalom kormányzásáról" című művéből

származik. A nagy jelző itt a korabeli görög szóhasználat szerint a régi, elmúlt Moráviát jelenti, amely Konstantin idején már nem létezett. Másrészt az is felmerült, hogy a Morávia kifejezés itt nem a mai értelemben vett Morvaországot jelöli, hanem egy Morava nevű város körül elhelyezkedő területet. A kora középkori források alapján nem teljesen egyértelmű és a mai napig is vitatott ennek a városnak a helye, melyre vonatkozóan ma is csak találgatások vannak. Néhány szlovák szerző „Nagy Szlovák Birodalom”-ról („Veľkoslovenská ríša”) beszél és az országot a mai Szlovákia elődjének tekinti. Ez a meghatározás a történészek körében azonban általában nem elfogadott. A történészek egyetértenek abban, hogy a 9. században még nem alakultak ki a szláv nemzetek, mivel a közép-európai szláv törzsek nyelve és kultúrája még alig különbözött egymástól.

A császár a türkökkel, azaz a magyarokkal szomszédos népeket így írja le: *"A türkökkel a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabbra a besenyők, a délre eső vidéken Nagy Morávia, azaz Sphendoplokos országa, amelyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak. A hegyek felé pedig a horvátok határosak a türkökkel."* (A leírás alapján Nagymorávia a magyaroktól délre, tehát nem Morvaország és Szlovákia területén fekszik). Nagy Károlynak az avarok ellen a 790-es években vezetett hadjáratai megrendítették az Avar Kaganátust. Az így keletkezett hatalmi űrt a szlávok gyorsan kihasználták és megszerezték a frankok által meg nem hódított korábbi avar területek feletti uralmat. A változások eredményeként a cseh-morva elmélet szerint két főbb államalakulat jött létre: a Morva Fejedelemség a mai Morvaország délkeleti részén és a Nyitrai Fejedelemség, amely a mai Szlovákia középső részén feküdt. A morvák 811-ben és 815-ben követeket küldtek Nagy Károly, illetve Jámbor Lajos császárhoz. A frank évkönyvek szerint 822-ben a keleti szlávok, köztük a csehek ("Behcimi") és a morvák ("Marvani") követei a Pannoniában élő avarok követeivel együtt részt vettek a frankfurti birodalmi gyűlésen és hódolatukat fejezték ki Jámbor Lajos császárnak.[10] Az első morva uralkodót I. Mojmírt Passauból érkezett keresztény misszionáriusok keresztelték meg 831-ben. A Nyitrai Fejedelemség uralkodója Pribina volt, aki habár még mindig pogány volt 828-ban felépíttette az első keresztény templomot a mai Szlovákia határain belül.

Alapítása

833-ban I. Mojmír elűzte Pribinát Nyitráról és saját uralma alatt egyesítette a két fejedelemséget. Pribina családjával és kíséretével a frankokhoz menekült, Német Lajos király pedig a Balaton környéki területeket adományozta számára, ahol megalapította saját országát. Nagymorávia a ma általánosan elfogadott vélemények szerint egy 833 és a 10. század eleje között létezett közép-európai állam volt, melynek lakói a mai csehek, morvák és szlovákok ősei voltak. Határa a 9. század második felében kiterjedt a Morva folyó mindkét partjára, a mai Csehország, Szlovákia és feltehetően Magyarország területére, de egyes, nem feltétlenül bizonyított feltételezések szerint legnagyobb kiterjedése idején a mai Románia, Lengyelország, Ausztria, Németország, Szerbia, Szlovénia, Horvátország és Ukrajna kisebb részeit is magában foglalta. A történészek által általánosan elfogadottak szerint a Nagymorva Birodalmat 833-ban a már fent említett I. Mojmír alapította a meghódított nyitrai fejedelemség és a morva fejedelemség egyesítésével.

Rasztiszláv uralkodása

846-ban Mojmírt unokaöccse Rasztiszláv követte a trónon. Bár őt a frank királynak Német Lajosnak is meg kellett erősíteni, Rasztiszláv teljesen önálló politikát folytatott. 854-ben a morvák a korábbi egyezséget felrúgva fellázadtak a frankok ellen,

mire Lajos király személyesen vezetett hadat ellenük. Miután 855-ben megállította a frank támadást, az országban működő frank hittérítők befolyása is meggyengült és a király egyre inkább Bizánc felé orientálódott. A viszonylag hosszú béke időszakát Rasztyzláv országa megerősítésére használta fel. Arra kérte III. Mihály bizánci császárt, hogy küldjön olyan papokat, akik a szlávoknak saját nyelvükön tanítják a keresztény hitet. A kérésre a bizánci udvar 863-ban egy testvérpárt Szent Cirillt és Szent Metódot küldte. Szent Cirill megalkotta az első szláv írást a glagolita ábécét és lefordította az evangéliumot szláv nyelvre, így ez lett az első szláv nyelvű irodalmi alkotás. Rasztyzláv nagy gondot fordított országa megerősítésére és az államszervezet kiépítésére. Számos erődítmény épült ebben az időben, melyeket Rasztyzlávval kapcsolatban a frank évkönyvek is megemlítenek.

Lajos keleti frank király miután országa belső viszályait leküzdötte, 864-ben sereggel indult Rasztyzláv ellen és megostromolta Dovina várát. Dovina a Duna túloldalán („ultra Danubium”) feküdt. A harcok 865-re is átnyúltak. 869-ben Lajos fia Karlmann frank serege kétszer is támadta a morvákat, ekkor tűnik fel Szvatopluk a forrásokban. A hadjárat következtében Szvatopluk hűséget esküdött Karlmannnak, ezzel elárulta nagybátyját, Rasztyzlávot. Árulását még megtette azzal, hogy 870-ben elfogta Rasztyzlávot és átadta Karlmannnak. Lajos király a foglyot megvakíttatta és kolostorba záratta.

Szvatopluk uralkodása

A morvák a halottnak hitt Rasztyzlav helyére Schlagmar nevű rokonát tették meg fejedelemnek. Szvatoplukot (Svätopluk) közben Karlmann hűtlenséggel vádolva elfogatta és börtönbe záratta. Szvatopluk azonban tisztázta magát és vállalta, hogy Schlagmar ellen harcol. A sereg élén érkező Szvatopluk azonban Rasztyzláv várához érve újra csatlakozott a morvákhoz és a bajorok ellen vonult. 872-ben már fejedelemként sikeresen verte vissza az árulását megtorló frank támadást, kiűzte a frankokat az országból és a következő években is sikeresen védelmezte azt szomszédaival szemben. 873-ban már Szvatopluk támadta Karlmann, de Lajos közbelépésére a morva fejedelem ismét hűséget esküdött a királynak és adófizetésre kötelezte magát.

VIII. János pápa 880-ban "Industriae Tuae" című bullájában Szent Metódot tette meg az önálló morva egyházi tartomány fejevé. Ugyanekkor a német Wichinget nyitrai püspökké nevezte ki, és az ószláv nyelv a latin, a görög és a héber mellett az egyház hivatalos nyelvévé vált. 882-ben viszály tört ki a frank nemesek között, melybe Szvatopluk is beavatkozott, ennek során a morva sereg Karlmann fia, Arnulf pannóniai területeire támadt. A 884-ig tartó harcokban Frank-Pannónia úgyszólván teljesen megsemmisült.

Vastag Károly frank király és Szvatopluk találkozását követően a felek békét kötöttek, mely 889-ig tartott. 881-től kezdve egyre gyakoribbak lettek a magyarok betörései a Kárpát-medencébe. A magyarok fenyegető közeledtére a frankok védelmi lépéseket tettek és Nagymoráviát ütköző területként kívánták felhasználni. Arnulf király megerősítendő a morva államot 890-ben átadta Szvatopluknak a cseh területeket. A Szvatopluk fennhatósága alá került területek felsorolásánál a Garam és az Odera folyó közötti területek szerepelnek. Ekkor érte el birodalma a legnagyobb kiterjedését. Szvatopluk azonban megerősödve újra megtagadta a frankoknak az engedelmisséget, erre Arnulf a magyarokkal lépett szövetségre. Miután a szövetséges magyarok legyőzték a morva fejedelmet, a frank sereg is megindult ellene és szinte ellenállás nélkül rohanta le a morvák földjét. Erre Szvatopluk újra hűséget esküdött

Arnulfnak, sőt egyik fiát túsul adta át neki. 892-ben Szvatopluk újra fellázadt, mire a frankok a magyarokkal és Braszlav duxszal szövetkezve végleg legyőzték.

A birodalom bukása

Szvatopluk 894-ben meghalt, így fiai, II. Mojmír és II. Szvatopluk követték őt a trónon. 896-ban Arnulf Pannonia védelmét Braszlávra bízta.[24] 897-ben a csehek kértek a frankoktól segítséget a morvák sanyargatásai ellen. A békesség azonban nem tartott soká, mert 898-ban viszály tört ki a két testvér között a hataloméért. Arnulf II. Szvatopluk oldalán beavatkozott a testvérháborúba, de vereséget szenvedett II. Mojmírtól. A legyőzött Szvatopluk ezután Karintiában kapott birtokot Arnulftól. 899-ben Arnulf hadjárata visszahelyezte II. Szvatoplukot a hatalomba, de a szorult helyzetbe került fejedelmet ismét a frank seregnek kellett kiszabadítani. Arnulf 899-ben meghalt és területeire most már a magyarok is igényt tartottak. A hatalmi viszály pedig annyira legyengítette Nagymoráviát, hogy az jelentős területeket veszített. A birodalom sorsát a magyar törzsek honfoglalása pecsételte meg, akik az egész Kárpát-medencét birtokukba vették.

907 júliusában és augusztusában a mai Pozsony közelében a magyarok pozsonyi csatában a bajorokat is legyőzték. A történészek egy része általában ezt a dátumot tekinti a Nagymorva Birodalom végének. Mások 902-re teszik a dátumot, egy Moráviát elpusztító magyar hadjárattal összefüggésben, mivel ekkortól a Kárpát-medence teljes területe, továbbá moráviai területek is magyar ellenőrzés alatt álltak. Szórványos források azonban még később is utalnak a morvákra: 924-ben és 925-ben Folkuin "Gesta abb. Lobiensium" és Ruotger "Archiepiscopi Coloniensis Vita Brunonis" műveiben még megemlíti Nagymoráviát. Mojmír és Szvatopluk néhány emberére a salzburgi érsekség néhány 925 és 931 között kelt dokumentuma is utal, de ezek eredete nem tisztázott. 942-ben Andalúziában elfogott magyarok állítólag azt mondták, hogy Nagymorávia a népük északi szomszédja, de az ország további sorsa máig sem tisztázott. Legnagyobb része később a Magyar Királyság területe lett, nyugati részei a Lech-mezőn 955-ben lezajlott augsburgi csataután I. Boleszláv cseh herceg uralma alá kerültek.

Az államiság problematikája

A cseh és szlovák kutatás a Szamo által uralt területeket, a Nyitrai Fejedelemséget, de legfőképp a 9. századi Nagymoráviát államnak tekinti, Szvatoplukot pedig királyi címmel ruházza fel. Eltekintve attól, hogy egyik „birodalom” sem maradt tartós, a történeti kutatásnak mindenekelőtt a törzsi vagy prefeudális állam létjogosultságát kellene igazolnia egyrészt és a morva területek – a korban vitatható – szuverenitását alátámasztani másrészt. A Szvatopluk névvel fémjelzett politikai alakulat kapcsán érdemes figyelni arra, hogy egy német forrás a 955-ös Lech-mezei csatában Leli dux és Sur rex részvételéről tudósít, jóllehet Szent István előtt nem fordult elő Magyarországon a királyi titulus. Szvatoplukot az egykorú források nem királynak és fejedelemnek, hanem a frankoktól függő comesnek nevezik.

A cseh állam kialakulása

Az átfogó kifejezések használata nem az egységes népek létével, inkább a felületes ismerettel, a bizonytalan osztályozással magyarázható. Az ókori eredetű nevek – Plinius, Tacitus, Ptolemaios venétei, akiket a szlávok elődeinek tarthatunk – alkalmazása a szlávokra (német Wenden, wendisch; finn Venaja), a szlávfogalom általános alkalmazása különféle nyelvcsoportjaikra mind az araboknál (Saqaliba), mind a nyugati forrásokban (Sclavinia, Sclavania terület, Slavonica jelző, Sclavi=Sarmates népnév), nem egy egységes hatalmas nép léteire utal, inkább gyűjtőnévként volt használatos a különféle nem

részletezett vagy nem ismert népek, törzsek esetében. Ha 1013-1014 körül clunyi program a német császár számára a szlávokat, magyarokat, görögöket, szaracénokat, afrikaiakat, spanyolokat emlegeti, ezek mind gyűjtőnevek. Később, a XI. században világossá is válik, hogy a Sclavi, Wenden név ismert – az államiság fokát el nem ért – törzsek alkalmas meghatározója (liuticsok, polábok, obodritok, szorbok).

A cseh hercegség népi önazonosságát a keresztény vértanú Vencel herceg (t929 vagy 935) kultuszával is kifejezte. De a terület 950 táján adófizetést vállalt, majd hűbéri kapcsolatot létesített a német királlyal. I. Boleslav herceg nővére, Mlada- Mária Rómába ment imádkozni, és talán a Via Lata-i bencéseknel tartózkodott, majd XIII. János pápa a Prága várbeli Szent György kolostor apátnőjévé szentelte. Csehország felett tehát I. Ottó felsőbbiséget gyakorolt. A cseh hercegség mégis fokozatosan megszilárdult Prága központtal. Ezt II. (Jámbor) Boleslav herceg hosszú uralma (967-999) is elősegítette. A keresztény hit végleg győzött a herceg országában, aki 20 egyházat emelt a főbb várakban. így értek meg a feltételei a prágai püspökség megalapításának (973 körül), amely azonban az ország politikai státusának megfelelően a távoli mainzi érsekség alá tartozott, ezáltal a német egyház része volt. Mindamellert Csehország függése nem volt túl szoros, itt nem voltak császári birtokok, a császár nem látogatta, a püspököt a herceg jelölte. Az új püspökség létesítését XIII. János vagy VI. Benedek pápa megerősítette.

II. Ottó, német-római császár (973-983) idején Csehország belső fejlődése és birodalmi függése egyaránt előrehaladt. A hercegi tisztet a Premysl-ház viselte, de vetélkedett vele a fejedelmi pozíciójú, principatus jellegű birtokkal rendelkező Slavnik-ház. A cseh egyházszerkezetet mindamellert együtt alakították ki. Az öreg Slavnik, Libice ura 981-ben halt meg, egy évvel később fia, Vojtech került a Dietmar főpap 982. január 2-i halálával éppen megürült prágai püspöki székbe. Vojtech előkelő származását első legendája is körülírja (de tam prenobili coniugio sancta proles). Papi nevének adója Adalbert, majdani magdeburgi érsek volt. A herceg hatalmi fölényét jelzi, hogy Vojtech február 19-i megválasztása nem az egyházi székhelyen történt, hanem a hercegség legrégebbi központjában, Levy Hradecen. Ilyen módon – a császár általi jelölést nem várva meg – keletkezett Vojtech-Adalbert püspöksége, ami azonban csak azzal vált jogérvényessé, hogy a birodalmi gyűlésen II. Ottó átadta neki a püspöki gyűrűt és a pásztorbotot, majd a mainzi érsek – Adalbert fogadalma után – felszentelte az új püspököt. A császári investitúra tehát érvényesült Csehország felett.

Vojtechet, a fiatal csehet, akiben magas rokonsága és magdeburgi neveltetése ellenére némelyik püspök nem látott alkalmas személyt, Mainzba hívták, és onnan a tavasz előrehaladtával Itáliába utazott a Brenneren át és az Adige vonalán. A veronai beiktatáson láthatta át Vojtech a cseh, német és olasz összefüggéseket, amikor a felszentelés formulája annyira hangsúlyozta a mainzi egyház iránti hűséget és engedelmességet, hiszen a mainzi érsek a német királyság főkancellárja volt. így e fontos személyiség veronai jelenléte 983 júniusában oklevelesen igazolt. A megerősítő és ajánló levéllel tért vissza prágai székhelyére Adalbert, ahol a papság és a nép élénken üdvözölte és a Szent Vid-székesegyházban, a legendában is kiemelt magas várfalak között beiktatták. A barátságos viszonyra utal, hogy II. Ottó császár és Vojtech püspök 984-ben Aachenben töltötte a húsvétot. Adalbert római életrajza 983-nál a szent Prága város fogalmát alkalmazza. A hercegi és a püspöki hatalom és a familiák akkori kompromisszumát mutatja, hogy a püspöki szék és a szerzetesi közösség egyaránt a prágai várba települt. Vojtech püspök pénzt is veretett (Denarius est episcopi felirattal).

A további fejlemények szempontjából meghatározó személyiséggé vált Vojtech (Szent Adalbert), akinek a poroszok apostolaként elszenvedett vértanúhalála egy nagyívű életpálya csúcsa lett. Legendai és történeti életútja állomásokban egyezik, de nagy időrendi problémákat vet fel. Mint püspök zarándokutakat tett Jeruzsálembe és Rómába, hogy ott imádkozzék a csehek megtéréséért. Aszketikus életet élt, szigorú erkölcsöt követelt. Rómában bencés szerzetessé lett, de három év után pápai parancsra vissza kellett térnie prágai székére, ahol szomorú állapotokat talált, testvéreit meggyilkolták, nemzetsége központját, Libicét felégették, rokona, Sobiebor Lengyelországba menekült. Ezek után kapta Adalbert a pápai engedélyt missziós útra a pogány poroszok közé. Történeti tény, hogy Sobeslav Slavnik 995 előtt Morávia és Libicében dénárokat veretett, ami egy Prágától északkeletre fekvő kis hercegség önálló életét jelentette, s ezt a cseh herceg nem viselhette el. Történeti tény, hogy két ízben tartózkodott Rómában Adalbert, így kerülhetett barátságba III. Ottó császárral. Legendaváltozatai a főpap felháborodását előidéző jelenségeket valós történeti elemekből válogatták: a fallal kerített Plzeňben húsvétvasárnap vásárt tartottak; a papok házasságban éltek; rabszolga-kereskedelem folyt; a feldühödött nép az erős falú Szent György apácakolostort feltörve a menedékjog sérelmével kivitt és megölt egy bűnbánó házasságtörő nőt. De a valóságnak pozitív elemei is voltak: a székesegyházi kanonokok 975-976 óta közösségi életet folytattak; II. Boleslav cseh herceg 992-ben felhatalmazta a prágai püspököt, hogy alkalmas helyeken építsen templomokat és szedessen tizedet.

Feltételezhető, hogy II. Boleslav és Adalbert között a végleges távozást kiváltó ellentétet a herceg önállóságra törekvése és ezért a pogány párthoz való közeledése, másfelől a főpap császárhűsége váltotta ki. Prágai püspökségét 994 második felében hagyhatta el, és a székesegyházi iskolájáról híres Magdeburg és a császárváros Aachen érintésével Itáliába ment.

Az ezredforduló Csehország vonatkozásában újabb cseh-lengyel viszályokat hozott. III. Boleslav (999-1002, 1003) nem tudta összetartani az országot, ezért 1002-ben letették a trónról, helyébe a lengyel behatolás egyik exponensét, Vladivojt tették meg átmenetileg fejedelmmé. A következő évben a lengyel Boleslav elfoglalta egész Csehországot. II. Henrik császár tudta csak tőle visszavenni. Morvaország azonban továbbra is lengyel uralom alatt maradt.

A dinasztiaán belül a trónöröklés rendjében még itt sem történt meg a döntés a maioratus és a senioratus elve közt. 1004 és 1134 közt két fivér, Jaromír (1004-1012, 1033-1034) és öccse, Oldrich (1012-1033 és 1034) ült egymást váltva a trónon, Jaromír a németek segítségével uralkodott. Oldrich 1033 német fogságba került, a következő évben kiszabadult, de hamarosan meghalt. Törvénytelen fia, I. Bretislav (1035-1055) került a trónra. Uralkodása valamiféle konszolidációt jelentett, persze abban az értelemben is, hogy a birodalomtól való függés is konszolidálódott. 1035-ben II. Konrád császártól kapta meg hűbérbe Csehországot. 1038-1039 során hadjáratot viselt a lengyelek ellen, Krakkót, Gnieznót és Sziléziát is elfoglalta, de III. Henrik hódításai feladására készítette. 1042-ben rövid időre Magyarország északnyugati területét is megszállta. Statútuma a fejedelmi hatalmat és az egyház jogállását szabályozta. Uralkodása végén a senioratus megszüntetésére törekedett, de utóda, I. Spytihněv (1055-1061) megint csak ennek alapján került a trónra. II. Vratislav (1061-1092) korábban olomouci részfejedelem volt. 1085-ben az investitúraharc során a császár mellett foglalt állást, ezért IV. Henrik 1085-ben – nem örökletesen – királyi címet adott neki. Vratislav ennek pápai megerősítését is szerette volna elérni, de a pápa csak püspöksüveget, mitrát küldött neki. A szomszédos

osztrák és meissenai területeket próbált megszerezni, de ez csak átmenetileg sikerült. Fő ellenfele öccse, Jaromír prágai püspök volt. Ellene hozott létre Vysehradon, az eredeti fejedelmi székhelyen káptalant. Ő alapította az olomouci püspökséget 1063-ban. Halála után a senioratus rendje szerint Konrád addigi brnói részfejedelem következett volna, de ő hamar meghalt. II. Bretislav (1092-1100) a lengyelekkel harcolt, és öccse számára kérte hűbérbe az országot IV. Henriktől.

Az eddigiekből úgy tűnik, hogy Csehországban is megvolt a széttagolódás a család tagjai között, de az adatok csekély száma miatt nem látszik világosan a rendszer. I. Borivoj (1101-1107) csakugyan meg is kapta a császártól hűbérbe az országot, ezzel voltaképpen a német beavatkozás legalizálódott. Svatopluk olomouci fejedelem felkelést is indított Borivoj ellen. 1107-ben követte őt a trónon, V. Henrik segítségével. V. Henrik oldalán esett el egy csatában, de az is lehetséges, hogy meggyilkolták. Az ő uralkodása idején végezték ki a Vrsovczi nemzetség valamennyi tagját. Ez az utolsó adat ilyen kivégzésre, hiszen a törzsi különállást már a X. század vége előtt felszámolták. Svatopluk után II. Vratislav másik fia, I. Vladislav (1109-1125) került a trónra, ő is megkapta hűbérbe az országot, de birodalmi főpohármeri címet is kapott. Utána megint öccse, I. Sobeslav (1125-1140) ült a trónon. Még I. Vladislav uralkodása alatt egy időre II. Borivoj foglalta el a trónt 1117-1121 között. I. Vladislav (1140-1174) I. Vladislav fia volt, 1142-ben Prágában a dinasztia más tagjai megtámadták, végül III. Konrád segítségével tudta trónját megtartani. Ennek fejében viszont a császárral együtt részt kellett vennie a második keresztes hadjáratban. Később I. Frigyeset támogatta a lombardiai városok elleni harcában, ezért a császár 1158-ban Milánóban királlyá koronázta. Hosszú távollétei miatt az állam tulajdonképpen irányítója I. Dániel prágai püspök volt. 1172-ben II. Vladislav lemondott a trónról. A császártól jogot kapott arra, hogy ő jelölje ki utódját, először Bedrich nevű fiát (1172-1173, 1179-1189), akit egy időre öccse, II. Sobeslav (1173-1178) követett. I. Frigyes ekkor ismét beavatkozott a cseh ügyekbe: Morvaországot Konrád Ottónak adta. Konrád Ottó (1189-1191) csak rövid ideig ült a prágai trónon, de az ő nevéhez fűződik az 1189-ben kiadott Jura Conradi néven ismert törvénykönyv, ennek fő rendelkezése, hogy a nemesi birtok egyenes ágon örökölhető, csak a család kihalása után kerül vissza a fejedelem kezére.

I. Ottokár (I. Premyslnek is szokták nevezni, 1192-1193 és 1197-1230) II. Vladislav fia volt. Konrád Ottó kapcsán tudjuk meg azt, hogy volt az országban tanács, nyilván az előkelőkből, amely elfogadta ezt a törvénykönyvet. 1193-1197-ben Jindrich Bretislav volt a fejedelem. 1197-ben rövid időre Vladislav Jindrich is fejedelem volt, I. Ottokár öccse, aki bátyja javára mondott le a trónról. I. Ottokár már 1198-ban Sváb Fülöptől királyi címet kapott, de lehet, ez is csak életére szólt volna, mint I. Vratislavé. 1212-ben viszont II. Frigyes a Baselben kiadott, szicíliainak nevezett aranybullában örökletes királyi címet adományozott neki. Az aranybulla értelmében a császár azt ismeri el cseh királynak, akit otthon elismernek. A cseh királynak csak akkor kell részt vennie a birodalmi gyűlésen, ha ezt Csehország közelében tartják (csak Bambergben, Merseburgban és Nürnbergben). Ha a császár Rómába ment koronázásra (Romfahrt), akkor 300 lovassal kellett őt kísérnie vagy 300 aranyat fizetnie. Az aranybulla szerint a prágai püspököt a király nevezi ki. Ottokár a császár és a pápa újabb küzdelmében 15 év alatt ötször változtatta álláspontját. Konfliktusba keveredett Ondrej prágai püspökkel, de ez 1221-ben kompromisszummal ért véget, ettől kezdve tekinthetünk külön rendként a cseh papságra.

A világi elit valószínűleg nem az egykori törzsi előkelők közül került ki. A XII. században már mind a fejedelmi kíséret tagjai. A parasztokat heredes néven találjuk a forrásokban, mint a lengyeleknél, korábban villani vagy rustici néven is előfordultak. Valószínűleg félig már szolgáltatásokkal tartoznak, de szabad költözési joguk még megvolt, ezért félig szabadoknak is tekinthetjük őket. A részfejedelemségek vonatkozásában annyit tudunk, hogy Olomouc, Brno és Znojmo voltak ilyen részfejedelemségek székhelyei, ezekben vásárokat is tartottak, de a kereskedelem szempontjából igazán fontos város csak Prága volt. Prága azért is kivételes helyzetben volt, mert állandóan ez volt a fejedelmi székhely, tehát az uralkodó nem vándorolt az országban, amint erre ebben a korban a legtöbb király még rákényszerült. Lehet, hogy ez Prága külkereskedelmi jelentőségével függött össze. A félig függő helyzetben lévő parasztság mellett szól az a tény, hogy a lengyelországihoz hasonlóan itt is voltak szolgáltató falvak, amiről a helynevek tanúskodnak.

Az egyházi szervezetben a prágai püspökség mellett 1063-ban került sor az olomouci püspökség alapítására. Ez fejedelmi alapítás volt, a pápa és a császár engedélye nélkül. A világi papság mellett jelentős volt a szerzetesek szerepe, 1100-ig a fejedelmek hét bencés kolostort alapítottak. A következő században újabb 27 kolostort alapítottak, ezek között már cisztercita és premontrei kolostor is volt. Ezeket nemcsak fejedelmek alapították, hanem nagyjából nemesek, akik egy ideig bizonyos főséget is gyakoroltak a kolostorok felett. A kolostorok közt külön kell megemlíteni az 1032-ben alapított sázavai kolostort, mert a latin nyelvű írásbeliségen belül ez volt a szláv írásbeliség szigete, mely Kijevvel is kapcsolatban állt. Óegyházi, szláv nyelvű egyházi munkákat is másoltak itt, de a kolostor hatása nem volt jelentős.

Az udvari méltóságok frank mintára jöttek létre, természetesen latin elnevezésekkel (pincerna, dapifer, magister venatorum, agazo). Elképzelhető, hogy ezek a méltóságnevek nagymorva közvetítéssel kerültek a cseh udvarba. Természetesen ismert volt a kancellár méltósága. A XII. század során már kialakult a várszervezet, ezek élén meghatározott időre a comes állt. Persze ezek még földvárak voltak. A fejedelem rendszeresen ellenőrizte ezeket. Mellettük fejedelmi gazdaságok álltak fenn, ezekben kézművesek is éltek, de zömmel mégis földet művelő parasztok. Mellettük pedig, a lengyel esethez hasonlóan, megvoltak, fogyó számban, a szolgák. Már nagyon korán megkezdődött a telepítés, vagyis irtások útján új falvak létrehozása, lakosaikat már ekkor hospesnek kezdték nevezni. A telepítés igazából persze csak a XIII. századtól vált jelentőssé.

A fejedelmi kíséret tagjait eleinte közvetlenül a fejedelem látta el. Idővel állami hivatalokat kaptak, az adókat és egyéb szolgáltatásokat ők szedték be, ezek egy részét megtarthatták szolgálatuk fejében.

A cseh fejedelemség, majd korszakunk legvégén az örökletes királyság tehát a Német-római Birodalmon belül maradt, annak hűbérese volt. A későbbi történetírás ezt igyekezett úgy magyarázni, hogy a hűbéri kötelezettség csak személy szerint a fejedelem részéről állt fenn, az ország helyzetét azonban nem érintette. Ez volt a későbbi elfogult, nemzeti magyarázat. Az eddig bemutatott fejlődés azonban világosan tanúskodik az ország hűbéri függéséről.

Ebben az időszakban Csehország ekkor aktív szerepet játszott a térségben, bár a német birodalomhoz fűződő kapcsolata továbbra is megmaradt. Az a fajta telepítés, amelynek kezdeteit Lengyelországban láthattuk, itt is megindult, azzal a jelentős különbséggel, hogy ez a peremterületeken a bányászat felvirágzásával is járt, különösen

ezüsből volt bőven a szűkebb értelemben vett Csehországban. Ez tette lehetővé a jó pénznek számító prágai garas verését, ez szomszédos területeken is elterjedt. A lengyelországi fejleményekhez hasonlóan ez is egy új struktúra átvételét jelentette. Ennek megfelelően a cseh állam gazdagodott, így vált lehetővé a többfelé való terjeszkedés kísérlete, a már megismert lengyelországi messze nem volt az egyetlen. A gazdagodáshoz tartozott hozzá jó néhány új királyi város alapítása.

A királyi címet végképp megszerzett I. Premysl Ottokár után I. Vencel (1230-1253) került a trónra, ekkor már a korábbi vita végképp eldőlt a maioratus javára. Vencel 1248-ban szembekerült a főnemességgel, amely mögött II. Frigyes állt. Ezt a konfliktust az egyház segítségével sikerült megoldania. Ekkor a főnemesekből álló királyi tanács volt a kormányzat legfelsőbb intézménye, mellette működött a nemesek által is betöltött országos bíróság, sőt valamiféle országos gyűlésük is volt, ezek az intézmények a későbbi rendi szervezkedés kezdeteinek tekinthetők. A lengyelekhez hasonlóan itt is a papság állt a kialakulófélben lévő rendek élére.

Vencel fia, a későbbi II. Ottokár igen ambiciózus volt, már 1247-ben megszerezte az ifjabb királyi címet. Később szembe is fordult atyjával, aki a szomszédos Meissenbe távozott, de 1249-ben fegyveresen bevette Prágát, Ottokárt rövid időre börtönbe is csukatta. Ez azonban csak átmeneti intézkedés volt, hiszen Ottokár volt az egyetlen lehetséges fiúutód, Vencel hamarosan átengedte neki Morvaországot, örgrófságként. Morvaország különállása már régóta hagyományosan megvolt, már a széttagolódás idején. Atyja halála után II. Ottokár (1253-1278) tovább folytatta ambiciózus terveit. 1254-1255 során keresztes hadjáratot vezetett a poroszok ellen, ebből az alkalomból alapította királyi jogcímen ezt a nevében is viselő Königsberg városát (a mai Kalinyingrad). Felesége az utolsó osztrák Babenbergi herceg, Jasomirgott Henrik leánya volt, ezen az alapon Henrik halála után követelte a Babenberg-örökséget. Minthogy erre Magyarország is igényt tartott, ebből háború támadt, 1260-ban

Ottokár győzött IV. Béla magyar király felett, így a Babenberg-örökséget csakugyan megkapta. A magyarokra mért vereség után igyekezett viszonyát javítani, ezért vált el feleslegessé vált feleségétől és elvette IV. Béla unokáját, Kunigundát.

Amikor a hosszú interregnum után a pápa sürgetésére megint királyt választottak Németországban, Ottokár is jelentkezett. Vele szemben a németek mégis a szegény svájci grófot (ez Ottokár megfogalmazása), Rudolfot választották meg 1273-ban. Ottokár 1276-ban le is mondott az osztrák tartományokról. Ez azonban nem tudta elhárítani a fegyveres konfliktust. 1278-ban a morvamezei csatában Rudolf győzött, IV. László magyar király serege is ott volt mellette. Ottokár maga is holtan maradt a csatamezőn.

Ottokár váratlan halála súlyos válságot idézett elő. Az özvegy, Kunigunda a fiatal Vencellel börtönbe került, majd külföldre távozott, Brandenburgba, melynek örgrófja vállalta a gyámságot Vencel felett. A válság végül úgy oldódott meg, hogy Závis z Falkenstejna főúr feleségül vette az özvegy Kunigundát, így ő lett Vencel gyámatyja.

1282-ben a nemesség a válság megoldására országos szervezetet hozott létre, a későbbi rendi gyűlés előzményét. Ez kényszerítette ki, hogy az ekkor 12 éves II. Vencelt 1283-ban királlyá választották. Závist 1289-ben elfogták és egyik vára előtt hívei szeme láttára kivégezték. Ebben a fordulatban a király elsősorban a főnemesekre támaszkodhatott, ezért kénytelen volt elismerni hatalmi szerepüket. A királyi tanácsban mellettük külföldi püspökök is részt vettek. Ekkor már működött a királyi kancellária. Vencel arra törekedett, hogy visszaszerezze a válság során elveszett királyi birtokokat, különösen a bányákat. Ezért adta ki 1300-ban a *Ius regale montanorum* néven ismert

törvényt, amely a bányászatot a király kizárólagos jogává tette. Lengyelországi szereplését, amelyet egy évre fia, III. Vencel (1305-1306) is folytatott, már tárgyaltuk. Mindemellett maradt ideje arra is, hogy minnesangeket költjön, természetesen német nyelven.

Az 1306-ban lengyel területen meggyilkolt III. Vencellel kihalt a hazai Premysldinasztia. A bekövetkező zavarok elősegítették, hogy a király mellett az ország politikai irányításában ezentúl a nemesség is részt vegyen.

Csehország IV. Károlytól a huszitizmusig

A cseh királyok hűbéri viszonyban álltak a Német-római Birodalommal. A Luxemburg-dinasztia cseh uralkodói (1310-1437) viszont hatalmuknál fogva ezt formálissá tették, IV. Károly (1347-1378) óta pedig ők maguk voltak a császárok. Kialakították a cseh korona országainak hálózatát, megszerelve Lausitz (Luzice) tartományt 1319, 1329, 1368 során, Sziléziát pedig 1327, 1329, 1356, 1368 során. A prágai egyetem alapításával (1348) a Rajnától keletre és az Alpoktól északra nagy szellemi vonzerőt gyakorolt a cseh főváros. A gazdag ezüsbányák (Jihlava-Iglau és Kutná Hora-Kuttenberg) megalapozták a királyi pénzverés monopóliumát. A nehéz cseh ezüstpénz (prágai garas) jelentős forgalmi szerephez jutott.

Firenzéből küldött pénzverők, a „lombardok” működtek Luxemburgi János cseh király alatt, 1325-ben ők verték Prágában az első cseh aranypénzeket, amelyek hátoldalán a firenzei liliomot tüntették fel. Ők verték azonban annak az uralkodónak a kisebb pénznemeket (parvos denarios) is, amelyek alacsony rézértéke felzúdulást okozott, mivel erősen zavarta a piaci viszonyokat.

Bár nem valósult meg Luxemburgi IV. Károly német-római császár nagyszabású terve – aki mint I. Károly cseh király e földön erős központi hatalom megvalósítására törekedett – a Velence-Prága-Hamburg kereskedelmi út létrehozására, Prágában külön házat építtetett a velencei kereskedőknek, akik szabad és védett utat nyertek Csehországban, sőt onnan ezüstöt és aranyat vihettek ki.

Csehországban tekintélyes városok voltak. A szűkebben vett (Morvaország nélküli) Csehország kicsiny, mintegy 50 000 km²-nyi területén kiemelkedett Prága, ez az 1415 táján mintegy 35 ezer lakosú főváros. Mellette még 32 fallal övezett királyi város volt, amelyek lakosság száma 2000-5000 körüli volt. Az egyházi és világi földesurak városaival együtt egy 40-nél több városból álló sűrű hálózat alakult ki a cseh területen. Részben áll ez Morvaországra is, amelynek legjelentősebb települése Brno (Brünn) a XIV. században 8500, 1466-ban pedig talán már 14 400 lélekszámú volt. E városhálózat jelentősége Itáliáéhoz és Flandriáéhoz mérhető, a háború pusztításai és a nemesek városellenessége előtti időszakban. Prága alapvető városképét a gótika idején nyerte el a Parler-műhely meghatározó szerepével. Ennek reneszánsz díszje a királyi palota az Ulászló-teremmel. A kisebb városok egész sora tűnt ki gazdasági és kulturális erejével: Jindrichuv Hradec és más városok posztóexportra gyártottak.

A fejlődés azonban új feszültségeket is teremtett. A kereskedelem érdekeit egyoldalúan előtérbe helyező németajkú városi patríciusok elégedetlenséget keltettek a német és cseh kézművesekben. A német paraszttelepések szerepe a vidéki áruviszonyokban vonzóvá vált a cseh jobbágyok számára is, tehát ők is kívánták a teherrendszer hasonló enyhítését. A feszültségek IV. Vencel alatt (1378-1419) még vallási és nyelvi elemekkel ötvözödtek.

Prágában a kétnyelvű népnek kétféle prédikációs nyelv felelt meg. Brnóban morva és német kettős plébániaszervezet volt. Prágában már 1350-ben volt patríciusellenes

mozgalom, a győztes patríciusok visszatértek a tanácsba – de egyeduralmukat nem őrizhették meg. A prágai németek hatalmát panaszolja a cseh évkönyvíró az 1412. évnél. A huszitizmus előtti De Theutunicis bonum dictamen panasza a német fraternitások pénzfelhasználása ellen is irányul. A cseh előretörésre irányuló követelések jogosak voltak, hiszen már IV. Károly német és cseh részre osztotta Beroun tanácsát. A plzen i (pilseni) tanács 1379-ben már fele részében cseh volt. A Prága- óvárosi tanácsban már 1408-ban többséget értek el a csehek, nem jelentett tehát előretörést számukra, hogy 1413-ban fele-fele részben írták elő a Prága óvárosi tanácsának német és cseh összetételét.

Korán kiemelkedett Saaz (Zatec) német és cseh összetételű tanácsával, ahol 1400 körül a kora humanistaszellemű, német nyelvű A csehországi szántóvető című irodalmi alkotás létrejött, amely az emberi ész és a gondolat szerepét magasztalja. Ugyanez a város huszita felkelés színtere és a husziták öt „kiválasztott város”-ának egyike. A huszita mozgalom állást foglalt a szentképek és -szobrok imádása ellen, lerombolta a feleslegesnek ítélt oltárokat, de a bibliapéldányok illusztrálásával és egyházbíráló képekkel maga is alkotott egyfajta közérthető művészetet. A huszita háború súlyos demográfiai hatással volt a városi életre. Jihlava-Iglau 1419-1420-ban 4600, 1425-ben 3600, 1438-ban 2700, 1442-ben 2500 lélekszámmal, amibe külvárosi népességet is beleértettek, jelzi, hogy nemcsak a háború esztendeiben volt fogyás.

Az új követelések együttes megfogalmazását Jan Hus (Husz János) magister adta írsaiban, hitszónoklataiban, egyetemi beszédeiben. Mint eretneket megégették a konstanzi zsinaton (1415. július 6.). Ez az esemény felfokozta az ellentéteket. 1419. június 30-án a prágai tanácsháza megrohanásával tört ki a huszita háború első, plebejus-paraszti szakasza. A vidékre kiterjedés során 1420-ban megalapították a bibliai névadású, utópisztikus követeléseket megfogalmazó Tábor városát. Az 1421-ben kezdődő második szakaszban a városi középpolgárság és a kisnemesség lett a vezető erő. Ez védelmi erőket állított ki az ismétlődő kereszties hadak ellen. Jan Zizka lovag és Nagy Prokop kiváló hadvezérek irányították őket. így az európai katolicizmus és a császári hatalom 1431-től tárgyalásra kényszerült. A háború harmadik szakaszában 1434-től az urak szövetsége kerekedett felül, amely a lipanyi ütközetben leverte az ellenálló erőket (1434. május 30.) és kompromisszumot kötött a bázeli zsinattal (1436).

A háború végén Rozmberki Oldrich nagybirtokos és Tábor polgárai a kereskedelem helyreállításának reményében közeledtek egymáshoz. így végződött a huszita háború a zsinat és a kelyhesek közötti kompromisszummal (kompaktáták) és a radikális irány felszámolásával.

Habsburg-ellenes, kelyhes (utrakvista, kalixtinus) beállítottságú párt működött az 1437-1439 években, amelynek élén Hynek (Hynce) Ptáček z Pirkstejna (pirksteini) hadvezér állott. Az ifjú lengyel király, Ulászló cseh ellenkirályként már 1438-ban fellépett a Habsburgokkal szemben. Ekkor azonban a csehországi rendek Zsigmond vejét, Albert királyt ismerték el uralkodójuknak. Az ígéreteivel és biztosítékaival elégedetlen huszita beállítottságú párt mégis Me lnikben ugyanaznap (május 6-án) Kázmért, a lengyel király öccsét választotta ellene. Prágában azonban Albert tudta megkoronáztatni magát, a cseh földön pedig az ő cseh, német és magyar katonái győzedelmeskedtek a június 29-én benyomuló lengyeleken.

Tulajdonképpen a vallási viszálynak is voltak sajátos vagyoni-hatalmi alapjai. A katolikus egyház elvesztette csehországi birtokai nagyobb részét, eltörölték az egyházi adókat és szolgáltatásokat, tagadták Csehországnak a pápai Kúriától való függését. A

kelyhes egyház teljesen a nemesektől és a polgároktól, tehát a világiaktól függött. Ez hozzájárult a cseh nemesség gazdasági erősödéséhez, még az alsóbb nemesség válsága is szünetelt egy ideig. Az előnyökből érdekes módon a katolikus főnemesek egy része is hasznot húzott, ezek az egyházi birtok „védelme” ürügyén élvezték ezen földek hasznát. Egyfajta erőegyensúly és öntudatlan érdekközösség vezette a cseh katolikus és huszita urakat Albert király korai halála (1439. október 27.) után, amikor elkerülni igyekeztek egy osztrák-lengyel konfrontációt és rendi alapon osztoztak a tényleges hatalmon. 1440 elején Prágában több héten át tanácskozott az országgyűlés a nyugalom és a pártközi béke kialakításáról. A tárgyalások eredménye egy „békelevél”, amiben inkább a kelyhesek sikerét láthatjuk. Hynek Ptáček z Pirkstejna és társai elérték, hogy eltörölték az uralkodó számukra hátrányos rendelkezéseit a földbirtokokra vonatkozóan (zálogbavetés, adományozás). Felfüggesztették a túlnyomóan katolikus főurak által irányított országos birtokhivatal tevékenységét. Garantálták a kompaktáták érvényét a cseh országrészekben. Még abban is megállapodtak, hogy törekedni kell Jan Rokycana magiszter választott prágai érseki tisztségének megerősítésére. A megállapodást 68-an írták alá, e személyek pecsétjükkel is megerősítették a békelevelet: egyik oldalról a cseh katolikus és királyi főtisztségviselő személyek, mint a délcseh Oldrich z Rozmberka (Rosenberka, Rosenbergi) nagybirtokos, a mérsékelt kelyhes Menhart z Hradce prágai fővárnagy, Pertolt z Lipé cseh királysági udvarnagy, a másik oldalról pedig Ptáček kelyhes hívei, köztük Jirík z Kunstátu a z Podebrad úr (a későbbi Podébrad György király). A békelevél lényegében interregnumot deklarált („ha majd lesz királyunk”, „ha már királyunk lesz”, „mivelhogy nincsen királyunk”), amihez a városok is csatlakoztak. Az 1440. január 29-i okmány végezetül „a közjót, az egységet, az egyetértést, a békét és a keresztény békességet” hangsúlyozta. Akkor még alig sejtették, hogy a pillanatnyinak szánt megállapodás 13 esztendőre szól, hogy az in-terregnumot egy csecsemő király uralma váltja fel. Az 1440. február 22-én született Utószülött László (Ladislaus Postumus) nevében Erzsébet özvegy királyné hasztalan folytatott küzdelmet a kelet-csehországi kelyhes nemességgel. Ennek folytán a békelevél előtti csoportok nem oszlottak fel.

A fiatal Jin z Podebrad kelyhes nemesúr 1448 szeptemberében megszerezte az uralmat Prága felett. Ezzel az elsőbbséghez és a központi hatalomhoz jutott el, felülemelkedve a keletcseh partikuláris érdekeken. 1451-ben már régensnek tekintették Podebrad Györgyöt Utószülött László kiskorúsága alatt. Önmagát kormányzónak tekintette és az ellenállást minden irányban megtörte. Frigyes császár megerősítette Podebradot az ország kormányzójaként, ami jogilag is lehetővé tette a cseh országgyűlésnek (snem), hogy 1452 áprilisában Györgyöt kétévi időtartamra e tisztségbe iktassa. Mellette 11 tagú tanács működött és ez az országkormányzói hatalom csaknem királyi volt, kiterjedt a királyi jövedelmek felhasználására is. Címhasználatával a külföld felé is élt.

Tábor városa önként a kormányzó hatalma alá vetette magát (1452), amiről oklevelet állítottak ki. Ezzel egyben a táborita egyházat felforgatták és nőtt Rokycana befolyása, de a táboriták egy része a Cseh Testvérek Chelcicky Péter-féle földalatti egyházába húzódott.

A pozícióit védeni, sőt kiterjeszteni akaró katolikus egyház főleg Morvaországra támaszkodhatott, ahol az olműtzi püspök hatalma, a brnói, znojmoi, olműtzi katolikus polgárság hithűsége és Johannes de Capistrano (Kapisztrán János) működése erős volt. Ez csak alátámasztotta Podebrad György cseh tömegbázisát, s 1453-ban kormányzóságát

további 6 évre meghosszabították. Akkor sem kellett feladnia tisztét és hatalmát, midőn Ladislaus Postumus a királyi uralmat átvette (1453-1457), országhelményzóként mellette maradt.

Erre a katolikus cseh királynak szüksége is volt a csehek kelyhes többsége miatt. Csak Poda brad Györgynek volt annyi ereje, hogy a központi hatalmat erősítse: helyreállította a királyi (korona) tulajdönt a királyi városokra és az alsóbb nemességre támaszkodva az 1453. és 1454. évi országgyűléseken, a körzetek belső békéjét biztosította az 1454. évi Landfriedék által. A király és a kormányzó összehangolt hatalmát egyengette a katolikus cseh humanista, Prokop z Rabstejna (kancellár 1453 óta).

A cseh állam élén Poda brad György mint szabályosan választott király 1458. március 2. óta állt, huszitaként a katolikus európai államrendszerben. Ehhez meg kellett nyernie a katolikus nagybirtokos Jan z Roz mberka és Zdené k ze Sternberka hozzájárulását, akik így kerülhették el, hogy vissza kelljen adniuk a „megörzött” katolikus egyházi birtokokat. Sternberka kiáltotta ki a tárgyalások végén: „Legyen a kormányzó úr a mi királyunk!” De a kis- és középnemesség, a városok többségének akarata is hatott ebben a nagyurakra, így érhették el az egyhangúságot. Végül így kerülhetett a huszita király sírja a prágai székesegyház katolikus királysírjai közé.

A felkelés bukása után a földesurak bekapcsolódtak az árukereskedelemben versenyre kelve a városokkal. Akadályozták parasztjaik városi piacokon való megjelenését, idővel saját majorsági terményeiket vitték oda. Közvetve hasonló jelenségekkel találkozunk a XV. század második feléből a morvaországi nemesség részéről, amely az ottani városokból 1454-ben kiűzött zsidókat befogadta falvaiba és általuk kezébe kaparintotta a kereskedelmet vidéki birtokain. A zsidók eltávozása károsította a városok gazdasági élénkségét, s a keleti típusú vállalkozó nemesség gazdasági aktivitását a városok rovására fejtette ki. A keleti típusú fejlődés jelensége a városok agráréletének előretörése is. A XV. század második felében Brnóban is visszafejlődött a kézművesség, s a bor-, gyümölcs- és főzeléktermesztés jutott nagyobb szerephez. így új társadalmi tartalma lett a királyi és alattvalói városok, a fallal körülvett és fal nélküli városok megkülönböztetésének. A földesurak kezén lévő városok jogi helyzete, 2000 főhöz közelebb álló lakosság száma a fejlettebb mezővárosokra emlékeztet. Ezek polgárait a nemesek a maguk alattvalóinak tekintették.

Közép-Európa keleti sávjában a társadalomfejlődés adott foka és iránya magyarázza, hogy összeírták a szokásjogot, hangsúlyozták a régi rendi jogokat, számon tartották a tételes jogon alapuló jogi gyakorlatot. 1471-ben a lengyel Jagelló-dinasztia királyfija, Ulászló lett Csehország királya. Az új dinasztia uralma alatt a nemesi hatalom előretört a városok rovására, gazdasági lépésekre, polgári és jogi kényszerre került sor a parasztek árutermelése ellenében.

SZLOVÁKIA

A szlovákok 1939-ig nem rendelkeztek önálló (nemzet)állammal. Ezért addigi történetük túlnyomórészt nem a szlovák állam, hanem a szlovákok által lakott terület története (amelyet azonban folyamatosan Szlovákiának neveznek). Előbb több évszázadon keresztül a magyarokkal közös államban éltek, majd a 20. században, több mint hat évtizeden át, a csehekkel együtt létrehozott állam volt életük kerete. A 20. században kétszer nyílt alkalmuk arra, hogy szlovák állam keretei között éljenek: az első a Hitler által rájuk kényszerített, rövid életű bábállam volt, amely 1939 és 1945 között

állt fenn; másodszor a 20. század utolsó évtizedében, 1993-tól jutottak ahhoz a lehetőséghez, hogy – immár demokratikus körülmények között – önálló államot igazgathassanak.

A szlovákok 1918 végéig a soknemzetiségű történelmi Magyarországon belül éltek. Emiatt a magyar államisághoz sajátos hungarus-tudat fűzte őket, amely lényegesen a 19. század második felében, a nemzeti mozgalmak és nemzetállamok kialakulásának folyamatában, különösen az 1867-es kiegyezés után változott meg. A szlovák származású nemesség az együttélés évszázadai alatt elmagyarosodott, a középréteg és az értelmiség pedig a 19. században asszimilálódott gyors ütemben. Így a szlovák nemzeti fejlődés a 19. század második felétől lelassult. Az a tény, hogy a magyarországi történelem a szlovákok történelme is, a későbbiekben számos belső ellentmondást eredményezett.

A szlovákok, mint etnikum által lakott területek a történelmi Magyarországon soha nem alkottak különálló közigazgatási egységet. Ennek ellenére regionális különbségeik mindig érzékelhetőek voltak. A szlovák nemzetfejlődés a történelmi és közjogi természetű kiváltságok vagy jogok megszerzésére, a nyelvi jogok érvényesítésére, az elkülönülés vagy önállósulás kérdéseire összpontosított. Ezek, mind a magyarokkal való együttélés utolsó évszázadában, mind a csehekkel való 20. századi együttélés folyamán, követeléseként merültek fel, és az 1993. január 1-jétől létrehozott, demokratikus Szlovákia által teljesültek.

A szlovák nyelv megkülönbözteti a történelmi Magyarországot és annak jellemzőit (Uhorsko, uhorský), illetve az azon belüli magyarokat és az 1918 utáni Magyarországot (maďarský, Maďarsko). Az előbbi megkülönböztető fogalommal és jelzővel kívánja jelezni, hogy a történelmi Magyarország nem csak a magyaroké volt.

I. A TERÜLET ELSŐ (KÖZÉPKORI) POLITIKAI–KÖZIGAZGATÁSI ÉS HATALMI SZERVEZETI KERETEI

A szlovákok a szlávok nyugati ágához tartoznak. A mai Szlovákia területére a szláv betelepülés a népvándorlás korában, i. sz. 5. század végén kezdődött. (Elméletek szerint a szlávok a Kárpát-medencébe vagy délkeletről jöttek be, vagy északról, a mai Lengyelország és Ukrajna területéről. A szláv őshaza elméletének eltérő nézetei abból adódnak, hogy a nyelvészek elméleteit a régészeti ásatások nem igazolják.) A legelfogadottabb elmélet szerint a szláv törzsek több hullámban, északról, a Kárpátok hágóin át szivárogtak be. Földművelő és pásztorkodó törzsek voltak; ismerték a kézművességet. Törzsi és nagycsaládi szervezetben éltek, amelyek a késő-római civilizáció hatására feloszlottak.

A felső Duna menti szlávok a 7–8. században az avarokkal éltek együtt, akik alávetették a szlávokat. Az avar uralommal és a keleti frank birodalom terjeszkedésével szemben különféle törzsszövetségekkel próbálkoztak. A szláv törzseket az avarok támadásaival és uralmával szemben a frank Samo (600 körül–658) egyesítette sikeresen, akinek szláv birodalma 623-tól 658-ig állt fenn. Halálával ez a birodalom megszűnt. Az avarokat végül Nagy Károly frank király a 8. század végén szorította vissza keleti irányban. (A szlávok feltehetően az avarok idején, a 8. század közepétől ismerkedtek a kereszténységgel.)

A NAGYMORVA BIRODALOM

A 9. század 20-as éveiben a mai Délnyugat-Szlovákiában létezett egy törzsek feletti politikai alakulat, a Nyitrai Hercegség, amelynek ura Pribina (800 körül–861) volt. Ez a hercegség az ott élő szlávok állama, és a Frank Birodalom misszionárius helye volt, 828-ban felszentelt templommal. Pribinát körülbelül 833-ban a Morvai Hercegség hercege, I. Mojmír (?–846) elűzte, és a Nyitrai Hercegséget saját birodalmához csatolta. Így jött létre a Nagymorva Birodalom. Ennek hercegei a (Keleti) Frank Birodalomtól viszonylag független, önálló politikát űztek, és így államukat felvirágoztathatták. A kereszténység terjesztésének hívei voltak. A birodalom következő hercege, Rastislav (820–870) arra törekedett, hogy saját egyházi provinciát rendeztessen be, de a római pápától nem kapta meg az engedélyt. Ezért 862-ben a bizánci császárhoz fordult, akitől 863-ban megérkeztek a bizánci hittérítők, Konstantin–Cirill (827–869) és Metód (814–885). Ők arra vállalkoztak, hogy (ó)szláv nyelvű liturgiát vezetnek be, ami a szláv írásbeliség kezdetét jelentette. Ezt az írásbeliséget a korabeli katolikus pápa, II. Hadriánus is jóváhagyta. A birodalom udvari iskolájában sorra fordították le az ószláv nyelvre a legfontosabb liturgikus könyveket és bibliai szövegeket.

A Nagymorva Birodalom dualisztikus államformaként működött, amelyben a nyitrai hercegség királyi birtokadományként működött. Az első ismert hűbéri herceg itt Svätopluk (840–894) volt, aki 870-ben erővel elvette Rastislav fejedelemtől a hatalmat, és ő lett a Nagymorva Birodalom frankoktól is független uralkodója. Birodalmát néhány év alatt kiterjesztette a Duna túloldalára, a Tisza felső vidékére, a cseh területekre, egészen Luzsicéig és Sziléziáig. Uralkodása idején a Nagymorva Birodalom hatalmas területet ölelt fel, és a Keleti Frank Birodalom ellensúlyává vált. A pápa e birodalmat 880-ban a római egyház patrónus fennhatósága alá vonta, és Svätopluk kérésére Nyitrán püspökséget rendezett be. Az ószláv liturgia csak Metód haláláig, 885-ig érvényesült, mert utána Wiching egyházfő (Svätopluk beleegyezésével) elűzte Metód híveit.

Svätopluk Nagymorva Birodalmának nyitrai központja erőteljes gazdasági virágzásnak indult (fegyvergyártás, luxustermékek, a terjedő kereszténység nyomai). Nemcsak kőből épült templomok, hanem egyéb szakrális tárgyak is megtalálhatók e területen. A be- és letelepítések mellett stabil területi-közigazgatási szervezet (megyék) alakult ki, megyefőnökökkel (župan) az élen. A mai Szlovákia területén a német, a habán és a vlach betelepítések a legismertebbek.

A szláv lakosság fenti két államalakulatának megszűnése (felszámolása) után a nyitrai egyházi és közigazgatási központ körüli szervezettség hagyatéka, annak kiterjedtsége, szervezőereje és lehetőségei voltak azok, amelyek e korra vonatkozóan a későbbi szlovák történéseket a leginkább izgatták.

II. A SZLOVÁKOK ÁLTAL LAKOTT TERÜLETEK A KÖZÉPKORI MAGYAR ÁLLAM RÉSZEKÉNT

1. A BETAGOZÓDÁS

A Nagymorva Birodalom a 10. században kisebb részeire esett szét, amelyek élén az uralkodók örökösei álltak. 920-tól a területek a honfoglaló magyarok érdeklődési körébe kerültek, akik a Nyitra központú délnyugati területeken meg is telepedtek. A magyar uralkodó réteg céltudatosan épített a korábbi közigazgatási szervezetre, és használta az itteni (szláv) őslakosság gazdasági potenciálját.

Az Árpád-házi királyok a 10. és 12. század között alakították ki a magyar állam szervezetének alapjait. A 10. századtól kezdve formálták ki a vármegyerendszert, mint az állam alapvető közigazgatási egységét, amelynek a vár volt a központja. A szlávok által lakott területek kb. 1018-tól, fokozatosan tagozódtak be a magyar államba. (Északon a végleges határ csak a 14. század első felében jött létre.) Az állam területi–közigazgatási és egyházi szervezetét István király (1000–1038) uralkodása idején alapozták meg. Esztergomban új érsekség jött létre, amelynek területe majdnem azonos volt a nyitrai püspökségével.

A későbbiekben, a 11. században, a nyitrai hűbéres hercegség - dukátus (mint királyi birtokadomány) a magyar királyságért folyamodók biztos "támaszpontja" lett. A nyitrai hercegek a maguk birtokán szuverének voltak, saját külpolitikát folytattak. Saját hadsereggel rendelkeztek, hercegi pénzt (dénárt) verettek, tehát erősek voltak. Ezért Kálmán király 1108-ban a nyitrai hűbéres hercegséget felszámolta. Helyette megújította a nyitrai püspökséget, amelynek befolyási övezetét Trencsénig terjesztette ki.

A 12. században a mai Szlovákia területén is megerősítették a magyar államot, és véget értek a katonai hódítások. A belső béke nyomán konszolidálódtak a gazdasági viszonyok, kialakult az egyházközségi szervezet, egyre sűrűbbeké váltak a települések. A kőből épült templomok száma növekedett, és a kereszténység az élet különféle területeire is behatolt. Ekkortól nőtt meg Pozsonynak, mint nyugat felőli kapunak a jelentősége. Az északi területek (Szepesség, Selmecebánya) ásványi kincseinek kiaknázására a magyar királyok a 12. századtól indítják meg az erős német és olasz kolonizációt. III. Béla kezdte meg, majd IV. Béla is folytatta a városok és bányavárosok alapítását, és elrendelte a falak, várak kőből építését.

Az Árpád-házi királyokat követő Anjou-királyok megerősítették a királyi hatalmat. Felszámolták a mai Szlovákia területén a 13–14. században uralkodott erős oligarchákat (a 'kiskirályokat'), közöttük – a 20. századi szlovák nemzeti érzések által nagyra tartott – trencsényi Csák Mátét is.

Az elkövetkező évszázadokban a szlovákok által is lakott területek – a főként német (szász) jogú városalapításoknak köszönhetően – a Magyar Királyság legurbanizáltabb részei közé tartoztak. Ekkor vált jelentőssé az aranyat bányászó Körmöcbánya, a rezet bányászó Besztercebánya. A legjelentősebb városokban erősödött a német lakosság aránya. A 15. század első felében (1431–1432), Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején kezdtek betörni a cseh huszita harcosok a szlovákok által lakott területekre. Jiskra huszita hadvezér, zsoldos kapitány (Erzsébet királyné és fia érdekében 1440-től) el is foglalta a felső-magyarországi területeket, és harcosai sorozatos rablásokkal tartották rettegésben a lakosságot. A huszita csehtestvérek évtizedes felső-magyarországi uralmának 1467-ben Hunyadi Mátyás vetett véget. A 15. század közepén, 1465-ben – Hunyadi Mátyás királynak köszönhetően – Academia Istropolitana néven Pozsonyban alapítottak egyetemet. Ez az a korszak, amikor a török betörések egyre erősebben veszélyeztetik a Magyar Királyságot, és amely miatt a szlovákok által lakott területekre egyre több magyar települ be.

A 16-17. században, a török hódoltság idején, a három részre szakadt országban a mai Szlovákia területének jelentősége megnőtt, mert Magyarország központjává vált. (I. Ferdinánd császár parancsára 1563-tól Pozsony lett a királykoronázások helye.) Déli határa másfél évszázadra az oszmán birodalom és Magyarország határaként állandósult. E tény (a háborúk és betörések, békés időszakokkal váltakozva, valamint a két megkoronázott magyar király és a Habsburgok hatalma miatt kitört harcok) meggátolta a

régió nyugodt gazdasági és társadalmi fejlődését. A szociális konfliktusok szintén gyakoriak voltak. Ilyen körülmények között jutott el a mai Szlovákia területére a humanizmus és reneszánsz, valamint a reformáció és ellenreformáció hatása.

SZLOVÉNIA

A SZLÁV TÖRZSSZÖVETSÉGTŐL A 18. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A VI–XIII. század

A szláv törzsek, a 6. század folyamán részben észak, részben pedig délkelet felől népesítették be a mai Szlovéniát, illetve az ettől északra lévő területeket, valamint a Nyugat-Dunántúl Balatonig húzódó sávját és Isztria egy részét. A 7-től a 11-ik századig az e terület északi részén élő szlávok többségét a karantán törzsszövetség fogta egybe. Az avarok ellen küzdő szláv törzsszövetség élén 624 és 659 között a frank származású Samo állt, akit a szlávok hadisikerei miatt királyukká választottak. A törzsszövetség által birtokolt változó kiterjedésű területet Karantániának, lakóit karantánoknak nevezik a források. Karantánia hatalmi központja a mai Ausztria területén fekvő civitas Carantanum (Maria Saal) volt. Neve a szlávok előtti időkből való, vagy a kar (szikla), vagy a keltakarantos (barát, szövetséges) szóból származik. 745-től a frankok fokozatosan kiterjesztették hatalmukat Karantániára is, s a század második felében a lakosság – némi ellenállás után – felvette a kereszténységet. 828 után a keleti frank területek szlávok által ritkán lakott részeire erőteljes bajor betelepülés indult meg. A Karavankák hegyvonulatától délre, a mai Szlovénia nagy részét magába foglalva egy másik szláv törzsszövetség is kialakult, amelynek területét annak idején a karniolok (Carniolenses) törzséről Karniolának (Carniola) nevezték. Részben e törzs nevéből, részben a meghatározott területet jelentő szláv krajina szóból származik a központi szlovén lakta területek Krajna (Kranjsko) elnevezése. A 10. század második felében egyebek között Kartantánia, Krajna, a Dráva-mente, és a Száva-mente is beletartozott a magyarok ellen védelmül szolgáló határőrvidékek (markok) sávjába. A korábbi szlovén történetírás ezt a széles területet magába foglaló határőrvidéket a Nagy-Karantánia megnevezéssel illette. A 11. század legelején felbomló Karantánia területén már a 11. században kialakulóban volt, és a 13–15. században többé-kevésbé megszilárdult azon történelmi tartományok körvonala, amelyekbe aztán a szlovén települések évszázadokon keresztül betagozódtak: Karintia, Krajna, Stájerország, Görz, a tartományéhoz hasonló helyzetet élvező Trieszt. A szlávokat latin elnevezéssel Sclavi-nak Sclaveni-nek nevezték, míg a germánok a Wenden megjelölést használták. A szlovénok önmagukra alkalmazott megnevezése (Slovenec, Slovenci) a 11–16. század folyamán alakult ki és szilárdult meg. Az etnikai tudatnál azonban ebben az időben hangsúlyosabb volt a tartományhoz való tartozás tudata, s ez egészen a 19. század közepéig, végéig így is maradt. Ehhez az is hozzájárult, hogy a főbb szlovén nyelvjárások között erőteljes különbségek voltak.

A német betelepülés egészen a 15. századig tartott, s ennek következményeként főleg az északi területek teljesen elnémetesedtek, másutt vegyes lakosság alakult ki, de még a többségében szlovénok lakta Krajnában is létrejöttek németek lakta egységek. A 12. század végétől a 15. századig ilyen módon világosan kirajzolódtak az új szlovén etnikai határok. A kialakuló német állam határa egyúttal a szlovénok és a horvátok

közötti határt is jelentette, s nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a két rokon nép egymástól eltérő társadalmi, politikai és kulturális fejlődésen ment keresztül.

Karintiában 1122 és 1269 között a Spannheim dinasztiaé volt a fő hatalom, Stájerországban a Babenbergeké, Krajnában pedig a Spanneimeknek az Andechs-Meran családdal kellett vetélkedniük. Karintia területén a salzburgi érsekségnek, Krajnában pedig az aquileiai patriarkátusnak voltak jelentősebb birtokai. Ezeken kívül persze több kisebb hatalommal és vagyonnal rendelkező más világi és egyházi birtokos is volt szlovén területen. A kolostorok közül kiemelkedett az 1136-ban Stičnában létrehozott cisztercita kolostor, amely Krajna gazdasági és kulturális központja volt. A 12–13. század folyamán megindult a városiasodás, fejlődésnek indult az ipar és a kereskedelem, megjelentek a céhek, és a 13. századtól kezdve létrejöttek a városi iskolák is.

A HABSBERG (ÉS A VELENCEI) URALOM KEZDETE

1270-ben II. Ottokár cseh király jelentős szlovén lakta területek fölött (Karintia, Krajna, 1272-ben Friaul) szerzett hatalmat, de az 1273-ban királlyá választott Habsburg Rudolf magának követelte, és az Ottokár elleni harcokkal, illetve az 1276-ben megkötött bécsi béke segítségével meg is szerezte ezeket a tartományokat. Bár a valódi hatalmat számos terület fölött egy ideig még a görzi grófok gyakorolták, a 14–15. század folyamán a Habsburgok öröklés útján a tényleges hatalmat is megszerezték Szlovénia legnagyobb része felett. A 15. században egyre jelentősebb hatalomra tettek szert a Celjében (Zilli) székelő grófok, akik a magyar történelemben Cilleiek néven váltak ismertté. A Cilleiek és a Habsburgok között kemény hatalmi harc folyt, s amikor Zsigmond király 1436-ban létrehozta a celjei fejedelemséget és a Cilleieknek fejedelmi tisztséget adományozott, ezek a Habsburgokkal teljesen egyenrangúvá váltak. Bár a Cilleiek érdeklődése inkább a szlovén lakta területeken kívülre – Magyarországra és a Balkán félszigetre – irányult, Celjében lévő központi birtokukon otthonra talált az Itáliából érkező reneszánsz kultúra. Az a tény, hogy a Cilleiek központi birtoka szlovén területen volt, valamint tényleges politikai súlyuk, és a kulturális életben betöltött szerepük érthetővé teszi, hogy a Cilleiek a szlovénok körében sokkal pozitívabb értékelést kaptak, mint a magyar történetírásban. A Cilleiek bukása (1456) lehetővé tette a Habsburgok számára, hogy még teljesebbé tegyék a szlovén lakta területek fölötti hatalmukat.

Másfelől 1279 és 1283 között a tengerparti városok – Koper, Izola, Piran – kénytelenek voltak elismerni a Velencei Köztársaság fennhatóságát. 1420-ban pedig Velence kiterjesztette befolyását Isztria egy részére és Friaul tartományra is. Ez utóbbi területet a szlovénok Velencei Szlovénia névvel illetik. Történelmi okok miatt a Velencei Szlovénia bizonyos hivatali és bírói öngazgatással rendelkezett, ami a Velencei Köztársaság 1797-ben bekövetkezett bukásáig fennmaradt. A Habsburg uralom teljessé válása, és a Velencei Köztársaság hódításai következtében jött létre az a 18. század végéig (sőt bizonyos változásokkal egészen 1918-ig) fennmaradt helyzet, hogy a szlovénok három birodalom lakosaivá váltak. Az osztrák császárság alá tartozó szlovénok egyrészt az osztrák örökös tartományok (Stájerország, Karintia, Krajna), másrészt az osztrák fennhatóság alá tartozó görzi grófság és Trieszt lakói voltak. Magyarország területén Vas és Zala megyében éltek szlovénok, a többiek pedig a Velencei Köztársaság által birtokolt településeken.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

670 körül a Fekete-tengertől északra levő sztyeppén nagy változások történtek. Felbomlott az onogur-bolgár birodalom, amelyik az alapítójának, Kuvratnak a halála után fiai irányítása alatt állt. Az ő viszályukat kihasználva a kazárok és magyarok benyomultak területükre, a bolgárok több csoportra szakadtak. A volgai bolgárok Kotrag vezetésével északkeletre a Volga vidékére, a dunai bolgárok Aszparuh vezetésével délnyugat felé a Duna vidékére, egy másik csoportjuk pedig Kuber vezetésével a Kárpát-medencébe költözött, ahol az Avar Birodalom hűbérese lett. A magyarok ekkor foglalták el Etelközt, a nagyjából a Duna és a Dnyeper közé eső területet.

893 tavaszán Iszmail bin-Ahmed emír, a buharai központú Számánida emirátus uralkodója hadjáratot indított a tőle északra a Szir-darján túl élő úzok ellen. Foglyul ejtette az úz fejedelemt, a katunt, és rengeteg rabszolgát, állatot, valamint kincset zsákmányolt. Az úzokat keleti szomszédaik is megtámadták, ezért csak nyugatra vonulhattak. Kárpótlásul rátámadtak a tőlük nyugatra élő besenyőkre, elszedték állataikat és legelőiket. 894-ben a besenyők átkeltek a Volgán, és megjelentek Európában, a magyarok etelközi szállásterületének közvetlen keleti szomszédjaként. Ebben az évben a magyarok a dunai bolgárok ellen vezettek hadjáratot, amelynek vezetője Árpád fejedelem fia, Liüntika volt. 894-ben a magyarok Szvatoplukkal kötöttek szövetséget, melynek emlékét feltehetően a 14. századi magyar krónikában megörökített, ún. Fehér lómonda őrizte meg. A megállapodás értelmében a magyar és a morva seregek együttesen rohanták meg Arnulf pannóniai tartományát, a források szerint komoly pusztításokat okozva ezzel. Feltehetően ez a segítségnyújtás, illetve Szvatopluk halála is hozzájárult ahhoz, hogy a morvák, még az év őszén békét kötöttek a frankokkal. Az akkori kor felfogása szerint az egyik fél halála esetén a megállapodások érvényüket veszítették. A fejedelmi cím örökléséért két testvér, II. Mojmír és II. Szvatopluk vetélkedett, ez a későbbiekben elősegítette a magyar terjeszkedést.

A fuldai évkönyv beszámol a magyarok pannóniai hadjáratáról és a hatalmas pusztításról. Szvatopluk azonban még a hadjárat előtt meghalt, halálát a fuldai évkönyv előbb említi. Egy feltevés szerint a magyarok (kavarok és székelyek) értesülve Szvatopluk haláláról nem vonultak vissza a Kárpát-medencéből, hanem a Felső-Tisza vidékén teleltek át. Velük találkozott a következő évben a Vereckei-hágón át bejövő magyarság Biztosan annyit tudunk, hogy 894 őszén a keleti frankok és a morvák békét kötöttek. A frank-morva békekötés után a nyugat felé tekintő magyar törzsfőknek új katonai szövetségest kellett keresniük maguknak. Erre nem sokáig kellett várni: 895-ben a bizánci császár követe jelent meg Árpád és Kurszán vezéri szállásán, hogy segítséget kérjen az új, energikus bolgár cár, Simeon ellen folytatott háborúhoz. A Dunán Eusztháthiosz tengernagy által a bizánci flottával átszállított magyarok lerohanták a bizánciak ellen hadakozó bolgárok országát, majd a források szerint legalább két csatában az ellenük vonuló Simeon bolgár cár seregét is legyőzték. Először feltehetően Preszláv - Mundraga környékén, majd Disztra (Szilisztra) váránál. A Mundraga várába zárkózó Simeon hamarosan békét kötött a bizánciakkal, akik visszavonultak. Simeon ekkor a magukra maradt magyarok ellen vonult és egy nagy csatában legyőzte őket. A fuldai évkönyv csak erről a harmadik csatáról számol be, amiben Simeon maga is 20 ezer lovast veszített. Egyes vélemények szerint az Etelközben maradt magyarokat közben besenyő támadás érte. A két oldalról jövő

támadás harapófogóba vette a magyarokat és ez Etelköz feladására és a nyugat felé húzódásra készítette őket. Kisebb csoportjuk ekkor mehetett délre (a Kuma és Tyerek folyó vidéke, ill. a Kaukázus) felé.

A honfoglalás pontos menete és időrendje nem ismert, de a leírt 895-ös események hatására 900 előtt történt, amikor újra hallunk a magyarokról. Úgy tűnik, hogy a Kárpát-medencébe bevonuló magyarok nem ütköztek számottevő ellenállásba és nem tudunk a besenyőkkel vagy bolgárokkal vívott újabb csatáról sem ebben az időben, ami a rendezett áttelepülés mellett szól, amivel az ellenséges szomszédok is megelégedhettek.

A honfoglalás nem egy év alatt zajlott le, és legalább két nagyobb szakaszban. Először az ország keleti felét, majd később a 10. század elején a nyugati felét foglalták el. Utóbbira az adott alkalmat, hogy 899-ben Arnulf császár szövetséget ajánlott a magyaroknak Berengár ellen. A hadjárat idején azonban meghalt Arnulf, így – hasonlóan Szvatopluk öt évvel korábbi halálához – a magyar felfogás szerint megszűnt a szövetség, az Itáliából visszatérő csapatok elfoglalták a Dunántúlt és 902-ben morvák által birtokolt északnyugati területeket, ami után a morva állam megszűnt. Mindezek a hódítások nagyobb csaták nélkül zajlottak, a magyarok nem ütköztek számottevő ellenállásba. A magyar hódítást megkönnyítette II. Mojmír és II. Szvatopluk rivalizálása, valamint a morvákat érő ismétlődő frank támadások is. Az ezt követő időszak hadjáratainak célja láthatóan a katonailag ellenőrzött terület, a mezsgye nyugatra tolása volt az Ennsig, ahogy azt korábban az avarok is tették. A hadjáratok vezetőinek nevét nem ismerjük, az egyetlen kivétel 904, amikor megölték Kuszált, azaz Kurszánt, egyes források szerint lakomán törbecsálták, mások szerint csatában esett el. Árpád fejedelem halálának időpontja sem ismert. A magyar-keleti frank háborúk történetében az első jelentős összecsapásra 907-ben került sor, amikor a pozsonyi csatában sikerült visszaverni a támadó keleti frankokat. A csatában elesett Luitpold bajor herceg és Theotmár salzburgi érsek is. A salzburgi évkönyvek szerint ez volt a legszerencsétlenebb háború, Gyermeke Lajos király Passaubába menekült. Ezzel a magyaroknak sikerült a határt az Ennsnél biztosítani és ezután következett a távolabbi kalandozások kora.

A Kárpát-medencét többé-kevésbé birtokba vették (a hegyeket és erdőket jó darabig érintetlenül hagyták), de a terület az eddig megszokotthoz képest szűkebb volt, ami lassan letelepedésre készítette az embereket. A kalandozások, amelyeknek célja már nem a hódítás, hanem a zsákmányszerzés valamint a nyugati hatalmak katonai erőinek lekötése volt, segítettek a nemzetségek közti feszültségek csillapításában. Egész Európát bejárták, szokatlan harcmodorukkal kezdetben hatalmas sikereket aratva. Viszont a könnyűlovasság, amivel a magyarok rendelkeztek, hosszú távon nem tudta felvenni a harcot a nehézpáncélba öltözött ellenfelekkel és a hatalmas, kőből épült várakkal (utóbbiak léte legalábbis kétséges). Néhány kisebb vereség már a 930-as évek során jelezte a szerencse megfordulását, de a súlyos csapás 955-ben, Augsburgnál következett be, ahol a megtámadott tartományok egyesített seregeivel találták szembe magukat. Ez nem csak nagy emberveszteséget, de egy korszak alkonyát is jelentette. A kalandozások egy ideig déli irányba még folytatódtak, de 970-re a bizánciaktól elszenvedett vereségek is túl nagyra bizonyultak. Ekkor indította és vérezte el vegyes felállású, orosz-bolgár-besenyő-magyar seregét Szvjatoszlav kijevi fejedelem. Habár a hadjáratot nem önállóan indították eleink, a hagyományos szakirodalom többnyire az arkadiopoliszi csatát tartja a kalandozások záró ütközetének.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a magyar nép előtt két út áll: vagy megszűnnek mint államalkotó tényező (lásd hunok, gepidák, avarok), vagy a Kárpát-medencén belül

viszonylag szilárd helyzetet teremtenek, ahol megjelenhetnek az államiság első nyomai, kialakulhat az államszervezet. Árpád és dédunokája, Géza a hagyományosan nagyfejedelem formában fordított titulussal fordul elő egy görög és egy latin nyelvű forrásban, ezért feltételezett országukat Magyar Nagyfejedelemség néven is szokás említeni. A 9. század végén a Kárpát-medencébe költöző Magyar Fejedelemség – és a feltételezhető többi magyar fejedelemség – a Hun Birodalom, majd az Avar Kaganátus örökébe lépve a közép-európai steppe birodalmak sorát zárja le, amik a nem-római típusú államiságot képviselték a térség népvándorláskori történelmében.

Géza fejedelem nyugat felé fordult, 973-ban követeket küldött a német-római császárhoz, I. (Nagy) Ottóhoz, és keresztény papokat, hittérítőket kért tőle. Ezek nevelték fiát, Vajkot is, aki megkereszteléskor az István nevet kapta. Istvánt Adalbert prágai püspök nevelte, megkeresztelése is az ő nevéhez fűződik valamint valószínűleg István házasságát is ő hozta tető alá Gizella bajor hercegnővel. Géza az öröklésben a hagyományos seniorátus (a nemzetség legidősebb élő férfi tagjának öröklési joga) helyett a keresztény-germán primogenitúrát (az elsőszülött fiú öröklési joga) akarta érvényesíteni. Géza halála után a pogányok támogatását élvező Koppány következett volna a fejedelmi trónon. Koppány Tar Szerénd fia, aki Géza másodunokatestvére és Árpád egyik fiának Tarkacsunak az unokája. István azonban német segítséggel legyőzte.

1000 és 1001 évfordulóján, karácsonykor II. Szilveszter pápától koronát kapott és Esztergomban (vagy Fehérváron) királlyá koronázta. Akkoriban ugyanis a karácsonytól számították az újévet. Ezzel megszületett a keresztény Magyar Királyság, amely több mint kilenc évszázadig állt fenn a Kárpát-medence területén. I. (Szent) István megszervezte az egyházszerkezetet és a vármegyerendszert, stabil pénzt veretett, meghonosította az oklevélkiadást, törvénykönyvet íratott, és mindent megtett, hogy az ország felzárkózzon a nyugat-európai országok szokásaihoz. Az egyházszerkezetét Géza kezdte, de a munka java Istvánra maradt. Tíz egyházi központ jött létre, melyek közül kettő Esztergom és Kalocsa érseki rangot kapott. A hittérítést a bencés rend végezte, központjaik pl. Pannonhalma, Pécsvárad. A királyi vármegyék a kormányzás alapegységei.

István halála után trónharcok kezdődtek és 1046-ban pogánylázadás robbant ki, Vata vezetésével. A rendet végül I. András állította helyre, aki sikeresen szállt szembe az országra törő német-római császár hadaival is. Magyarország függetlenségének megszilárdítását a 11. század végén uralkodó I. (Szent) László folytatta tovább. László nem ismerte el sem a római pápa, sem a német-római császár hűbérúri státuszát. Rugalmas külpolitikát folytatva sikerült szövetségre lépnie mindkettővel. Az országban erős jogrendet tartott fenn, szigorította I. István törvényeit, megerősítette az egyház helyzetét, és visszaverte az országra támadó kunokat.

Szent László utódja, Könyves Kálmán újabb fontos törvényeket hozott. Jelentős katonai sikere volt a szomszédos Horvátország és Dalmácia elfoglalása. (Horvátország ettől kezdve mindig a Magyar Királysághoz tartozott.)

A 13. században a nagybirtokosok rendkívül megerősödtek és a királyi központi hatalom meggyengült. II. András a híveit hatalmas birtokadományokkal próbálta meg magához láncolni, így gyorsan csökkenni kezdtek a várbirtokok. Ez a folyamat a királyi hatalom gazdasági alapjait kezdte ki. A főurak mégsem voltak elégedettek, mert úgy érezték, hogy a király feleségével, Meráni Gertrúddal érkezett német urakat előnyben részesítik velük szemben. Így egy csoportjuk összeesküvést szőtt és 1213-ban meggyilkolták a királynét (Bánk bán története). A királyi hatalom gyengülését mutatja,

hogy az összeesküvők nagy része büntetlenül úszta meg a lázadást. Amikor a király végül megkísérelte visszavenni a szétszogatott birtokadományainak egy részét, a főurak felkelést szítottak és 1222-ben rákényszerítették a királyt az Aranybulla kibocsátására. Az egyezmény korlátozza a király hatalmát és szentesíti a magyar nemesség előjogait, például a birtokaik adómentességét. II. András a külpolitikában sikerebb volt. Vezetésével a magyar sereg még keresztes hadjáratot is folytatott Jeruzsálemben a muzulmánok ellen.

II. András fia, IV. Béla szintén kísérletet tett a királyi adományok visszavételére, amivel maga ellen hangolta a főurakat. Amikor 1241-ben a mongolok (tatárok) százezer fős serege betört az országba, a sértődött főurak nem csatlakoztak a királyhoz, és a király gyengébb hadereje Muhi mellett megsemmisült. A király az őt üldöző ellenség elől egészen Dalmáciáig menekült (Trau várába). A tatárjárás szörnyű pusztítása egy évig tartott, és mire elhagyták az országot, az ország lakosságának a fele odaveszett vagy rabszolgaszíjon hurcolták el (kb. egymillió ember!).

IV. Béla ezután belátta, hogy szüksége van a nagybirtokosok támogatására, ezért ismét elkezdett birtokokat adományozni, azzal a feltétellel, hogy kővárat építenek a területükre. (Ebből a korból származik a mai Magyarország legtöbb várának alapja.) A király a nemesség részére évenkénti, küldöttekből álló országgyűlés tartását engedélyezte. Új külpolitikáját is az ország védelmének megerősítése jegyében folytatta. Letelepítette az országba a mongolok elől menekülő kun törzseket, szövetségre lépett a szomszédos szláv államokkal, Haliccsal (a mai Ukrajna) és Lengyelországgal. Az elnéptelenedett területekre telepéseket hívott külföldről (hospesek), előjogokat kínálva nekik (szabad költözés, bíróválasztás, csökkentett adóterhek). IV. Bélát a lendületes újjáépítés és a későbbi korok fejlődését is megalapozó számtalan reformja miatt „második államalapító” néven is emlegetik.

IV. Béla utódai tehetetlenek voltak a megerősödött nagybirtokosok hatalmával szemben. V. Istvánnak például még arra sem volt ereje, hogy a kisgyermekét elrabló főurat megbüntesse. Egyedül IV. (Kun) László tudott még némi sikert felmutatni, de ő is csak a külpolitika terén, a cseh király legyőzésével. László a kun szövetségeseiben jobban bízott, mint a magyar urakban. Végül épp a kunok gyilkolták meg, feltehetően magyar főurak megbízásából. Ekkorra már hatalmas területek kerültek ki teljesen a király ellenőrzése alól. Egyes főurak, például Csák Máté és mások a királytól függetlenítték magukat, saját gazdaságot, kereskedelmet és külpolitikát rendeztek be. 1301-ben III. András halála egyben az Árpád-ház kihalását is jelentette.

A trónviszályokból Károly Róbert nápolyi herceg került ki szerencsésen, aki elnyerte többek közt a pápa, a firenzei bankárok és Kán László erdélyi vajda kegyét is. Az új király felszámolta a bárók hatalmaskodását. A báróktól elkobzott vagyont, földet a hívei kapták meg. Ezek a lépések véget vetettek az ország szétszakítottságának, és a Magyar Királyság ismét osztatlan, központosított állammá vált. Károly Róbert megteremtette a bárók és a vármegyei nemesek bandériumaiból álló egységes katonai szervezetet, a banderiális hadsereget. Az aranybányászat terén a Magyar Királyság élre került, mivel Károly Róbert az úgynevezett bányapénz átengedésével új bányák létesítésére ösztönözte a nemeseket. 1325-ben firenzei mintára aranyforintot veretett.

Károly Róbert utóda, Nagy Lajos uralkodása a középkori Magyar Királyság egyik fénykora: létrejött a magyar–lengyel perszonálunió, az ország belső békéje és dinasztikus kapcsolatai lehetővé tették a társadalom, a gazdaság és a kultúra fejlődését. Többek

között 1367-ben a király megalapította Magyarország első egyetemét Pécsen. Aktív külpolitikája és hadjáratai révén pedig Magyarország európai nagyhatalommá vált.

A Nagy Lajos halála utáni trónviszályból Luxemburgi Zsigmond, IV. Károly német-római császár fia került ki győztesen, akit 1387-ben koronáztak királlyá. A trónért azonban kemény egyezséget kötött a főurakkal (bárokkal), melyben erősen megkötötték a kezét, és gyakorlatilag csak velük együtt kormányozhatott. Zsigmond király a következő években a királyi birtokok felét eladományozta a főuraknak, és gazdasági szempontból végül már ő is csak egy volt az ország legnagyobb földbirtokosai közül. Uralkodása alatt hatalmas főúri birtokok, úgynevezett mágnásvagyonok alakultak ki. Míg eddig a királyi udvar volt a kultúra és a hatalom központja, ettől kezdve a főúri családok ugyanolyan mértékben alakították az ország kultúráját és politikáját, mint a királyi udvar. A főurak hatalmának ellensúlyozására a király jelentősen támogatta a városok fejlődését, a városok polgársága pedig elkötelezetten támogatta Zsigmondot. A városoknak nagy szerepük volt a politikai stabilizációban, hiszen egyikük sem akart főúri függés alá kerülni. Az uralkodó növelte a szabad királyi városok számát, és új törvényeket adott ki a városok jogainak növelésére. Többek között szentesítette a városok jogát a lakosaik feletti önálló ítélkezésre. A legfontosabb városok Buda, Pozsony, Bártfa, Eperjes és Kassa lettek. Buda városi fejlődését jelzi, hogy Zsigmond 1395-ben új egyetemet létesített Óbudán, 1408-ban pedig Budát tette az ország fővárosává.

Mivel az ország déli határait veszélyeztetve ekkor kezdte meg balkáni hódításait a felemelkedő Oszmán-török Birodalom, Zsigmond a belső gondjai ellenére hadjáratokat indított a Balkán irányába. Miután sikeresen visszafoglalta csapataival Havasalföldet és Kisnikápolyt, ki akarta űzni a törököt egész Európából, azonban 1396-ban Nikápolynál vereséget szenvedett I. Bajazid szultán hadaitól.

Zsigmond király 1410-ben elnyerte a jelképes rangnak számító német királyságot és komoly nemzetközi sikereket ért el (konstanzi zsinat megszervezése, 1414–1418). 1419-ben cseh királlyá választották, és így bekerült a német választófejedelmek körébe. Német, magyar és cseh királyként Európa egyik legtekintélyesebb uralkodója lett. Birodalma központját Budán rendezte be, amelyet európai hírű királyi udvarra fejlesztett. A törökök ellen újabb támadások helyett a déli országrészekben nagyszabású védelmi rendszert épített ki, az úgynevezett bánóságokat, valamint a végvárok vonalát, melynek központja Nándorfehérvár (a mai Belgrád) lett. 1433-ban elérte legnagyobb sikerét, ugyanis a pápa német-római császárrá koronázta. Ettől kezdve Buda lett Európa központja, ahol császárokat, királyokat, fejedelmeket fogadtak. A német birodalmi gyűlést, először a történelem folyamán, a Német-római Birodalom határain kívül, Pozsonyban hívták össze.

1437-ben az országban kirobbant a Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfelkelés. A felkelést kegyetlenül levertek, azonban hatására a kolozsmonostori egyezményben az erdélyi vajda enyhített a parasztok terhein. Ugyanebben az évben Zsigmond király meghalt, 50 esztendő uralkodásával a leghosszabb ideig uralkodó magyar király volt a középkorban. Fiúörökös hiányában leánya férje, Habsburg Albert követte a trónon. Ő azonban a török ellen szervezett balkáni hadjárata közben két év múlva meghalt, és csak kiskorú fiát, a későbbi V. Lászlót hagyta maga után.

1440-ben a magyar rendek I. Ulászló néven magyar királlyá koronázták III. Ulászló lengyel királyt. Ezzel rövid időre ismét perszonálunió jött létre Magyarország és Lengyelország között. Ulászló legfőbb támasza szédületes karriert befutó, rendkívül

tehetséges erdélyi nemes, Hunyadi János lett, akit a király erdélyi vajdává tett. I. Ulászló II. Murád szultánnal a Bibliára, és a Koránra tett esküjükkel megerősített békét kötött, amit I. Ulászló 3 hónappal később megszegett. Hunyadi segítségével Ulászló nagy hadjáratot szervezett a terjeszkedő törökök ellen. 1444-ben azonban a mai Bulgária területén a várnai csatában a magyar sereg vereséget szenvedett. A király életét veszítette, és Hunyadi is csak kis híján menekült meg. Ezután a Jagellók elvesztették Magyarországot, a magyar trónra V. László személyében ismét Habsburg uralkodó került.

V. László kiskorúsága idején az ország kormányzója az akkor már leggazdagabb magyar főúrnak számító Hunyadi lett. Hunyadi hatalmas energiával szervezte meg a Magyar Királyság határait mindinkább fenyegető Oszmán Birodalom elleni újabb keresztes hadjáratot, birtokainak jövedelmét is felhasználva. 1456-ban a keresztények hatalmas győzelmet arattak a nándorfehérvári csatában (a mai Belgrád mellett), ami több mint ötven évre megfékezte a törökök további európai hódításait. A csata utáni járványban Hunyadi is életét veszítette. A diadal emlékét őrzi mindmáig a keresztény világban a déli harangszó. Hunyadi János idősebbik fiát, Lászlót a főúri pártharcok során V. László király törbe csalta és lefejeztette, azonban még ugyanebben az évben, 1457-ben ő maga is meghalt, és így a magyar trón megüresedett.

A magyar nemesség 1458 telén, Budán, a Duna jegén a 15 éves Hunyadi Mátyást, Hunyadi János kisebbik fiát választotta királlyá. Uralkodása kezdetén leszámolt a főúri pártokkal, és központosított királyi hatalmat épített ki, aminek alapját az első magyar állandó zsoldoshadsereg, a Fekete Sereg képezte. A főurakat korlátozó intézkedései vetették meg az „Igazságos Mátyás” máig élő népi legenda alapját. Több sikeres hadjáratot vezetett a törökök ellen, de Csehország és nyugat felé is. Felismerte ugyanis, hogy a török ellen csak szélesebb összefogással lehet védekezni, s a Német-római Birodalom császárává akarta választatni magát. Diplomáciája is ezt célozta. Feleségül vette Aragóniai Beatrixot, és III. Frigyes német-római császárral megállapodott, hogy amelyikük gyermektelenül hal meg, annak a másik öröklie a trónját. Sajnos azonban Mátyás király 1490-ben törvényes örökös nélkül halt meg. Uralkodása idején budai, illetve visegrádi udvara az európai reneszánsz központjai voltak. Világhírűvé vált könyvtára (corvinák).

Mátyás halála után a magyar rendek egy gyengekezű, könnyen befolyásolható uralkodót akartak, ezért a lengyel király fiát, a Jagelló-házi Ulászlót koronázták királlyá II. Ulászló néven. Ulászló mellett szólt az a lehetőség is, hogy a török ellen lengyel vezetéssel jöjjön létre a szükséges nemzetközi pénzügyi és katonai összefogás. II. Ulászló családja ugyanis hatalmas európai területek fölött uralkodott. A Jagelló-dinasztia lengyel ága azonban más érdekeket követett, és így az elképzelés meghiúsult. Az 1515-ös bécsi kongresszuson a Habsburgok és a Jagellók a gyermekeik között kettős házassági szerződést kötöttek, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy ha a magyar uralkodó utód nélkül halna meg, akkor a Habsburgok öröklie a magyar trónt.

A királyság pusztulása II. Ulászló halála után fia, II. Lajos követte őt a trónon. Apa és fia uralkodása alatt Magyarország nem készült fel a török elleni harcra. Sőt, a Mátyás alatt elért belső rend és gazdasági fejlődés is gyakorlatilag szétforgácsolódott az egyes főurak belpolitikai küzdelmei miatt. A jobbágyság elnyomása 1514-ben a Dózsa-féle parasztfelkeléshez vezetett, amelynek leverése után a Werbőczy István által készített új törvények a jobbágyság millióinak örökös röghöz kötését, gyakorlatilag fél-rabszolgaságot vezettek be az országban. Ez Magyarország társadalmát hosszú

évszázadokra visszavetette a fejlődésben, hiszen ez idő tájt a nyugatabbi országokban éppen a jobbagyság fokozatos megszűnése jelentette a későbbi nemzeti polgárosodás alapját.

VIZSGAKÉRDÉSEK

1. Az ószlávok Közép- és Kelet-Európa történetében.
2. Etnikai változások Közép- és Délkelet-Európában a II-IX. században.
3. A polab és pomor szlávok a VIII-XII. században.
4. Az ősbolgárok behatolása a Balkánra, az Első Bolgár Birodalom kialakulása és virágzása.
5. Bolgár területek a Bizánci Birodalom uralma alatt a XI-XII. században.
6. A Második Bolgár Birodalom.
7. A szerb állam kialakulása és fejlődése (IX-XII. század).
8. Szerbia a XII. század második felében - XIV. század közepe.
9. Szerbia a XIV–XV. század közepén.
10. A boszniai állam a XIII-XV. században.
11. A horvát állam kialakulása és királysággá nyilvánítása (IX. század – XII. század eleje).
12. Horvátország a XII. században – XVI. század eleje.
13. Szlovén területek a XII-XV. században.
14. Dalmácia városállamai a X–XV. században.
15. Albán fejedelemségek a XIII-XV. században.
16. A Duna-menti fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) a X–XIV. században.
17. A Duna-menti fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) a XV. században - XVI. század eleje.
18. A Magyar Királyság a X. században és a XIV. század elején.
19. A Magyar Királyság a XIV. században - a XVI. század első harmadában.
20. A nagymorva állam.
21. A lengyel Piast-állam a X–XII. században.
22. Lengyelország a XII. század közepén - XIV. század közepén.
23. Lengyelország a XIV–XV. század közepén.
24. A cseh Přemysl-állam a IX–XII. században.
25. A Cseh Királyság a XII-XIV. században.
26. A huszita mozgalom előzményei. Jan Hus tevékenysége.
27. Társadalmi és politikai küzdelem Csehországban 1415-1437 között.
28. A Cseh Királyság 1437–1526 között.
29. A Cseh Királyság 1526–1620 között.
30. Délszláv területek oszmán uralom alatt (XV–XVII. század).
31. A délszláv népek harca az oszmán uralom ellen (XV–XVII. század).
32. Horvátország a Habsburgok uralma alatt (XVI–XVII. század).
33. Szlovén területek a XVI-XVII. században.
34. Lengyelország társadalmi-gazdasági fejlődése a XVI. században – a XVII. század első felében.
35. Lengyelország politikai fejlődése a XVI. században – a XVII. század első felében.
36. A Litván Nagyhercegség a tizenharmadik és tizenhatodik században.
37. Ausztria a XVI. században – a XVII. század első felében.
38. Szlovák területek az Osztrák Birodalomban (XVI. század – XVIII. század első fele).
39. Magyar területek az Oszmán Birodalom uralma alatt (XVI. század második fele – XVII. század első fele).

40. Magyar területek a Habsburgok uralma alatt (XVI. század második fele – XVII. század első fele).
41. Az Erdélyi Fejedelemség a XVI. században és a XVII. század első felében.
42. Moldva és Havasalföld a XVI. század második felében – a XVII. század első felében.
43. A Litván Nagyfejedelemség a XIII-XVI. században.
44. A Duna-menti fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) a XV. században - XVI. század eleje.

SZAKIRODALOM

Általános

1. Ангелов Д. История на българската средновековна държава и право. С., 1992.
2. Балух В. О. Фільваркове господарство Польщі в XVI–XVII ст. – Чернівці, 1999.
3. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2 т. / В.Балух, В.Коцур. – Чернівці: Наші книги, 2016. – Т.1-2.
4. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально–Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ, 2004.
5. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. / Пер. з англ. – К., 2000
6. Дейвіс Н. Європа. Історія. – Київ, 2000.
7. Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ, 2008.
8. Славч Б. Історія Балкан XVIII–XIX століття. Київ, 2003.
9. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002.
10. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300–1600.– К., 1998.
11. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.) Курс лекцій: Навч. Посібник /В. І.Яровий, П. М.Рудяков, В. П.Шумило та ін. – К., 2001.
12. Історія західноєвропейського Середньовіччя: хрестоматія: навч. посібник / упоряд. М.О.Рудь. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
13. Історія південних і західних слов'ян: Підручник /За ред. І.М.Гранчака, А.Ф.Кізченка, В.П.Чорнія. – К., 1987.
14. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред.. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001.
15. Історія Центрально-Східної Європи: Посібник /З а ред.Л.Зашкільняка.- Л., 2001.
16. Камінський Анджей. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів 1505-1795. Київ, 2011.
17. Ключовський Є. Історія Польщі до кінця XV ст. Сандомир, 2005.
18. Коротка історія Угорщини. – Ніредьгаза, 1997.
19. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. – К., 1993.
20. Кріль М. Історія Словаччини. Львів, 2006.
21. Кріль М.М. Історія Словаччини / М.Кріль. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 264 с.
22. Лужицькі серби. Львів, 1997.
23. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. – Вінніпег, 1970.
24. Потульницький В. Корона і ціна. Історіософія династичної історії Центральної та Східної Європи IX –XVIII століть. Львів, 2018.
25. Хрестоматія для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. – Харків, 2000.
26. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – К., 1998.

27. Хрестоматія з історії західних і південних слов'ян / за ред. В. Ярового. Т.2 Нова доба. Київ, 2016.
28. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя) / упоряд. В.І.Яровий, С.М.Мотрук, В.П.Шумило та ін.; за ред. В.І.Ярового. – К.: Либідь, 2011.
29. Центральна і Східна Європа в XV– XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження проф. Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. – Львів, 1998.
30. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения. – М., 1981. 106. Чорній В. П., Чорній А. В. Історія південних і західних слов'ян. – Рівне, 2000.
31. Чорній В. Історія Болгарії. Львів, 2007.
32. Чорній В. Слов'янознавчі студії. Львів, 2002.
33. Чорній В.П. Історія Болгарії / В.Чорній. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2007. – 404 с.

Kiegészítő

1. Андрусак Я. Роль чеського дворянства у військово-політичному протистоянні між Владиславом II Ягеллоном та Матяшем Корвіном у 1471–1475 рр. // Ужгородські чеські наукові читання: міжнародна науково-практична конференція УжНУ. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 62-67.
2. Андрусак Я. Я. Боротьба Владислава II Ягеллона за збереження влади в угорському королівстві (1490-1494 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип.28. С. 80-85.
3. Археологія давніх слов'ян: Дослідження і матеріали / Д.Н. Козак (відп. ред.). – К., 2004.
4. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
5. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. – К., 1991.
6. Баран Я.В. Слов'янська община. – К., Чернівці, 2004.
7. Белявская Е.И. Календарь примет древних славян. – К., 2005.
8. Блануца А. Джерела дослідження політики земельних надань Ягеллонів на українських землях Великого князівства Литовського / А. Блануца // Україна в Центрально-Східній Європі. - 2015. - Вип. 15. - С. 329-348.
9. Блануца А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440-1572 рр.) / Відп. ред. П. Сас. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2017. – 423 с.
10. Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства. – К., 2004.
11. Гваньїні О. Стисла історія Богемії // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 25-26. – Ч. I. – С. 32-42.
12. Гриневич Т. Кривська унія в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу / Т.Гриневич // Студії з архівної справи та документознавства.– К., 2010. –т. 18. – С. 149–156.
13. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 408 с.

14. Гулак М. Правові відносини поморських слов'ян. – К., 1997.
15. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. – К., 2000.
16. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: от Венского до Берлинского конгресса (1814-1878). В 2-х томах. – М., 1995;
17. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі-/ пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
18. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. 1463 с..
19. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Частина I. До кінця XVIII століття. Львів: В-во ЛБА, 1999. 448 с.
20. Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е.: Зб. наук. праць. – К.-Львів, 1999.
21. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002.
22. Звягіна О. Формування нових особливостей політичного розвитку Центрально-Східної Європи. Боротьба за угорську та чеську корони 1526 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 2
23. Звягіна О. Ягеллони та Габсбурги: боротьба за імператорську корону (1519 р.) / О. М. Звягіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - 2014. - Вип. 39. - С. 197-203.
24. Звягіна О. Зовнішня політика Польського королівства у Центрально-Східній Європі в умовах міждинастичного суперництва Ягеллонів і Габсбургів (1507–1548 рр.) – Дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. – Запорізький національний університет. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.
25. Історія Центрально-Східної Європи / Посібник для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. За ред. Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. 660 с.
26. Казаков О. О. Династична боротьба за трон угорського королівства на початку XIV століття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 73–79.
27. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ: Знання, 2012. 759 с.
28. Країнознавство: Навч. посібник. – К., 2004. – Ч.2.
29. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 284 с.
30. Літопис руський. За Іпатським списком / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989.
31. Ліхтей Ігор. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230): моногр. – Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2011. – 336 с.
32. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К., 1994.

33. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних джерелах. – Н. - Ї., 1975.
34. Петров В.П. Етногенез слов'ян: Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К., 1972.
35. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. / пер. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
36. Повість минулих літ / Пер. Л.Махновець. – К., 1996.
37. Похилевич Д.Л. Польща в добу феодалізму. – Львів, 1965.
38. Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: Зб. наук. праць. – К.- Л., 1997.
39. Пурковић М. Историја Срба. Београд, 1997.
40. Рудь М.О. До питання про генезис міст у полабсько-прибалтійських слов'ян в епоху раннього середньовіччя // Вісник КДУ. – Історичні науки. – 1990. – Вип. 32. – С. 70–76.
41. Славістичні науково-освітні центри в Україні. – К., 1995.
42. Старожитності Русі-України. – К., 1994.
43. Товтин Я. Битва під Могачем та її наслідки для земель Угорського королівства // Acta Hungarica. – 2007. – Вип. 8. – С. 322-326.
44. Товтин Я., Андрусак Я. Суперництво між Габсбургами та Ягеллонами за чесько – угорський трон (середина XV–початок XVI ст.) // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 198-202.
45. Товтин Я.І. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526–1610 рр.): монографія. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2011. – 160 с.
46. Ѓирковић С. Срби у средњем веку. Београд, 2005.
47. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005.
48. DejinyzemiKoronyceske. Odprichoduslovanudoroky 1740. Praha, 1997.
49. Dynastie Europy. Jagiellonowie // Wojciech Dominiak, Bożena Czwojdrak, Beata Jankowiak-Konik. — Warszawa : Agora SA, 2010. — 139 s.
50. Kłochowski J. Młodsha Europa. Warszawa, 1998.
51. Remembering the Jagiellonians // Edited by Natalia Nowakowska. — New York, NY: Routledge, 2018
52. Topolski J. Historia Polski: Od czasów najdawniejszych do 1990 r. Wyd.6. Warszawa, 1995.
53. Wielka historia Polski. Kraków, 1997-2000. T.1-12.
54. Jagiellonowie, M.: Leksykon biograficzny. — Kraków, 1996.

A DIÁKOK TUDÁSSZINTJÉNEK FELMÉRÉSE

A szemeszter alatt a diákoknak meg kell írniuk két modul dolgozatot, melyek magukban foglalják a rendszeres felszólalásokat a gyakorlati órákon. A diákok felkészültségi szintjét tesztfelmérés, szóbeli felelés és az egyéni munka kidolgozásának formájában ellenőrizzük. A modulok elsajátításának végleges ellenőrzése összefoglaló ellenőrző foglalkozással zárul.

Pontok lehetséges megoszlása a részmodulok értékelése során

(1. sz. részmodul)

Állandó értékelés és önálló munka									Modul dolgozat eredménye	Összesen
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	50	100
10	5	5	5	10	10	5	-	-		

T1, T2 ... – témák

(2. sz. részmodul)

Állandó értékelés és önálló munka									Modul dolgozat eredménye	Összesen
T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	50	100
10	5	5	5	10	10	5				

T1, T2 ... – témák

Az oktatási folyamat különböző részeinek értékelése

A hallgató tevékenységének formája	1. sz. modul		2. sz. modul	
	Összesen	Maximum pontszám (összesen)	Összesen	Maximum pontszám (összesen)
Gyakorlati foglalkozások	16	50	14	50
Laboratóriumi munkák				
Számítógépes tesztfeladatok				
Írásbeli tesztelés				
...				
Prezentáció				
Referátum				
Esszé				
...				
Témazáró (modul) dolgozat		50		50
Összesen	16	100	14	100

A DIÁKOK TUDÁSÁNAK OSZTÁLYOZÁSI KRITÉRIUMAI

- „**jeles**” (5) a diák - a tantervi követelményeknek kifogástalanul eleget tesz, a tananyagot ismeri, érti, tudja alkalmazni, a tantárgy szaknyelvét használja, szabatosan fogalmaz;

- „**jó**” (4) a diák - a tananyagot ismeri, érti, tudja alkalmazni, a tantárgy szaknyelvét használja, a tantervi követelményeknek megbízhatóan, kevés, jelentéktelen hibával tesz eleget;

- „**elégséges**” (3) a diák - a tantervi követelményeknek pontatlanul tesz eleget, gyakran szorul a számonkérés során tanári segítségre, a tantervi követelményekből a továbbhaladáshoz csak a szükséges minimális ismeretekkel, jártassággal rendelkezik, fogalmakat önállóan nem alkot, egyáltalán önálló feladatvégzésre nem képes;

- „**elégtelen**” (2) a diák - a tantervi minimumot sem teljesítette, ennek eleget tenni a tanári útmutatás segítségével sem képes.

Minden modul dolgozatért a diák megszerezheti a maximális 50 pontot:

- modul dolgozat – 50 pont;

- gyakorlati órák – 25 pont;

- önálló munka – 25 pont;

Öszegezve a kétmoduldolgozateredményeitegydiákösszesen 100 pontot érhet el, amely a „jeles” osztályzásnakfelel meg.

Ha a tantárgy vizsgával vagy beszámolóval zárul, a **félévi osztályzat** egyúttal félév lezárását is jelentheti, és be **lehet számítani a vizsgán** vagy **beszámolón** a következő skála szerint:

Érdemjegy a 100 pontos skála szerint	EKTC érdemjegy	Érdemjegy a nemzeti értékelés skála alapján	
		differenciált	nem differenciált
90 – 100	A	kiváló	megfelelt
82-89	B	jó	
74-81	C		
64-73	D	elégséges	
60-63	E		
35-59	Fx	elégtelen pótvizsgázás lehetőségével	nem felelt meg, további leadás/pótvizsga lehetőségével
0-34	F	nem felelt meg – évismétléssel tanulja a tárgyat	nem felelt meg – évismétléssel tanulja a tárgyat

AZ ELLENŐRZÉS ESZKÖZEI

A tantárgy eredményeinek értékelésének és bemutatásának módszerei a következők: szóbeli felmérés, írásbeli gyakorlati munka, esszéírás, záró dolgozat.

A tanulók tevékenységének eredményeit 100 pontos rendszer szerint értékelik az alábbi ellenőrzési formák szerint:

aktuális - gyakorlati órán való teljesítmény (5 pontig), prezentáció előadása, otthoni egyéni órák (40 pontig): minden egyes feladat 5 pontig értékelhető; tematikus (modulonkénti) ellenőrzés (teszt) - 50 pontig (minden helyes válasz 1 pont).

A záróellenőrzés egy félévi értékelés azoknak a hallgatóknak, akik elméleti témákat tanultak és azokat gyakorlatilag elsajátították.

Az aktuális ellenőrzés és az egyéni házi feladat teljesítésének eredménye alapján a 90-100 pontot kapott tanulók felmentést kaphatnak a végső ellenőrzés alól, és "kitűnő" minősítést kapnak, 80-90 pont - "jó", 70-80 pontok - "kielégítő" .

Tervezett feladatok: két modul dolgozat, esszé megvédése, beszámoló meghallgatása, a hallgatói prezentáció megtekintése.

AZ AKTUÁLIS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ ELLENŐRZÉS FORMÁI

A folyó ellenőrzés formái: szóbeli felmérés, gyakorlati feladatok kivitelezése. A modul ellenőrzésformája: témazáró (modul) dolgozatok megírása. Félévzáró ellenőrzés: szigorlat/vizsgakérdések.

A MODUL DOLGOZATOK ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTJAI

A témazáró (modul) dolgozat 5 elméleti kérdést tartalmaz. Egy elméleti kérdésre a vizsgázó maximálisan 10 pontot szerezhethet.

Навчально-методичний посібник

Зубанич Ласлов Ласлович

ІСТОРИЯ ТА КУЛЬТУРА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ:

Методичні рекомендації та робоча навчальна програма

- 3-91 **Зубанич Л. Історія та культура країн Центрально-Східної Європи у добу Середньовіччя: Методичні рекомендації та робоча навчальна програма** / [Ужгород. нац. ун-т; Українсько-угорський навчально-науковий інститут; Каф. історії Угорщини та європейської інтеграції]. Ужгород, 2023. 160 с.

УДК 94(4-191.2)''04/14'' (076)

*Рекомендовано для підготовки до навчання студентів-бакалаврів
кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Українсько-угорського навчально-наукового інституту
Ужгородського національного університету*

Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Формат видання 11,39x16,19/16.

Умовн. друк. арк. 9,3. Наклад:100. Зам. №57.

Видавництво ПП «АУТДОР – ШАРК»

88000, м. Ужгород, Україна

пл. Жупанатська, 15/1.

тел.: +38 (03122) 3-51-25.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 40 від 29 жовтня 2012 року.*